

**İMAM ZEMAHŞERÎ'NİN el-KEŞŞÂF İSİMLİ TEFSÎRİ
BAĞLAMINDA AHZÂB SÛRESİNİN BELAGAT
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Osman FİDAN

**Yüksek Lisans Tezi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ
2020**

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**İMAM ZEMAŞERİ'NİN el-KEŞŞÂF İSİMLİ TEFSİRİ BAĞLAMINDA
AHZÂB SÛRESİNİN BELAGAT AÇISINDAN İNCELENMESİ**

(Examination of the Surah Ahzâb in Terms of Rhetoric in the Context of the
Interpretation of İmam Zemaşerî Named al-Kashaf)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Osman FİDAN

Prof. Dr. Abdulkadir YIMAZ

Bayburt
Ekim- 2020

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İmam Zemaşeri’nin el-Keşşâf İsimli Tefsiri Bağlamında Ahzâb Sûresinin Belagat Açısından İncelenmesi” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyân ederim.

... / ... / 2020

Osman FİDAN

TEŞEKKÜR

Bu çalıőmamda, öncelikle tez konusunu belirlerken isteklerimi göz önünde bulundurup bana yardımcı olan, planlanmasında, araştırılmasında ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren, kendisine ne zaman danışsam bana kıymetli zamanını ayırıp sabır ve ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden geleni yapan danışman hocam sayın Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ'a teşekkürlerimi arz eder, bu çalışmanın faydalı olmasını Yüce Allâh'tan niyaz ederim. Ayrıca yüksek lisans deneyimim boyunca bana yardımcı olan, engin bilgileriyle ufkumu aydınlatan sayın Prof. Dr. Mehmet Dağ ve Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir Tuna hocalarıma da teşekkürlerimi sunarım.

ÖZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
İMAM ZEMAHŞERİ’NİN el-KEŞŞÂF İSİMLİ TEFSİRİ BAĞLAMINDA AHZÂB
SÛRESİNİN BELAGAT AÇISINDAN İNCELENMESİ

Osman FİDAN

Ekim 2020, 97 Sayfa

Kur’ân-ı Kerîm’i doğru anlamada hiç şüphesiz müfessirlerin önemli bir yeri vardır. Bu tezin amacı da İslâm dünyasında haklı bir şöhrete sahip olan müfessir Zemahşerî’nin el-Keşşâf isimli tefsiri bağlamında Ahzâb sûresindeki edebî inceliklerin ortaya çıkarılması ve Kur’ân-ı Kerîm’in ne derece belîğ bir kitap olduğunun bir kez daha vurgulanmasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’in çok konulu sûrelerinden olan ve bu sebeple gerek ilmî gerekse akademik alanda pek çok çalışmaya konu olan Ahzâb sûresi, hiç şüphesiz belâğî açıdan da bir o kadar zengindir. Bu çalışma, Ahzâb sûresini farklı bir açıdan ele alıp, sûredeki edebî sanatları incelemektedir. Ayrıca dirâyet tefsîrleri alanında büyük bir şöhrete sahip olan Keşşâf’ın esas alınması, İmam Zemahşerî’nin tefsir metoduna dair bilgi vermektedir. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde, araştırmanın konusu, gayesi, yöntemi, literatür araştırması, İmam Zemahşerî’nin hayatı, ilmi kişiliği ve İslâm ilim hazinesine kazandırdığı eserleri zikredilip, daha sonra Ahzâb sûresinin adı ve mânâsı, nüzûl yeri ve zamanı, nüzûl sebepleri ve sûrenin genel muhtevası gibi konular ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, belagat ilmine genel bir bakış, bu ilmin tanımı, tarihçesi, kısımları ve bu alanda yazılan eserlere değinilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise, Keşşâf tefsiri esas alınarak Ahzâb sûresi belagat açısından incelenmiştir. Bu kısımda, âyetler analiz edilirken musannifin açık bir şekilde ifade ettiği belâğî açıklamaların yanında, zımnen işâret ettikleri de ifade edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Zemahşerî, Keşşâf, Belagat, Ahzâb sûresi.

ABSTRACT
MASTER THESIS
EXAMINATION OF THE SURAH AHZÂB IN TERMS OF RHETORIC IN THE
CONTEXT OF THE INTERPRETATION OF İMAM ZEMAHŞERÎ NAMED AL-
KASHSAF

Osman FİDAN

October 2020, 97 Pages

Undoubtedly, commentators have an important place in understanding the Qur'an correctly. The aim of this thesis is to reveal the literary subtleties in Surah Ahzab in the context of the Tafsir al-Kashshaf of Zemahshari, which has a well-deserved reputation in the Islamic world, and to emphasize once again the extent to which the Qur'an Karim is a beautiful book. There is no doubt that Surah Ahzab, which is one of the most important surahs of the Qur'an, and which is the subject of many studies in both scientific and academic fields, is also very rich in terms of Belâğî. This work deals with Surah Ahzab from a point of view that has never been examined before and examines the literary arts in Surah. In addition, the fact that Keşşâf, who has a great reputation in the tafsir field, is based on gives information on the tafsir method of Imam Zemahşerî. This work consists of an introduction and three parts. In the introduction part, after the research, subject, purpose, method and literature research, Imam Zemahşerî's life, scientific personality and the works he brought to the Islamic science treasury were discussed. In the first chapter, topics such as the name and meaning of Surah Ahzab, place and time of the surah, reasons of surah and the general content of surah are discussed. In the second part, an overview of the science of eloquence, the definition of this science, its history, parts and the works written in this field are mentioned. In the third and final chapter, Surah Ahzab was examined in terms of eloquence based on the Tafsir of Kashsaf. In this section, while analyzing the verses, it is tried to be expressed that the author expresses implicitly as well as the explicit explanations he expresses.

Keywords: Zemahşerî, Kashsaf, Eloquence, Surah Ahzâb.

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş.....	1
Araştırmanın Konusu ve Karşılaşılan Problemleri	1
Araştırmanın Gayesi	1
Araştırmanın Yöntemi	1
Araştırmanın Literatür Özeti.....	2
Doktora çalışmaları.....	2
Yüksek lisans çalışmaları.	3
Ahzâb Sûresi'ne dair yapılan çalışmalar.	4
İmam Zemaşerî'nin Hayatı Ve Eserleri	5
Hayatı.....	5
Eserleri.....	8
Tefsîr, hadîs, fıkıh, kelâm.....	8
Dil, lügat ve edebiyat.....	8
Keşşâf.	9
<i>Keşşâf'ın kaynakları</i>	11
Sûrenin Adı, Nüzûl Yeri ve Zamanı.....	13
Nüzûl Sebepleri	13
Sûrenin Genel Muhtevası	17

İKİNCİ BÖLÜM

Belâgat İlmi	20
Tanımı.....	20
Tarihçesi	21
Birinci dönem: Câhiliye dönemi.....	22
İkinci dönem: Kuruluş dönemi.	23
Üçüncü dönem: Gelişim dönemi.	24
Dördüncü dönem: Şerh ve hâşiye dönemi.....	24
Beşinci dönem: Modern dönem.....	25
Bu Alanda Yazılan Eserler	25
Belâgat İlminin Kısımları	27

Me‘ânî İlmi	27
İsnâd.....	28
Müsned ve müsnedün ileyh ile ilgili haller.	29
<i>Zikir.</i>	29
<i>Hazif.</i>	29
<i>Kasır.</i>	29
<i>Fasl ve vasl.</i>	30
<i>Takdîm-te’hîr.</i>	31
<i>Îcâz, itnâb ve müsâvât.</i>	31
Hâberî ve inşâ cümle.	32
Beyân İlmi	34
Teşbih.	34
<i>Teşbihin unsurları.</i>	34
<i>Teşbihin kısımları.</i>	35
Hakikat.....	36
Mecâz.....	36
<i>Mecâz-ı lüğavî.</i>	36
<i>İsti‘âre.</i>	36
<i>Mecâz-ı mürsel.</i>	38
<i>Mecâz-ı ‘aklî.</i>	38
Kinâye.....	38
<i>Kinâyenin kısımları.</i>	39
Bedi‘ İlmi.....	39
el-Muhassinâtü’l lâfziyye.	39
el-Muhassinâtü’l ma‘neviyye.	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İmam Zemaşerî’nin el-Keşşâf İsimli Tefsîri Bağlamında Ahzâb Sûresinin Belâgat Açısından İncelenmesi	42
Me‘ânî İlmi	42
Haber ve inşâ cümleleri.	42
Vasl ve fasl.	49
Îcâz.....	50
İtnâb.	63
Beyân İlmi	67
Teşbih.	67
İsti‘âre.....	69
Mecâz-ı mürsel.	76
Kinâye.....	80
Bedi‘ İlmi.....	82
Mühassinât-ı lâfziyye.	82
Mühassinât-ı ma‘neviyye.	83
Sonuç.....	87
Kaynakça.....	88
ÖZ GEÇMİŞ	91

KISALTMALAR

- a.s** : Aleyhi's-Selâm
b. : ibn, Bin(oğul)
b.s : Baskı
bkz. : Bakınız
d.e. : Devam ediyor
h. : Hicrî
hz. : Hazreti
m. : Miladi
md. : Madde adı
ö. : Ölüm
r.a. : RadiyAllâhu 'anh
s.a.s : SallAllâhu aleyhi ve sellem
thk. : Tahkik
t.y. : Tarihsiz yayın
TDV : Türkiye diyanet vakfı
v.b. : Ve benzerleri
v.dğr. : Ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

Araştırmanın Konusu ve Karşılaşılan Problemleri

“İmam Zemahşeri'nin el-Keşşâf İsimli Tefsiri Bağlamında Ahzâb Sûresi'nin Belagat Açısından İncelenmesi” isimli çalışmamızda Ahzâb sûresi Zemahşeri'nin el-Keşşâf'ı baz alınarak belagat konuları açısından incelenip âyetlerin tahlî yapılmıştır. Mezkûr konu seçilirken önceki çalışmalar incelenmiş ve kâhir ekseriyetinin fikhî ve âilevî konular esas alınarak yazıldıkları gözlemlenmiştir. Ku'ân'ı Kerîm'in çok konulu sûrelerinden olan Ahzâb sûresinin belagat açısından incelendiği çalışmanın olmadığı fark edilmiştir.

Araştırmanın Gayesi

Bu araştırmanın amacı Ahzâb sûresinin ihtivâ ettiği belâğî incelikleri ortaya çıkarmaktır. Bunu yaparken de ilim erbabı tarafından kabul görmüş ve dirâyet alanında yazılmış tefsirlerin en iyilerinden kabul edilen Keşşâf'ın esas alınması sûretiyle Zemahşeri'nin tefsir metoduna dair bilgi sahibi olmaktır. Ayrıca konu hakkında hem farkındalık meydana getirmek hem de Ahzâb sûresi gibi çok konulu sûrelerin belagat açısından da incelenmesi çalışmalarına teşvîk amacıyla bu konu tercih edilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, gayesi, yöntemi ve literatür araştırması yapıldıktan sonra musannifin hayatı, İslâm kültürüne kazandırdığı eserler ve Keşşâf isimli tefsirine dair kısaca bilgi verilmektedir. Birinci bölümde, Ahzâb sûresinin adı ve mânâsı, nüzûl yeri ve zamanı, nüzûl sebepleri ve sûrenin genel muhtevası gibi konular ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, belâgat ilmine genel bir bakış, bu ilmin tanımı, tarihçesi, kısımları ve bu alanda yazılan eserlere değinilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise, Keşşâf tefsiri esas alınarak Ahzâb sûresi belâgat açısından incelenmiştir.

Özellikle çalışmamızın ana omurgasını teşkil eden üçüncü kısımda, âyetler analiz edilirken musannifin açık bir şekilde ifade ettiği belâğî açıklamaların yanında, zımnen

işâret ettiklerine de belâgat alanında kabul görmüş kitaplar esas alınarak ifade edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Literatür Özeti

Zemaşeri'nin el-Keşşâf adlı eseri, dirâyet tefsîrleri alanının önde gelen eserlerindedir. Eser, yazıldığı dönemden itibaren pek çok müfessiri etkilemiş ve başta Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) olmak üzere Beyzâvi (ö. 685/1286), Nesefî (ö. 710/1310), Neysâbûrî (ö. 553/1158), Ebû's-Su'ûd Efendi (ö. 982/1574) ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) gibi önemli âlimler el-Keşşâf'dan gereğince istifade etmişlerdir. Ayrıca Keşşâf'a, yazıldığı günden itibaren elliye aşkın şerh, haşiye, talik vb. yapılmıştır.

Ahzâb sûresi barındırdığı konular itibariyle zengin bir içeriğe sahip olduğu gibi, edebî açıdan da bir o kadar zengindir. Bu sebeple sûre, ilim ehlinin dikkatlerini çekmiş ve birden fazla çalışmaya konu olmuştur.

Keşşâf'a dair yapılan doktora ve yüksek lisans çalışmaları:

Doktora çalışmaları.

1. Mustafa Bilgin, *Tefsirde Mu'tezile ekolü*, Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1992.
2. Abdülcelil Bilgin, *Kur'an'daki Deyimler ve Zemaşeri'nin Keşşâf'ı*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
3. Enes Erdim, *Zemaşeri ve İbn 'Atiyye'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
4. Recep Orhan Özel, *Keşşâf Tefsiri'nin Kur'an İlimleri Yönünden İncelenmesi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2012.
5. İsmail Bayer, *Keşşâf Tefsiri'nde Belâgat Uygulamaları*, Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
6. Mehmet Kaya, *İ'râb Değerlendirmelerinin Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü: Zemaşeri Örneği*, Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.
7. Mustafa Kılıç, *Zemaşeri'nin el-Keşşâf'ında Kıraat Olgusu*, Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
8. Sedat Sağdıç, *Zemaşeri'nin El-Keşşâf'ında Temsîli Anlatım*, Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

9. Abdurrahman Harbi, *Te'vilâtü'l-Kur'ân İle Keşşâf Tefsîrlerinin Ulûmü'l-Kur'ân Açısından Mukayesesi*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2019.

10. Havva Özata, *Dilbilimsel Tefsirde Farklılaşma Süreci (Cârullah ez-Zemahşerî'nin el-Keşşâf isimli tefsiri örneği)*, İnönü Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2019.

11. Oğuzhan Şemseddin Yağmur, *Zemahşerî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi (Keşşâf Örneği)*, Dokuz Eylül Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019.

12. Fatma Solaker, *Zemahşerî'nin Keşşâf Tefsîrindeki Ahkâm Âyetlerini Yorumlama Metodu*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2019.

13. Ferit Dinçer, *el-Keşşâfta Sarf Vezinlerindeki Farklılıklar ve Anlam Üzerindeki Etkisi*, İnönü Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2019.

14. Yahya Yıldırım, *Keşşâf ve Bahru'l-Muhît Tefsirlerinin Belâgat İlmi Açısından Mukayesesi*, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul d.e.

15. Mustafa Soykök, *Zemahşerî'nin Keşşâf'ı ile Ebû's-Suud'un İrşadü'l-Akli's-Selim Adlı Tefsirinin Karşılaştırılması*, Dokuz Eylül Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir d.e.

Yüksek lisans çalışmaları.

1. Halis Ören, *Keşşâf ve Nesefti Tefsirlerinde Hz. Musa ile İlgili İsrailiyyat*, Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988.

2. Mehmet Selman Malkoç, *Nuğbetu'r-Raşşaf min Hutbeti'l-Keşşaf'ın tahkiki*, Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990

3. Musa Alp, *Zemahşerî'nin Keşşâfında Mutezili Görüşlere Filolojik Yaklaşımlar*, Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998.

4. Mehmet Altın, *Mu'tezile Görüşüne Temel Teşkil Eden Âyetlerin Tahlili (Keşşâf ve Medarik Örneği)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2008.

5. Şule Akman, *Keşşâf'ta Mütevatir Olmayan Kırâatlar ve Tefsîr İlişkisi*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.

6. Bekir Özkızıl, *Zemahşerî'nin Keşşâf Tefsîri'nde Peygamber Tefsîri Uygulamaları*, Süleyman Demirel Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012.

7. Aziz Çınar, *Cârullah ez-Zemahşerî'nin el-Keşşâf İsimli Tefsirinde Ehl-i kitap*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2013.

8. Hasan Çelik, *Tefsir Geleneğinde İntihal Olgusu: Neseî - Zemahşerî Örneği*, Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2013.
9. Şerif Gedik, *Keşşâf Tefsirine Göre Âyet ve Sûreler Arasındaki Münasebet ve Âhenk*, Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.
10. Mustafa Başkan, *Keşşâf'ta Fıkhu'l-Luga Uygulamaları*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.
11. Abdullah Önder, *Te'vili Açısından Taberî, Zemahşerî, Râzî ve Bursevî'nin Tefsirlerinde Hurûf-u Mukatta'a*, Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2016.
12. Babe Amar Taleb, *Karamanî'nin Keşşaf Haşiyesinin Tahkik ve İncelemesi (Fatiha Sûresi)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016.
13. Şahin Bal, *Klasik Arapçada Fiil- Cerr Harfi Birlikteliği: el-Keşşaf Örneği*, Gazi Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2016.
14. Sulhattin Karabat, *Mu'tezilî Müfessirlerin Hidâyet ve Dalâlet Kavramlarını Yorumlamaları (Ebu Müslim İsfahânî, Kadı Abdülcebbar ve Zemahşerî Örneği)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2016.
15. Mesut Tay, *el-Keşşâf Tefsîri Bağlamında Ahkâm Âyetlerin Tahlî*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2018.
16. Rabia Hacer Bahçeci, *İbn Kemal Tefsîrinin el-Keşşâf Geleneğindeki Yeri: Dil Ve Belâgat İlimleri Çerçevesinde Mukayeseli Bir İnceleme*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
17. Muhammed Molla, *Taftazânî'nin Keşşâf Hâşiyesinin Tahkîki (Tevbe Sûresi)*, Süleyman Demirel Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2019.

Ahzâb sûresine dair yapılan çalışmalar.

1. Ergün Çapan, *İslâm Aile Yapısında Ahzâb Sûresinin Tefsîri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans), İstanbul 1992.
2. Ali Çelik, *Ahzâb Sûresine Göre Aile Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans), İstanbul 1999.
3. Bedriye Yılmaz, *Kur'ân Yorum Tarihinde Nur Sûresi 31. Âyet İle Ahzâb Sûresi 32-33, 53 ve 59. Âyetlerin İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans), Ankara 2007.

Keşşâf ve Ahzâb sûresine dair yapılan araştırmaları incelediğimizde, ulaşabildiğimiz kaynaklarda Keşşâf esas alınarak Ahzâb sûresinin belâgat açısından incelenmesine dair bir çalışma yapılmadığı görüldü. İşte bu sebeple biz de, belâgat ve

fesâhat açısından ekol olan bir zâtın, en az kendisi kadar şöhret bulmuş eseri el-Keşşâf'ı esas alarak Kur'ân-ı Kerîm'in muhteva olarak zengin sûrelerinden biri olan Ahzâb sûresini belâgat açısından incelenmesinin uygun olacağını düşündük.

İmam Zemaşerî'nin Hayatı Ve Eserleri

Hayatı

27 Receb 467 / 18 Mart 1075 yılında günümüzde Türkmenistan sınırları içerisinde kalan Daşoğuz iline bağlı Zemaşer'de dünyaya gelen İmam Zemaşerî'nin tam ismi Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşerî'dir. Künyesi ise Ebûl-Kasım'dır. Doğduğu ve mensup olduğu bölgenin övünç kaynağı sayıldığı için "Fahr-i Hârizm", Mekke'de ikâmet ettiği süre boyunca evinin Kâbe'ye mücavir olması sebebiyle de "Cârullah" lâkaplarıyla anılmıştır. İlim dünyasında ise daha çok doğduğu Zemaşer köyüne nispetle Zemaşerî ismiyle şöhret bulmuştur.

İmam Zemaşerî'nin, Fârisî olduğunu söyleyenlerin yanında, doğduğu bölgedeki yoğun Türk nüfusundan ötürü Türk asıllı olduğunu da iddia edenler vardır. Bununla birlikte Zemaşerî'nin kaleme aldığı bütün eserler Arapçadır.¹ Hatta yazdığı eserlerle bu dile hizmet etmeyi şeref saymıştır.² Zemaşerî, amelde Hanefî, itikatta Mu'tezilî kabul edilir.³ İbn Kutluboğa (ö. 879/1474), Şeyh Muhyiddin ve Şeyh Mecudiddin'in onu amelde Hanefî mezhebine nispet ettiklerini belirtir.⁴

Tarihi kaynaklarda Zemaşerî'nin bir bacağıнын total veya takma olduğu belirtilir.⁵ Total kalmasının sebebiyle ilgili farklı rivâyetler olmasıyla beraber meşhûr tarihçi İbn Hallikân'ın naklettiği bir rivâyete göre Zemaşerî'nin bizâtihi kendisi, insanların kesik bacağı sebebiyle kendisi hakkında yanlış düşüncelere kapılmaları endişesiyle ayağının şiddetli soğuktan donması yüzünden kesildiğine dair bir belge düzenlemiş ve pek çok kişiyi de buna şahit göstermiştir.⁶

¹ Mustafa Öztürk - Mehmet Suat Mertoğlu, "Zemaşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 235.

² Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemaşerî, *el-Mufasssal* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilal, 1993), 1: 17-19.

³ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînilâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *el-Fevaidü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye* (Kahire: Dâru'l-Kitabiyyi'l-İslamiyye, t.y), 20.

⁴ Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî İbn Kutluboğa, *Tacu't-teracim* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 293.

⁵ Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* (Kahire: Dâru'l-Kâlem, 1975), 4: 169; Leknevî, *el-Fevaidü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye*, 210.

⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4: 254-260.

Zemahşerî'nin yaşadığı dönemde Hârizm son derece canlı bir ilim ve kültür merkezi olmasına rağmen gerek fiziksel rahatsızlığı gerekse ailesinin maddi sıkıntıları sebebiyle ilk etapta ilim tahsîlinde bulunamamış ve babası tarafından zanaat öğrenmesi için terziye çırak olarak verilmiştir. Fakat Zemahşerî'nin ilim tahsîli hususundaki şevk ve ısrarı üzerine medreseye gönderildi. Böylece İmam Zemahşerî'nin ilim tahsîli yolculuğu başlamış ve bu yolculuk ölümünden birkaç yıl öncesine kadar devam etmiştir.

Doğduğu yer olan Hârizm'de başlayan bu ilim serüveni Buhara, Bağdat ve Mekke gibi o zamanın ilim merkezleri olan bölgelerde birçok âlimin ders halkalarına katılmasıyla devam etmiştir. Zemahşerî'nin ilmî kişiliğinin oluşmasında en büyük pay hiç şüphesiz, lügat, nahiv ve tıp alanlarında dönemin en büyük âlimlerinden kabul edilen Mu'tezile âlimi Ebû Mudar Mahmûd b. Cerîr ed-Dabbî el-İsfahânî'ye (v. 507/1113) aittir. Ayrıca Hâkim el-Cüşemî ile Rükneddin İbnü'l-Melâhimî de Zemahşerî'nin ilmî şahsiyetinin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır.⁷ Ayrıca Nizâmîye medresesi hocalarından da ders görmüş tefsîr, kelim, fıkıh, edebiyat ve nahiv gibi birçok ilim dalında söz söyleyecek dereceye ulaşmış ve bu alanlarda eserler vermiştir.⁸

Hadîs rivâyet ettiği bilinen Zemahşerî hakkında meşhûr hadîs âlimlerinden Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Hacer el-Askalanî (ö. 852/1449) hadîs rivâyeti konusunda onu "Sâlih" olarak nitelendirmişlerdir. Ancak eserlerinde insanları i'tizâlî fikirlere yönelttiği için özellikle el-Keşşâf isimli eserine mesafeli durulması gerektiğini belirtmişlerdir.⁹

Zemahşerî, öğrenci seçiminde ve icâzet vermede son derece titiz davranırdı. Hârizm, Bağdat ve Mekke gibi şehirlerde pek çok talebe yetiştirdi. Bakkâlî (ö. 562/1167), Ali b. Muhammed el-İmrânî el-Hârizmî (ö. ?), Âmir b. Hasan es-Simsâr (ö. ?), Ebü'l-Mehâsin İsmâil b. Abdullah et-Tavîlî (ö. ?), Ebû Sa'd Ahmed b. Mahmûd eş-Şâşî (ö. ?) ve Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî (ö. ?), Muhammed b. Ebî Kâsım Baycuk (v. 562/1167), Ebû Bekr Yahyâ b. Sa'dûn el-Ezdî (v. 567/1172) onun talebeleri arasında zikredilebilir.¹⁰

Zamahşerî'nin hayatının dönüm noktası hicrî 512 /m. 1118 yılında geçirdiği şiddetli bir hastalık ve bu hastalık esnasında gördüğü bir rü'yâdır. Bu hastalıktan önce devlet adamlarına methiyeler yazıp makam, mevki talebinde bulunan Zemahşerî gitmiş yerine kendini ilme adayan yepyeni bir Zemahşerî gelmiştir. Hastalığından iyileştikten sonra

⁷ Öztürk - Mertoğlu, "Zemahşerî", 44: 235.

⁸ Leknevî, *el-Fevaidü'l-behiyye fi teracimi'l-hanefiyye*, 209.

⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fâriki ed-Dımaşkî, *Mizanü'l-i'tidal fi nakdi'r-ricâl* (Beyrut: Daru Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 6: 383; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalanî, *Lisanü'l-mizan* (Beyrut: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 2002), 8: 8.

¹⁰ Öztürk - Mertoğlu, "Zemahşerî", 44: 236.

Mekke'ye gitmek üzere yolculuğa çıkmış, bu yolculuk esnasında Bağdat'a da uğramış buradaki âlimlerle de görüşmüştür. Ayrıca Arap yarımadasının birçok bölgesini gezerek orada yaşayan kabîlelerin lehçe, edebiyat, örf ve âdetleri hakkında bilgi toplamıştır. Cârullah lâkabını alması ve meşhûr eseri el-Keşşâf'ı yazması bu dönemde gerçekleşmiştir. Âhir ömründe Mekke'den memleketi Hârezm'e dönen Zemahşerî Cürcaniye'ye yerleşmiş ve Zilhicce ayının dokuzu hicrî 538/m.1144 yılında arefe gecesini vefat edene kadar burada yaşamıştır. Zemahşerî, hayatı boyunca hiç evlenmemiş, ömrünü ilme adanmış bir şahsiyettir.¹¹

Zemahşerî, kaleme aldığı eserlerle ilim dünyasında haklı bir şöhret elde etmiştir. Çocukluğundan vefat edene dek hep ilim peşinde koşmuş, bu uğurda diyar diyar gezmiş, Arap dilinin inceliklerini öğrenmek için kabîle kabîle dolaşmıştır. İlme olan iştîyâkı hiç bitmemiş, hattâ Mekke'den memleketi Hârezm'e dönerken Bağdat'a uğramış ve burada Nizâmiye medresesi müderrisi Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî (ö. 540/1145)'nin derslerine katılıp altmışaltı yaşında iken ondan icâzet almıştır.¹²

Zemahşerî, hayatının ilk kırk beş yılında makam ve mevki peşinde koşan, şöhret düşkününü, hırçın ve kibirli bir şahsiyet olarak bilinmektedir. Ama kırk beş yaşında iken yakalandığı hastalıktan sonra âdeti bir durulma ve olgunlaşma sürecine girmiş, ömrünün sonuna kadar kanaatkâr ve mütevâzî bir âlim olarak yaşamıştır. Zemahşerî'nin gerek kendisini "Ebû'l-Kâsım el-Mu'tezilî, Hâtemü'l-Mu'tezile"¹³ şeklinde takdîm edilmesini istemesi gerekse Ehl-i sünnet âlimlerini cehâlet, taklîd, Müşebbihe ve Mücebbire ile özdeşleştiren, onlarla "tenkîd ve tahkîr" etme derecesinde alay eden, keskin ve katı bir tutum sergilemesi yüzünden Ehl-i sünnet câmiasında kendisine ihtiyatla yaklaşılmasına sebep olmuştur. Bununla beraber daha çok dil âlimi ve müfessir olarak tanınmış, muhtasar bir eser olan el-Minhâc dışında kelâma dair bir eser yazmamıştır. Mu'tezile kelâmı açısından çok da etkili bir isim değildir. Ama her şeye rağmen Zemahşerî ömrünün büyük bir bölümünü ilme ve eser te'lîfine vermiş, asrın imâmı, edep ve nahiv ilimlerinde meseleler darbeden ilmî bir birikime sahip olmuştur. Özellikle dirâyet tefsîri alanında eşsiz kabul edilen el-Keşşâf isimli tefsîri ve dahi ilim hazinesine kazandırdığı diğer eserlerinden ötürü ilim ehli tarafından saygı duyulan ve görüşlerine itibar edilen bir şahsiyet olmuştur.¹⁴

¹¹ Öztürk - Mertoğlu, "Zemahşerî", 44: 236.

¹² Öztürk - Mertoğlu, "Zemahşerî", 44: 237.

¹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4: 169.

¹⁴ Zemahşerî'nin hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Kemâleddin Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî ahbâri'l-üdebâ* (Kahire: Dâru'l-Kâlem, 1967), 391-393; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4: 254-260; Zehebî, *Mizanü'l-i'tidal fi nakdi'r-ricâl*, 6: 78; İbn Hacer el-Askalanî, *Lisanü'l-mizan*; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 1: 315-325; Öztürk - Mertoğlu, "Zemahşerî", 44: 235-238.

Eserleri

Zemahşerî'nin bereketli ilim hayatının delillerinden olan eserlerinin sayısını otuz olarak tespit edenler olduğu gibi bu sayıyı altmış beşe kadar çıkaranlar da vardır. Bu farklılığın sebebi, bazı kitaplarının çeşitli bölümlerinin müstakil eser sayılmasından veya bir kısım eserlerinin farklı isimlerle anılmasından kaynaklanmış olabilir.¹⁵ Eserleri genellikle edeb, lügat, dil ve nahiv ağırlıklı olmasıyla beraber tefsîr, kelâm, hadîs ve fıkıh gibi alanlarda da çalışmaları mevcuttur.

Tefsîr, hadîs, fıkıh, kelâm.

el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl, dirâyet tefsîri alanında eşsiz kabul edilen ve Fahreddin er-Râzî, Kâdî Beyzâvî, Ebû'l-Berekât en-Nesefî, Ebû's-Su'ûd Efendi gibi birçok müfessir için temel kaynak olmuş ve üzerine birçok çalışma yapılmış bir eserdir.

Nuketü'l-i'râb fî garîbi'l-i'râb: Kur'ân'daki garip kelimelerin i'râbına dair yazdığı eserdir.

el-Keşfî'l-kırâ'ât

el-Fâ'ik fî garîbi'l-hadîs: Hadîslerde geçen nâdir kelimelere dair kaleme aldığı eser.

el-Muhtaşar min Kitâbi'l-Muvâfaka beyne Ehli'l-beyt ve's-sahâbe:

Ru'ûsü'l-mesâ'il: Hanefîler'le Şâfiîler arasındaki ihtilâfları ele alır.

el-Minhâc fî usûli'd-dîn: Kelâm ilmine dair yazmış olduğu eseridir.

Dil, lügat ve edebiyat.

el-Mufassal fî san'ati'l-i'râb: Arap dili gramerine dair meşhûr eseri.

el-Unmûzec: Nahivle ilgili olan eser, el-Mufaşşal'dan ihtisar edilmiş olup üzerine çeşitli şerhler yazılmıştır.

el-Müfred ve'l-mü'ellef: Nahivle ilgili bir risâledir.

Mes'ele (Risâle) fî kelîmeti's-şehâde: Gramer tahlîine dair bir risâledir.

el-Muhâcât (el-Muhâccât) bi'l-mesâ'ili'n-nahviyye (el-Ehâci'n-nahviyye): Kur'ân, hadîs ve eski Arap şiirindeki bazı ifadeler çerçevesinde nahivle ilgili elli meselenin soru-cevap şeklinde ele alındığı manzûm bir eserdir.

¹⁵ Öztürk - Mertoğlu, "Zemahşerî", 44: 237.

Şerhu ebyâti Kitâbi Sîbeveyhi

Mukaddimetü'l-edeb: Arapça öğrenmek isteyen Hârizmşahlar Hükümdarı Atsız b. Muhammed için te'lif edilen bir sözlüktür.

Esâsü'l-belâga: Arapça mecâzlar sözlüğüdür.

Kitâbü'l-Cibâl ve'l-emkine ve'l-miyâh: Coğrafya ve tarih sözlüğü niteliğindeki bir eserdir.

Dîvânü's-şi'r (Dîvânü'l-edeb): Zemaşerî'nin 5000 beyitten fazla şiirini içeren eseridir.

A'cebü'l-'aceb fî şerhi Lâmiyyeti'l-'Arab: Şenferâ'ya ait Lâmiyyetü'l-'Arab adlı kasîdenin şerhidir.

el-Müstaksâ fi'l-emşâl (el-Müstakşâ fi emsâli'l-'Arab): 3461 Arap meseline dair eseridir.

Nevâbigü'l-kelim (el-Kelimü'n-nevâbig): Kısa vecîzeler tarzındaki edebî metinlerden oluşan eseridir.

*Şerhu makamat*¹⁶

Ayrıca Zemaşerî'nin farklı kütüphanelerde yazma halinde bulunan henüz basılmamış olan birçok eseri mevcuttur.¹⁷

Keşşâf.

İmam Zemaşerî'nin en meşhûr eseri olan ve Kâbe'ye mücâvir olduğu dönemde Mekke emîri Ebû'l Hasan İbn Vahhâs (ö. 526/1132)'ın isteği ve Mu'tezile fırkasına mensup âlimlerin ısrarı üzerine kaleme aldığı Keşşâf ismiyle şöhret bulan eserinin tam ismi el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavamidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl'dir.

İlim dünyasında haklı bir şöhret bulan ve pek çok âlim tarafından takdîr edilen bu eser, Zemaşerî tarafından iki yıl gibi kısa bir sürede tamamlanmıştır. Zemaşerî, tefsîrini böyle kısa bir sürede yazmaya muktedir olmasını Mekke'de bulunduğu sürede Kâbe'ye komşu olmasının feyzinden kaynaklandığını belirtir. Musannif, tefsîrini, Hz. Ebûbekir'in kısa sürede büyük işler başarmasına benzeterek övmektedir. Musannif, Keşşâf'ın önsözünde (mukaddime) Kur'an'ı tefsîr etmenin zorluğuna değinerek bu işi yapacak kişinin Arap dili belâgatı, bedi' ve beyân ilimlerinde son derece bilgi sahibi olması,

¹⁶ Öztürk - Mertoğlu, "Zemaşerî", 44: 237-238; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 318.

¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 318-319.

bununla birlikte diğer ilimlerde de bilgi birikiminin bulunması, aklî melekelerinin ve sezgî yeteneğinin güçlü ve çalışma disiplinine sahip olması gerektiğini belirtir.¹⁸

Musannif, eserini hazırlarken daha önce kaleme alınmış belli başlı tefsîr, kıraat, gramer ve belâgat alanlarında yazılan kitaplara başvurmuştur. Zemahşerî, eserini hazırlarken rivâyet tefsîrleri, Müşebbihe, Râfıza ve Mutasavvifiyeye ait tefsîrler; kıraat ilimlerinde Abdullah b. Mes'ûd (r.a) (ö. 32/652-53), Hâris b. Suwayd (ö. ?) ve Ubey b. Ka'b (ö. 33/654)'ın mushaflarından; dil ve edebiyat alanında Sibeveyhi (ö. 180/796), Câhız (ö. 255/869), Müberred (ö. 286/900) ve Ebû Ali el-Farisî (ö. 377/987)'nin bu alanlarda yazdıkları eserlerden; tasavvufta ise Tâvus b. Keysân (ö. 106/725), Malik b. Dinar (ö. 131/748) ve Şerh b. Havşeb (ö. 302/915)'e nispet edilen söz ve menkıbelerden faydalanmıştır.¹⁹

Zemahşerî, eserini dirâyet metodunda yazmasına rağmen yeri geldiğinde rivâyetlere de yer vermek sûretiyle her iki metod da gâyet güzel bir şekilde mezcedilmiştir. Hadîs rivâyetlerinde Müslim (ö. 261/875)'in el-Cami'us-sahîh'ini dışında kaynak zikredilmez. Âyetler tahlîl edilirken öncelikle aklın ilkeleri ışığında dil ve belâgat kâideleriyle, eski Arap şiirleri dikkate alınarak kelimelerdeki mecâzî incelikler ortaya çıkarılmaya çalışılır. Sebeb-i nüzûller belirtilirken hadîs ve sahabe sözlerine yer verilir. Sûrelerin fazîletleriyle alâkalı zayıf ve uydurma rivâyetlere de yer verilir. Yer yer rivâyetlerin zayıf olduğu da belirtilir.

Musannif, eserinde nâsîh ve mensûh konusunu da ele alır ve mensûh âyetleri belirlemeye çalışır. Musannif, ahkâm âyetlerinde, mensûbu olduğu Hanefî mezhebine uygun hükümler çıkarırken ara ara Şâfi'î mezhebine ait hükümlere de değinir. Musannif eserinde Kur'ân'ın birbiriyle çelişkili bilgiler içerdiği fikrini kabul etmez. Bu husustaki itirazlar cevaplandırılır. Eserde Mu'tezile mezhebinin ilkelerine uygun olan âyetler muhkem; aykırı olanlar ise müteşâbih kabul edilir. Müteşâbih âyetler, muhkem âyetlerin ışığında te'vîl edilir. Edebî ve nahvî kâideler de bu mezhebî hedefleri gerçekleştirmede bir vâsıta olarak kullanılır. Asılsız olup olmadığına bakılmaksızın irşâd açısından faydalı olur düşüncesiyle çeşitli kıssalara yer verilmiştir.²⁰

¹⁸ Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gamâmidi 't-tenzîl ve 'uyûni 'l-ekâvil fî vucûhi 't-te'vîl*, 3. Bs (Beirut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabîy, 1987), 1: 3-4.

¹⁹ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, 1: 325-327.

²⁰ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, 1: 340.

Keşşâf yazıldığı dönemden beri pek çok musannifin beğenisini toplamış²¹ ve hemen hemen bütün müfessirlerce kaynak eser olarak kabul edilmiştir. Fahreddin er-Râzî başta olmak üzere Beyzâvî, Neysâburî, Ebû's-Su'ûd Efendi ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır gibi âlimler el-Keşşâf'dan istifade etmişlerdir. Buna karşılık Sünnî âlimlerin çoğunluğu, Keşşâf'ta Mu'tezile mezhebinin görüşlerine uydurmak için âyetlerin zâhirî mânâlarının bırakılıp yersiz tevellere gidilmesi, yer yer velilerin ağır ifadelerle eleştirilmesi ve Ehl-i sünnete ağır isnâdlarda bulunulmasından ötürü Zemahşerî'yi eleştirmişlerdir. Takiyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Zehebî, Taceddin es-Sûbkî (ö. 771/1370) ve İbn Hacer el-Askalânî gibi âlimler Keşşâf'ın okunmasını dahî câiz görmezler.²²

Zemahşerî, eserini kaleme aldığı günden beri şerh, hâşiye ve ta'liklerinin yapılması, şevâhidlerinin açıklanması, i'râb vecihlerinin gösterilmesi, Mu'tezile mezhebine ait fikirlerin ayıklanıp geri kalan bilgilerin özetlenmesi, hadîslerin tahrîçlerinin yapılması gibi konularda olmak üzere el-Keşşâf'ın üzerinde elliye aşkın çalışma yapılmıştır.²³ Ayrıca akademik alanda da makale ve tez şeklinde farklı açılardan ele alınıp incelenmiştir.

Keşşâf'ın kaynakları.

Tefsir kaynakları:

- Mücâhid (ö. 104/722)'in tefsiri.
- Amr b. Ubey el-Mutezîlî (ö. 144/761)'nin tefsiri.
- Ebu Bekr el-Asam el-Mutezîli (ö. 311/923)'in tefsiri.
- Ez-Zeccac (ö. 311/923)'in “*Meâni'l-Kurân*” adlı tefsiri.
- Er-Rummânî (ö. 384/994)'nin tefsiri.
- Ali bin Ebî Tâlib (ö. 40/660) ve Caferi sâdık (ö. 148/765) gibi şahıslardan nakledilen şiî tefsirler.
- Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah ed-Deylemî Ferra (ö. 207/822):
Meâni'l-Kur'ân.

²¹ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî Râzî, *Mefâtilul-gayb (Tefsirü'l-kebir)* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 4: 152.

²² Ebû'l-Abbâs Takiyyüddin Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsir* (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâletü'n-Naşirûn, 1936), 22; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 351-352.

²³ Keşşâf tefsiri üzerine yazılan hâşiye, telhis ve diğer hususlar hakkında geniş bilgi için bkz. Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn* (Beyrut: Dâru'l Kütubi'l İlmiyye, 1992), 2: 1477-1483; Yusuf İlyan Sarkîs, *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l- Arabiyye ve'l-Muarrabe* (Mısır: Matbaatü Sarkis, 1928), 2: 973-975; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)* (Leiden: E. J. Brill, 1949), 1: 289; Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Semerkant, 2014), 2: 53-55; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2: 291-293; Oğuzhan Şemseddin Yağmur, *Zemahşerî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi (Keşşâf Örneği)*, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019), 29-33.

- Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysî Cahiz (ö. 255/869): Nazmü'l Kur'ân.²⁴

Kıraât kaynakları:

- Abdullah bin Mes'ud'un (ö. 32/652-53) mushafı.
- Abdullah'ın talebesi Hâris b. Suveyd'in mushafı.
- Ubeyy b. Ka'b'ın (ö. 33/654) mushafı.
- Ehli Hicâz ve Ehli Şâm mushafları.
- Ehli Irak mushafları.²⁵

Hadis kaynakları:

- Müslim b. el-Haccâc: *Câmiu's-Sahîh'i*.²⁶
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889): *es-Sünen'i*.²⁷

Dil ve nahiv kaynakları:

- Sîbeveyhi: *el-Kitâb*.
- İbnü's-Sikkât (ö. 244/858): *Islâhu'l-Mantik*.
- Müberred: *el-Kâmil*.
- Abdullah b. Cafer b. Dürüsteveyh (ö. 347/958): *el-Mütercim bi-Kitâbi'l-Küttâb el-Mütemmim*.
- Ebü'l-Feth el-Hemedanî (ö. 357/968): *Kitâbü't-Tibyân ve el-İklîd*.
- Ebû Ali el-Farisî: *el-Hücce ve el-Halebiyyât*.
- İbnü'l-Cinnî (ö. 392/1001): *et-Temâm, el-Muhteseb*.²⁸

Edebî kaynaklar:

- Cahiz: *Kitâbü'l-Hayevân, Nazmü'l Kur'ân*.
- Ebû Temmâm (ö. 231/846): *el-Hamâse*.
- Ebü'l-Âla el-Maarrî (ö. 449//1057): *İstağfir ve 'stağfirî*.
- Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî: *Nevâbiğü'l-Kelim, Şafi'l-İyyi min Kelâmi'l Şâfi, Nesâihü's-Sığar*.²⁹

²⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 325; Yağmur, *Zemahşerî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi (Keşşâf Örneği)*, 46-47.

²⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 326.

²⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 326.

²⁷ Yağmur, *Zemahşerî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi (Keşşâf Örneği)*, 51.

²⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 326-327; Yağmur, *Zemahşerî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi (Keşşâf Örneği)*, 57-58.

Vaaz ve kıssa (tasavvuf) kaynakları:

- Rabiâtü'l-Adeviyye (ö. 106/724)
- Tâvûs b. Keysân (ö. 106/724)
- Şehr b. Havşeb (ö. 112/730)
- Malîk b. Dinar (ö. 130/748)
- İbnü's-Semmâk (ö.183/799)
- Fudayl b. İyad (ö. 187/803)
- Şakîk-i Belhî (ö. 194/810)
- Yahya b. Muaz (ö. 258/872)³⁰

Sûrenin Adı, Nüzûl Yeri ve Zamanı

Adını 20 ve 22. âyetlerinde geçen ve “parça, kısım; cemaat; silah ve harp aleti; Kur’ân cüz’ünün dörtte biri; insanın her gün devam ettiği dua” gibi mânâlara gelen³¹ Ahzâb kelimesinden alan sûre, Kur’ân-ı Kerîm’in 33. sûresi olup 73 âyetten oluşmaktadır.³² Ahzâb, peygamberimize karşı muhârebe etmek için toplanıp Medîne’yi muhâsaraya gelen ve Hendek harbine sebep olan kâfir topluluklarına verilen isimdir. Bu sebepten ötürü Hendek gazvesine Ahzâb gazvesi de denir. Sûre de bu vak‘adan bahsettiği için Ahzâb ismini almıştır.

Sûre, Âl-i İmrân sûresinden sonra Medîne döneminde nâzil olmuştur. Ahzâb sûresinin Medîne’de nâzil olduğunda icmâ‘ vardır.³³ Medîne döneminde inmeye başlayan sûrenin bütünüyle tamamlanması hicretin dokuzuncu senesine kadar devam etmiştir.³⁴

Nüzûl Sebepleri

Bir ve üçüncü âyetlerle ilgili:

²⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 327; Yağmur, *Zemahşeri'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi (Keşşâf Örneği)*, 56-57.

³⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 327; Yağmur, *Zemahşeri'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi (Keşşâf Örneği)*, 61.

³¹ Ebü'l-Fadl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, 1997), 1: 308; Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdülkadir er-Râzi, *Mûhtarü's-Sihâh* (Karachi: El-Büşra, 2013), 133; Muhammed Ali Neccar v.dğr., *el-Mu'cemi'l-vasit* (Beyrut: Daru'n-Nefais, 2014), 169.

³² Ebü Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî - Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn* (Dimeşk: Daru'l-Hâyır, 2003), 418.

³³ Râzi, *Mefâtihul-gayb (Tefsirü'l-kebir)*, 4: 164.

³⁴ Emin Işık, “Ahzâb Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 195.

Hız. Peygamber Mekke'den Medîne'ye hicret edince oradaki Yahûdi kabilelerinin Müslüman olmasını arzuluyordu. Bundan ötürü onlara yumuşak davranır, ikramda bulunur, hataları olunca affeder, sözlerine kulak verirdi. Bu davranışından ötürü Hz. Peygambere bir uyarı olarak bu âyetler nâzil oldu.³⁵

Hız. Peygamberle yaptıkları bir antlaşmadan ötürü Ebû Süfyan b. Harb, İkrime b. Ebû Cehil, Ebû E'ver es-Sülemî peygamberin huzuruna geldiler. Onlarla birlikte Abdullah b. Ubey, Mu'teb b. Kuşeyr ve el-Ced b. Kays ayağa kalkıp Peygambere şöyle bir teklifte bulundular; Bizim ilahlarımızı diline dolamayı bırak ve de ki onlar da şefa'at eder ve fayda sağlar, biz de sana karışmayalım dediler. Bu sözleri Peygambere ve orada bulan mü'minlere ağır geldi ve onları öldürmeye yeltendiler. Bunun üzerine âyet nâzil olup Hz. Peygambere kâfirlerle yaptığı antlaşmaya bağlı kalması tembihlenmiştir.³⁶

Mekkeli müşrikler Hz. Peygambere gelip dininden dönmesi için çeşitli tekliflerde bulundular. Medîneli münâfıklar ise eğer dininden dönmezse onu öldürmekle tehdit ettiler. Bunun üzerine bu âyetler nâzil oldu.³⁷

Dördüncü âyetle ilgili:

İbn Abbas'tan yapılan bir rivâyete göre münâfıklar Peygamberin iki kalbi olduğunu iddia ettiler de Allâh bu âyetleri indirmek sûretiyle onları yalancı çıkardı.³⁸ Başka bir rivâyette ise, Araplar içerisinde hafızasıyla meşhûr olan ve iki kalbe sahip olduğu iddia edilen Ebû Me'mer hakkında nâzil olduğu yönündedir.³⁹

Beşinci âyetle ilgili:

Hız. Peygamber'in evlatlığı Zeyd b. Hârise (r.a) hakkında indiği rivâyet olunur. Zeyd çocuk iken kendi kabilesinden zorla alınıp köleleştirilmiş, Hâkim b. Hüzam onu halası Hz. Hatice için satın almış, Hatice de Hz. Peygamber ile evlendikten sonra Zeyd'i O'na hediye etmiştir. Zeyd'in ailesi, Mekke'ye gelip çocuklarını bulmuş peygamberimiz kendisini seçimde serbest bıraktığı halde o peygambere tercih etmiş ve ondan sonra ona Zeyd b. Muhammed denilmeye başlanmıştır. Bu âyetin nüzûlünden sonra öz babasına nispet edilerek kendisine Zeyd b. Hârise denilmeye başlanmıştır.

³⁵ Zemahşeri, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, 3: 519.

³⁶ Zemahşeri, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki 'gamamidi't-tenzil ve 'uyuni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, 3: 519; el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, 2: 238; Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, 3: 15; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'aqli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*, 7: 89; es-Sabûnî, *Sâfvâtü't-tefasir*, 2: 943.

³⁷ Zemahşeri, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, 3: 519.

³⁸ Zemahşeri, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki 'gamamidi't-tenzil ve 'uyuni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, III: 522; Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, III: 16.

³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 6: 376; Zemahşeri, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki 'gamamidi't-tenzil ve 'uyuni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, 3: 522; Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, 3: 16.

On ikinci âyaetle ilgili:

Münâfiklardan Mu'teb b. Kuşeyr Ahzâb ordularını görünce "Muhammed (s.a.s) bize Pers ve Bizans topraklarını fethetmeyi vadediyordu. Biz ise şimdi hacet gidermeye dahi çıkamıyoruz" demesi üzerine bu âyetler nâzil oldu.⁴⁰

On üçüncü âyetle ilgili:

Bu âyetin ilk kısmı savaş meydanında Peygamber efendimiz ve Müslümanları zayıf düşürmek için Medîneli Müslümanları geri dönmeye teşvîk eden Evs b. Kayzâ / Abdullah b. Ubey ve taraftarları hakkında inmiştir.

İkinci kısmı ve devamında gelen âyetler ise Evs kabilesinden Harise oğulları ve Hazrec kabilesinden Seleme oğullarının evlerinin açıkta ve korumasız olduğunu bahane ederek Hz. Peygamberden izin istemeleri üzerine nâzil olmuştur.⁴¹

Yirmi üçüncü âyetle ilgili:

Bu âyetin sebebi nüzûlü hakkında birkaç farklı rivâyet vardır.

Bu rivâyetlerden bir tanesi şöyledir: Enes b Nadr adındaki sahâbi Hz. Peygamber ile bedir savaşına katılmadığı için çok üzülüyor ve ara sıra şu cümleyi tekrarlıyordu: "Resulullah'ın (s.a.s) ilk gazvesine katılmadım. Eğer Allâh bundan sonra böyle bir fırsatı bana verirse, elbette neler yapacağımı görecektir." Nihâyet Uhut savaşı oldu ve bu zat da savaşa katıldı. Savaş bittiğinde yetmiş şehit arasında bulunan Enes b. Nadr'ın vücudunda seksenden fazla kılıç, ok ve mızrak darbesi vardı.⁴²

Bir diğer rivâyet ise şudur: Ashaptan, Osman b. Affan, Sa'id b. Zeyd, Hz. Hamza, Mus'ab b. Umeyr ve diğer bazı kimseler bir gün Hz. Peygamber ile birlikte bir cihada katılacak olurlarsa gayret gösterecekleri ve bu amaç uğruna şehit oluncaya kadar mücadele edeceklerine söz vermişlerdi. "Bazıları" yani Hamza ve Mus'ab bu uğurda canlarını vermiştir. "Bazıları da" yani Osman ve Talh şehit olmayı beklemektedir.⁴³

Yirmi sekizinci âyetle ilgili:

⁴⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberi, *Camiu'l-beyân* (Kahire: Dâru'l-Kâlem, 1969), 20: 223; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki 'gamamidi't-tenzil ve 'uyuni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, 3: 527; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 6: 388; Neseî, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, 3: 21.

⁴¹ Taberi, *Camiu'l-beyân*, 20: 224; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki 'gamamidi't-tenzil ve 'uyuni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, 3: 527; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 6: 389; el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, 2: 241; Neseî, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, 3: 22; Ebüssüüd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*, 7: 94.

⁴² Taberi, *Camiu'l-beyân*, 20: 239; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 6: 393; Sabûnî, *Sâfvâtü't-tefasir*, 2: 950.

⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki 'gamamidi't-tenzil ve 'uyuni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, 3: 531; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 6: 394; Neseî, *Medârikü't-tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 3: 25.

Rivâyete göre, Hz. Peygamber'in hanımları daha rahat bir hayat sürebilmek için dünya metâ'ı arzulamaya başlamışlardı. Hz. Peygamber'in bu durumdan rahatsızlık duyması üzerine bu ve bundan sonraki birkaç âyet nâzil olmuştur.⁴⁴

Otuz beşinci âyetle ilgili:

Rivâyet olunur ki, Hz. Peygamber'in hanımları (Ümmü Seleme olduğu söylenir) peygambere; “ey Allâh'ın resulü, Allâh'u Teâlâ Kur'ân-ı Kerîmde erkekleri hayırla yâd etmiştir, biz kadınlarda yâd edilmeye degecek bir hayır yok mudur?” diye sormaları üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Başka bir rivâyette ise Hz. Peygamber'in eşleri hakkında âyetler nâzil olunca mü'mine hanımların, “bizim hakkımızda da bir şeyler inmeyecek mi?” diye sual etmeleri üzerine nâzil olduğu söylenir.⁴⁵

Otuz altıncı âyetle ilgili:

Rivâyet olunur ki, Hz. Peygamber azatlı kölesi Zeyd b. Harise için halasının kızı Zeyneb'e dünür gittiğinde, önce Zeyneb ve onun erkek kardeşi kendi soyluluklarını ve Zeyd'in daha önce köle olduğunu ileri sürerek buna razı olmadılar. Bunun üzerine açıklamasını yaptığımız bu âyet nâzil oldu. Âyet nâzil olunca da “Dilediğini yap” diyerek Hz. Peygamberin emrine razı oldular.⁴⁶

Kırk dördüncü âyetle ilgili:

Rivâyete göre Ahzâb sûresinin 56. Âyeti olan **إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ** (*Allâh ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey îmân edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun.*) nâzil olunca, Hz. Ebûbekir “Ya RasûlAllâh! Allâh Teâla özel olarak size tahsis ettiği şerefe bizi de ortak kıldı” demesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu söylenir.⁴⁷

Elli üçüncü âyetle ilgili:

Rivâyete göre; Hazret-i Peygamber Zeynep validemizle evlendiğinde düğün yemeği hazırlatmış ve Enes (r.a)'dan herkesi davet etmesini istemişti. İnsanlar da bu davete icabet etmişlerdi. Herkes gelip yemeğini yedikten sonra Hz. Peygamber sofrayı kaldırmalarını emretmişti. Bunun üzerine orada bulunanlardan konuşmaya dalan üç kişi hariç tamamı

⁴⁴Taberi, *Camiu'l-beyân*, 20: 251; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'ikî 'gamamidi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, 3: 535; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 6: 401; el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, 2: 244; Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 3: 28.

⁴⁵Taberi, *Camiu'l-beyân*, 20: 269; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, 3: 539; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 6: 417.

⁴⁶Taberi, *Camiu'l-beyân*, 20: 271; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, 3: 540; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 6: 421.

⁴⁷Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, 3: 546.

kalkıp gitmişti. Bunların lafı uzayınca Hz. Peygamber “birazdan çıkıp giderler” diyerek, vakit geçirmek için kalkıp dışarı çıkmış. Peygamber, bir süre sonra geri dönünce o üçünün hala oturup laflamaya devam ettiklerini görünce hayâsından ötürür bir şey demeden tekrar dışarı çıkmış. Hz. Peygamber’i o şekilde görünce onlarda odadan çıkmışlar. Hz. Peygamber de tekrar içeri dönmüş. İşte âyet bu olay üzerine nâzil olmuştur.⁴⁸

Rivâyete göre; Hz. Ömer (r.a) Peygamber kadınların örtünmesini arzu ediyor, bunu sık sık dile getiriyordu. Bu konuda âyet inmesini istiyor ve. “Ya Rasûlâllah! Evinize iyi kötü herkes giriyor. Mü’minlerin annelerine emretseniz de perde arkasına çekilseler.” diye tavsiyede bulunuyordu. Bunun üzerine hicap âyeti diye meşhûr olan bu âyet nâzil olmuştur.⁴⁹

Elli beşinci âyetle ilgili:

Rivâyete göre, örtünme (hicâb) âyeti nâzil olunca baba, oğul ve diğer akrabaların Hz. Peygamberin huzuruna gelerek “*Ya RasûlAllâh, bizde mi onlarla perde ardından görüşeceğiz?*” diye sormaları üzerine nâzil olmuştur.⁵⁰

Sûrenin Genel Muhtevası

Ahzâb sûresinde Müslümanlar, kâfir toplulukların İslâmiyet’i zayıf düşürmeye ve yıkmaya yönelik taarruzlarına karşı uyarılmaktadır.⁵¹ Ayrıca onların farklı din ve milletten olsalar dahî Müslümanlara karşı harekete geçebilecekleri ve savaşla Müslümanları topyekûn imhaya kalkışabilecekleri belirtilmektedir.

Mekke devrinde nâzil olan sûreler daha çok Allâh’a îmân, âhiret, peygamberlik, geçmiş ümmetler hakkında bilgi verme vb. konuları işlemektedir.⁵² Medîne devrinde nâzil olan Ahzâb sûresinde ise Müslüman toplumun sağlam temellere dayanması gerektiği ortaya konulmakta, aile, nesep, mîrâs, nikâh, boşanma, giyim kuşam, görgü ve eğitim gibi hukuk ve ahlâka dair konular ele alınmaktadır. Ayrıca Hz. Peygambere ve onun şahsında ümmetine takvâ, tevekkül ve ilâhî emirlere tam teslîmiyet tavsiye edilmektedir.⁵³ Özetle

⁴⁸ Taberi, *Camiu'l-beyân*, 20: 310; Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki ‘gamamidi’t-tenzil ve ‘uyuni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vil*, 3: 555-556; Nesefî, *Medârikü’t-tenzil ve hakâiku’t-te’vil*, 3: 41; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 6: 451.

⁴⁹ Taberi, *Camiu'l-beyân*, 20: 312; Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki ‘gamamidi’t-tenzil ve ‘uyuni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vil*, 3: 555; el-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzil ve esrâru’t-te’vil*, 2: 251; Nesefî, *Medârikü’t-tenzil ve hakâiku’t-te’vil*, 3: 42; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 6: 540.

⁵⁰ Taberi, *Camiu'l-beyân*, 20: 318; Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidi’t-tenzil ve ‘uyuni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vil*, 3: 556; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 6: 456.

⁵¹ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzil ve esrâru’t-te’vil*, 2: 238.

⁵² Mennâ’ul-Kattân, *Mebâhîs fi ulûmî’l-Kur’ân* (Dimeşk: Müessesetü’r-Risâletü’n-Naşîrûn, 2016), 66.

⁵³ Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 4: 333.

Mekke döneminde inen âyetler bireyleri eğitmekte, Medîne döneminde inen âyetler ise o bireylerle İslâm toplumunu inşâ etmektedir. Bu bağlamda Ahzâb sûresi yedi ana konuyu ele almaktadır:

Birinci bölüm: Allâh'ın her şeyden haberdar olduğunu belirterek kâfir ve münâfikların dedikodularına değil Allâh'tan gelen ilâhî buyruğa uymayı emreder. Câhiliye devrine ait boşamanın bir çeşidi olan zihâr, evlat edinme, soy üstünlüğü ve asâlet ünvanlarını ortadan kaldırır.⁵⁴ Tevhîd inancına dayalı yeni sistemde bütün Müslümanların dost ve kardeş oldukları, birbirleriyle eşit haklara sahip oldukları anlatılır. Hz. Peygamberin mü'minlere kendi nefislerinden daha yakın olduğu ve peygamber eşlerinin de mü'minlerin annesi olduğu vurgulanmaktadır. (1-8. âyetler)

İkinci bölüm: Genel olarak Hendek (Ahzâb) gazvesi ele alınmaktadır. Müttefik (Ahzâb) kuvvetlerin Medîne'ye hücumu ve bu hücum karşısında münâfikların tavrı, savaştan kaçmak için bahane uydurmaları, Müslümanların savaşla imtihan olunmalarından bahsedilmektedir. Ayrıca mü'minlerin savaş karşısındaki tavırları anlatılmakta, korkak ve münâfikların aksine onların herhangi bir yılgınlık göstermedikleri, Resûlullâh'ı örnek aldıkları, karşılarındaki müttefik birliklerini kendileri için bir imtihan saydıkları bundan dolayı îmân ve teslîmiyetlerinin arttığı ve sonunda da Allâh'ın kendilerine vaad ettiği zafere ulaşacakları belirtilmektedir. Bu bölümün sonunda da Medîne ve çevresi için artık Yahûdî tehlikesinin ortadan kalkmasıdır.⁵⁵ (9-27. âyetler)

Üçüncü bölüm: Bu bölümde mü'minler için yegâne örnek olan Hz. peygamberin aile hayatı ortaya konmaktadır. Hendek gazvesinden sonra Müslümanların refah durumu düzeliş de peygamber hanımlarının da bu refahtan nasiplenmek istemeleri ve Hz. peygamberden lüks ve zinet kabîlinden bazı şeyler istemelerinden bahsedilmektedir. Hz. peygamberin kendilerine tercih hakkı sunduğundan bahseder. Allâh'ın lütuf ve rızasını elde etme imkânı bakımından kadın ve erkek arasında fark olmadığını belirtir.⁵⁶ Bu kısmın sonunda Hz. peygamberin Zeynep binti Cahş ile evlenmesi ve bu evliliğin meydana getirdiği sonuçlar ele alınmaktadır⁵⁷. (28-40. âyetler)

Dördüncü bölüm: Allâh'ı zikretmenin önemi anlatıldıktan sonra Hz. peygamberin sadece dînî konularda değil insanoğlunun faaliyet alanına giren her konuda, özellikle de aile ve sosyal ilişkilerde örneklik teşkil ettiği ifade edilmektedir. (41-52. âyetler)

⁵⁴ Muhammed Bedreddin, *Ebde'u'l-beyan li cemi'i âyi'l-kur'an* (İstanbul, 2018), 816.

⁵⁵ Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vîl* (Beyrut: Daru İbn Kesir, 2017), 3: 20-27.

⁵⁶ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*, 4: 334.

⁵⁷ Muhammed Ali es-Sabûnî, *Revâi'l-Beyân* (Beyrut: Mektebetü'l- 'Asriyye, 2010), 2: 312-313.

Beşinci bölüm: Hz. peygamberin ailesine karşı, mü'minlerin uyması gereken âdâb-ı mu'âşeret kuralları, Hz. peygambere salavât getirme, peygamber ve mü'minlere eziyet edenlerin dünyâ ve âhirette uğrayacakları acıklı azap zikredilmektedir.⁵⁸ (53-58. âyetler)

Altıncı bölüm: Hz. peygamberin eşleri, kızları ve mü'min hanımlara İslâmî örtünme şeklini bildirmesinden bahsedilir.⁵⁹ Ayrıca yalan haber yayan, nâmûslu kadınları rahatsız eden, toplumun huzurunu bozan, münâfık, iftiracı, ahlâksız ve bozgunculara karşı Müslümanların uyanık olması ve tedbîr almaları tavsiye edilmektedir. Sözü edilen kimselerin âhirette uğrayacakları fecî âkıbet anlatılmaktadır. (59-68. âyetler)

Yedinci bölüm: Sûrenin en son bölümünde önceki kavimlerden olan İsrâîloğullarından bahsedilmekte ve mü'minlerin Hz. Mûsâ'yı üzen Yahûdîlerle münâfıklara benzememeleri emredilmektedir. Bu kısımda zikredilen âyetler bir bakıma sûre girişindeki âyetlerin tekrarı ve te'kîdi mâhiyetindedir. İtaat âyetinden sonra emânet âyetinin gelmesi, emre itaat etmenin emânete riâyet anlamı taşıdığını gösterir.⁶⁰ Sûre, mü'minlerden günah işleyenlerin tövbelerinin kabul edilip bağışlanacaklarını müjdeleyerek sona ermektedir.

---

⁵⁸ Ebü Suûd Efendi, *İrşâdü'l- 'akli 's-selîm ilâ mezâya 'l-kitâbi 'l-kerîm*, 7: 112-114.

⁵⁹ Muhammed Ali es-Sabûnî, *Sâfvâtü 't-tefâsir* (Beyrut: Mektebetü'l- 'Asriyye, 2010), 2: 968.

⁶⁰ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*, 4: 333-334.

İKİNCİ BÖLÜM

Belâgat İlmî

Tanımı

Edebiyat kuralları ve edebî sanatlarla ilgili konuları içine alan ilim dalının ismi olan belâgatın sözlük mânâsı “güzel ve etkileyici konuşma, sözün fasîh ve açık seçik olması”⁶¹ anlamına gelen ve بُلُغٌ – بُلُغٌ fiilinden türetilen بلاغة kelimesi Arapça asıllı bir kelime olup “açık, güzel, düzgün söz söylemek” gibi anlamlara gelmektedir.

Terim mânâsı ise “doğru bir mânâyı, kendisine uygun olan üstün ifadelerle anlatmaktır.”⁶² Genel kabul gören bu mânâsıyla beraber farklı âlimler tarafından değişik tanımlar da yapılmıştır;

İbnü'l-Mukaffa (ö.142/759) belâgat ilmini şöyle tanımlar: *Sözü herkesin kolay kolay söyleyemeyeceği tarzda söylemektir.*⁶³

Câhız'a göre belâgat: *Lâfızla ma'nânın güzellikte birbiriyle yarışması, ma'nâdan önce lâfzın kulağa, lâfızdan önce de mânânın zihne süratle ulaşmasıdır.*⁶⁴

Fahreddin er-Râzî'ye göre belâgat: *Söz sahibinin kalbinde olan mânânın özünü, onu bozacak kısaltmadan ve usandırarak uzatmadan sakınmak sûretiyle ifade etmesidir.*⁶⁵

es-Sekkâkî (ö. 626/1229) belâgati ise şöyle ifade eder: *Konuşan kişinin mânâları ifade etme husûsunda öyle bir meleke kazanmasıdır ki bununla tertiplerin hakkını verir, teşbîh, mecâz ve kinâye çeşitlerini mahâretle kullanır.*⁶⁶

⁶¹ Neccar v.dğr., *el-Mu'cemi'l-vasît*, "blğ" md., 69; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd Cevherî, *Mühtaru's-Sihâh* (Beyrut: Darül-Me'rife, 2008), "blğ" md., 107.

⁶² Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 2. Bs (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 415; Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfî Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh* (İstanbul: Salah Bilici Kitap Evi, t.y), 9; Sadüddîn Mesûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn el-Herevî el-Horâsânî Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni* (Karachi: El-Büşra, 2016), 2: 54; Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, 5. Bs (İstanbul: İFAV, 2009), 28.

⁶³ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 1: 115.

⁶⁴ Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1: 115.

⁶⁵ Hikmet Akdemir, *Belâgat* (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016), 19.

⁶⁶ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 415.

Hatîb el-Kazvîni (ö.739-1338) ise belâgati hem kelâm hem de mütekellimin birer vasfı olarak görür ve şöyle der: *Kelâmın; fasîh olmasıyla birlikte muktezâ-i hâl (makamın gereği)e uygun olmasıdır.*⁶⁷ Mütekellimin vasfı olarak belâgat; öyle bir melekedir ki mütekellim bununla fasîh ve belîğ söz söylemeye muktedir olur.⁶⁸

Muâsır âlimlerden Ali el-Cârim (ö.1949) ve Mustafâ Emîn, el-Belâgâtül Vâdiha isimli meşhûr eserlerinde belâgatın tarifini şu şekilde yaparlar: *Dinleyenin nefsinde büyüleyici bir etkisi olan açık mânâyı doğru ve fasîh bir ifade ile muktezâ-i hâle uygun bir şekilde söylemektir.*⁶⁹

Yapılan ta'rîflerden anlaşıldığı üzere şu sonuca varmak mümkündür: *Belâgat, lâfız ve mânâ birliği ile beraber sözün vecîz, anlaşılır ve sade olmasıdır.*

Yine bu ta'rîflerden varılabilecek bir diğer sonuç da; *belâgat hem söylenen sözün hem de sözü söyleyen kişinin ortak özelliğidir.*⁷⁰ قولٌ بليغٌ “etkileyici söz” demektir. Görüldüğü gibi burada belâgat söylenen sözün özelliği olmuştur. رجلٌ بليغٌ “etkileyici söz söyleyen hatîb” demektir. Bu örneğimizde de belâgat sözü söyleyen kişinin özelliği olmuştur.⁷¹

Tarihçesi

Belâgat ilminin târihi insanlık kadar eskidir. Nitekim Allâh'u Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm 'de şöyle buyurmaktadır:

(خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ)

“Allâh insanı yarattı ve ona beyânı (anlama ve anlatmayı) öğretti”.(er-Rahmân, 55/3-4)

İnsan, toplumsal bir varlık olması hasebiyle çevresindekilerle iletişim kurma, onlarla duygu ve düşüncelerini paylaşma ihtiyacı hisseder. Kâinâtta her şeyin yaratıcısı olan yüce Allâh, insanın nefsindeki bu ihtiyacı bildiği için ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'i yarattığı zaman bu duygularını ifade edebilme kâbiliyetini de kendisinde var etmiş ve ona bütün eşyanın ismini öğretmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de şöyle buyurulmaktadır:

⁶⁷ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 9.

⁶⁸ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 11.

⁶⁹ Ali el-Cârim - Mustafa Emin, *el-Belâgâtül-vâdiha* (Beyrut: Müessesatü'l-kutübü's-Sekafiyye, 2008), 8.

⁷⁰ Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 55-56; el-Cârim - Emin, *el-Belâgâtül-vâdiha*, 7-8; Bolelli, *Belâgat*, 28-29.

⁷¹ Neccar v.dğr., *el-Mu'cemi'l-vasit*, 69; el-Cevherî, *Muhtâru's-Sihâh*, 107.

﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا...﴾

“...ve Allâh Teâlâ Âdem’e isimleri, hem de tümünü, öğretti”. (el-Bakara, 2/31).

Yukarıda geçen birinci âyette görüldüğü gibi insanın yaratılmasıyla birlikte kendisine beyân (anlama ve anlatma) kâbiliyeti verilmiştir. İkinci âyette ise Hz. Âdem yaratıldığı gibi kendisine her şeyin isminin öğretildiğinden bahsedilmektedir. Bu âyetlerden şu sonuca varmak mümkündür: Belâgat ilmi, yani duygu ve düşüncelerin kelimelere dökülerek ifade edilmesi, insanın fitratında mevcuttur.

Müstakil bir ilim olarak belâgatın tarihi serüvenini ise beş dönem olarak incelemek mümkündür:

Birinci dönem: câhiliye dönemi.

Câhiliye dönemindeki Arap toplumu, belâgatı çok güzel tatbik etmiş ve kendi zamanlarındaki diğer toplumlardan bu yönleriyle temâyüz etmişlerdir. İslâm öncesi Arap toplumunun ne derece fasîh ve belîğ olduklarını Allâh’u Teâlâ şu âyet-i kerîmede bizlere haber vermektedir:

﴿فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَفُوكُمْ بِالسِّنَةِ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ﴾

“Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler.”(el-Ahzâb, 33/19)

Câhiliye dönemindeki Arap toplumunun belâgat ve fesâhatte ne kadar ileri seviyede olduklarının bir diğer delili de, Allâh’u Teâlâ’nın bütün edebî sanatlarda zirve olan Kur’ân-ı Kerîm’i kendilerine indirmesidir. Çünkü Allâh bir topluma peygamber gönderdiğinde, o toplum hangi alanda zirvede ise, gönderdiği peygamberi onunla destekler.⁷²

Câhiliye döneminde kurulan panayırlarda şâirler ve edipler zihinlerindeki hayâllerin mahsûlü olan, belâgat ve fesâhat açısından dopdolu olan şiir ve nesirlerini eleştiri meydanına çıkarırlardı. Eleştiri meydanına çıkarılan şiir ve nesirler dönemin meşhûr edipleri tarafından eleştirilirdi. Bu okuma ve eleştirilerden sonra diğerlerine göre daha belîğ, lâfız ve mânâ açısından daha fasîh olan şiir ve nesirler, yazarını övmek maksadı ile Kâbe duvarına asılırdı.

⁷² Kattân, *Mebâhis fî ulûmî'l-Kur’ân*, 275.

Câhiliye devri Arap toplumu, belâgat ve fesâhatte bu kadar ileri seviyede olmalarına rağmen herhangi bir eser veya kitap telif etmemişlerdir. Onların fesâhat ve belâgatı sadece dillerinde kalmış kitaplarda kaide ve kurallara dönüşmemiştir.⁷³

İkinci dönem: kuruluş dönemi.

Bu dönem, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünden hicrî dördüncü asrın sonlarına kadar devam eden dönemdir.

Allâh, fesâhat ve belâgat husûsunda zirvede olan ve Kur'ân için "eskilerin masalları" ve "onu Muhammed uydurdu" şeklinde iddiada bulunan câhiliye toplumunun âcizliklerini i'tirâfa mecbûr bırakmıştır.

﴿وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ

الْأَوَّلِينَ﴾

"Kendilerine âyetlerimiz okunduğunda, "Duyduk duyduk! İstesek elbette bunun benzerini biz de söyleriz, bu eskilerin masallarından başka bir şey değil" dediler." (el-Enfâl, 8/31)

﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَن اسْتَبَعْتُمْ مِمَّن دُونِ

اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

"Yoksa "Kur'ân'ı kendisi uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız Allâh'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on süre getirin!" (Hûd, 11/13)

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünden yaklaşık hicrî dördüncü yüzyıl sonlarına kadar devam eden bu dönemdeki belâgat çalışmaları "dil" ve "edebiyat", "tefsir", "edebî tenkîd" ve "kelâm" ilimleriyle karışık bir şekilde ele alınmış, fakat esas hedef Kur'ân-ı Kerîm'i lâyıkıyla anlamak olmuştur.⁷⁴

Kur'ân'ın ilk nüzûl etmeye başladığı dönemdeki Arapların tamamının onu rahatlıkla anladığı söylenemezse de önemli bir kısım onun fesâhat ve belâgatını anlayabiliyordu. Ancak asr-ı saadetten uzaklaşıp yeni nesillerin yetişmesi ve İslâm coğrafyasının fetihlerle genişlemesi sonucu Arap olmayan milletlerin Müslüman olmaları Kur'ân-ı Kerîm'i yanlış anlama endişesini ortaya çıkardı. Bu endişeye binaen Arap diline

⁷³ Şevkî Dayf, *el-Belâgat ve 't-tatavvur ve ve 't-tarih* (Kâhire: Daru'l-Me'ârif, 2002), 10-13.

⁷⁴ Hulûsi Kılıç, "Belâgat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 5: 381.

dair kurallar tespit edilmeye çalışıldı ve bu amaçla gramere dair ilk kitaplar yazıldı. Bu dönemde belâgata dair müstakil eserlerin ortaya çıkmamasıyla beraber gramer ve tefsîr kitaplarında kendisine yer bulmuştur. Belâgatın müstakil bir ilim olması ve bu alanda eser verilmesi ancak hicrî beşinci asrın başlarında gerçekleşmiştir.⁷⁵

Üçüncü dönem: gelişim dönemi.

Hicrî dördüncü yüzyıl sonlarından sekizinci yüzyıl sonlarına kadar devam eden, belâgatın müstakil bir ilim halinde teşekkül etmeye ve terimlerinin belirmeye başladığı bu dönemde yazılan eserlerde belâgat konuları ön planda gelmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi belâgat ilmi daha önceki dönemlerde tefsîr ve gramer kitaplarında kendisine yer buluyorken bu dönemde müstakil bir ilim olarak ele alınmaya başlanmıştır. Yine bu dönemde belâgat ilmine dair müstakil eserler te'lif edilmiş ve bu ilme dair terimler oluşmaya başlamıştır.

Bu dönemin en belirgin özelliklerinden bir diğeri de dönemin sonuna doğru yazılan eserlerin tamamen belâgat ağırlıklı olması ve belâgat ilminin, beyân, me'âni ve bedî' şeklinde sistematize edilmesidir.⁷⁶

Dördüncü dönem: şerh ve hâşiye dönemi.

Hicrî sekizinci yüzyıl sonlarından onüçüncü yüzyıl sonlarına kadar devam eden bu uzun dönem diğerk pek çok ilim dalında olduğu gibi ne yazık ki belâgat ilmi için de duraklama dönemi olmuştur. Bu dönemde te'lif edilen eserler daha çok, Hatîp el-Kazvînî'nin, Sekkâkî'nin Miftâhu'l-ulûm'unun üçüncü bölümünden faydalanarak kaleme aldığı Telhîsu'l-Miftâh adlı eserinin üzerinde yapılan şerh, hâşiye ve ta'likât şeklinde gerçekleşmiştir.

Bu dönemde belâgat alanında yazılan eserlerde bir önceki dönemde olduğu gibi, me'âni, beyân ve bedî' şeklindeki üçlü tasnîf olduğu gibi devam etmiştir.

Bu dönemde şerh ve hâşiye şeklinde gerçekleştirilen bu çalışmalar İslâm dünyasında edebî ve ilmî anlayışın ince tahkîk ve tenkîdleriyle doludur. Dolayısıyla bu musanniflerin tamamen orijinallikten yoksun oldukları söylenemez.⁷⁷

---

⁷⁵ Kılıç, "Belagât", 5: 381.

⁷⁶ Kılıç, "Belagât", 5: 381.

⁷⁷ Kılıç, "Belagât", 5: 382.

Beşinci dönem: modern dönem.

Hicrî onüçüncü yüzyıldan günümüze kadar devam eden dönemdir. Bu dönemde teknolojinin gelişmesi ve seyahat imkânlarının kolaylaşması sonucu İslâm dünyası ile Avrupa arasındaki temas daha da arttı. Bunun sonucunda da bir takım yenilik arayışları başladı. Bu dönemde yetişen belâgatçılar diğer birçok ilim dalında olduğu gibi klasiği benimseyip geliştirmeye çalışanlar ve yenilikçi olanlar şeklinde ikiye ayrılır.

Hicrî ondördüncü yüzyıl klasiği savunan belâgatçıların özelliği, daha önceki dönemlerde kaleme alınıp ondördüncü yüzyılda matbaanın gelişmesiyle neşredilen metin, hâşiye ve şerhlerden yararlanarak konuyu kendi düşüncelerine göre ifade etmeye çalışmışlardır. Bu dönemde ufak tefek ilavelerle birlikte klasik belâgat üslûbu olduğu gibi devam ettirilmiştir.

Belâgata modern bir veçhe vermek isteyenler genellikle batı edebiyatını okumuş, incelemiş ve bu edebiyattaki gelişmelerin etkisinde kalan kimselerdir. Bunlar belâgatın edebî tenkîd ile iç içe olması ve batıdaki gibi estetik çalışmalardan faydalanılması gerektiğini savunmuşlardır. En önemli temsilcileri Tâhâ Hüseyin (ö. 1973), Abbas Mahmûd el-Akkâd (ö. 1964) ile İbrahim el-Mâzinî (ö. 1949)'dir. Bunların çoğu belâgatla doğrudan ilgili eserler kaleme almamakla beraber yazı ve kitaplarında belâgat konularına sık sık yer vermişlerdir.⁷⁸

Bu Alanda Yazılan Eserler

Belâgat ilmine dair ilk eserlerin verilmeye başlanması yukarıda da belirtildiği gibi Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünden sonra gerçekleşmeye başlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünden hicrî dördüncü asra kadar verilen eserler belâgat alanında müstakil eserler olmayıp ancak tefsîr ve gramer kitaplarında kendisine yer bulabilmiştir. Biz bu başlık altında kronolojiyi esas alarak bu alanda yazılan eserleri zikredeceğiz:

Sîbeveyhi (ö. 180/796), *el-Kitâb* isimli eserinde Arap dili gramerine dair konuları ele alırken daha sonraki dönemlerde belâgat ilminin alt başlığı olan "me'ânî" ilminin konuları arasında sayılan müsned-müsnedün ileyh, ta'rîf-tenkîr, kıyâsa muhâlefet, emir-nehîy ve hazif gibi konuları işlemiştir.⁷⁹

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), *Me'ânî'l-Kur'ân* isimli eserinde tefsîrle ilgili konuların yanında belâgat konularına da değinmiştir.⁸⁰

⁷⁸ Kılıç, "Belâgat", 5: 383.

⁷⁹ Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *el-Kitâb* (Kâhire: Mektebetü'l-Hânci, 1988), 3: 23.

⁸⁰ Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ, *Tefsîru müşkili i'râbi'l-Kur'ân ve me'ânîhi*, 1. Bs (Kahire: Daru'l-mısriyye, 1972).

Câhız, *el-Beyân ve 't-Tebyîn* isimli meşhûr eserinde belâgatı insanın doğuştan sahip olduğu bir kâbiliyet (meleke) şeklinde ta'rîf etmiş⁸¹ ve belâgatın konuları olan teşbîh, mecâz, isti'âre, kinâye, îcâz, müktezâ-i hâl ve hüsn-ü taksîm gibi konuları geniş bir şekilde ele almıştır.

Müberred, *el-Kâmil* isimli esrinde gramer ve edebiyat konularının yanında isti'âre, teşbîh, dua, emir, mecâz ve temsîl gibi konuları da işlemiştir.

Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009), *Kitâbü's-Sinâ'ateyn*.

İbn Reşîk (ö. 463/1070-1071), *el-Umde*.

İbn Sinân el-Hafâci (ö. 466/1073), *Sırrü'l-Fesâha*.

Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078), *Delâilü'l-i'câz ve Esrârü'l-Belâgâ*.

Ebû Tâhir Muhammed b. Haydar el-Bağdâdî (ö. 517/1123), *Kânûnü'l-Belâga*.

Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki't-Tenzîl*.

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209), *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz min Esrâri'l-belâga ve Delâ'ili'l-i'câz*.

Reşîdüddîn Vatvât (ö. 573/1177)'ın, Farsça *Hadâ'iku's-sihr*.

Ebû Ya'kub es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*.

Ziyâeddin İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239), *el-Meseli's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir, el-Câmi'u'l-kebîr fî sinâ'ati'l-manzûm mine'l-keâm ve'l-mensûr*.

İbn Ebi'l-İsba' el-Mısri (ö. 654/1256), *Bedi'u'l-Kur'an, et-Tahrîrû't-tahbîr fî 'ilmi'l-bedî'*.

Hatîb el-Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*.

Yahyâ b. Hamza el-Alevî (ö. 749/1348), *et-Tirâzü'l-mütezammin li-esrâri'l-belâga ve 'ulûmi hakâ'iki'l-i'câz*.

Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355), *el-Fevâ'idü'l-Gıyâssiyye'si*, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unun belâgatla ilgili üçüncü bölümünün bir muhtasarıdır.

Teftâzânî (ö. 792/1390), *el-Mutavvel 'ale't-Telhîs, Muhtasarü'l-Mutavvel*.

Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413), *Havâşi's-Seyyid 'ale'l-Mutavvel*.

Hasan Çelebi (ö. 886/1481), *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mutavvel*.

⁸¹ Câhız, *el-Beyân ve 't-tebyîn*, 1: 115.

Ebü'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkindî (ö. 888/1483'ten sonra), *Hâşiyetü Ebi'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkindî 'ale'l-Mutavvel*.

Abdülhakîm es-Siyâlkûtî (ö. 1067/1656), *Hâşiyetü 'ale'l-Mutavvel*.

Hüseyin b. Ahmed el-Mersafî (ö. 1307/1889), *el-Vesiletü'l-edebiyye ile'l-'ulûmi'l-'Arabiyye*.

Ahmed el-Hâşimî (ö. 1362/1943), *Cevâhirü'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî*.

Ahmed Mustafa el-Merâgî (ö. 1952), *'Ulûmü'l-belâga*.

Emîn el-Hûlî (ö. 1966), *Fennü'l-kavl, el-Belâga ve 'ilmü'n-nefs*.

Ahmed Hasan ez-Zeyyât (ö. 1968), *Difâ' 'ani'l-belâga*.

Ali el-Cârim – Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-vâdîha*.⁸²

Belâgat İlminin Kısımları

Me'ânî İlmî

Me'ânî ilmi, belâgatın üç ana bölümünden birisidir.⁸³ Me'ânî (المعاني) kelimesi sözlükte (المعنى) kelimesinin cemî' sığası olup kast edilen şeyler mânâsındadır. Belâgatçıların kullandığı bir terim olarak ise me'ânî; “aynı mânânın farklı lâfızlarla ifade edilmesi”⁸⁴ veya “sözün yerinde olma (muktezâ-yı hâle uygunluk) şartlarını, sözü duruma ve yere göre uyarlama ilkelerini inceleyen ilim dalına” denir.⁸⁵ Hâtib el-Kazvînî me'ânî ilmini şu şekilde ta'rîf eder: “Muktezâ-i hâle uygun olarak söylenen Arapça lâfızların kendisiyle bilindiği ilimdir.”⁸⁶

Hatîp el-Kazvînî'nin, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm*'unun üçüncü bölümünden faydalanarak kaleme aldığı *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserinde me'ânî ilminin konularını sekiz konu başlığı ile sınırlamaktadır.⁸⁷ Biz ise me'ânî ilminin ana muhtevası olan isnâd, müsned ve müsned-i ileyh ile ilgili haller ile hâberî ve inşâî cümle konularına kısaca değineceğiz.

⁸² Kılıç, “Belâgat”, 5: 381-384.

⁸³ Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'ânî*, 2: 72; İsmail Durmuş, “Me'ânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 28: 204.

⁸⁴ Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'ânî*, 2: 73.

⁸⁵ Durmuş, “Me'ânî”, 28: 205.

⁸⁶ Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 13.

⁸⁷ Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 13.

İsnâd.

Sözlükte, “yüklemek, dayamak, anlam nispet etmek”⁸⁸ gibi mânâlara gelen isnâd, terîm olarak da “cümlelerin öğeleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi konu edinmesi”nden dolayı me‘ânî ilminin ana konuları arasında yerini almıştır.⁸⁹

İsnâdın iki temel ögesi vardır: Bunlar müsned ve müsnedün ileyhtir. Bir başka ifadeyle mahkûmün ‘aleyh ve mahkûmün bih.⁹⁰ Cümlelerin bu iki esas unsuru dışında geriye kalan; muzâfun ileyh ve sıla cümlesi hariç, diğer unsurlara “kayıt” denir.⁹¹

Müsned (mahkûmün bih), müsnedün ileyh üzerine yüklenen hükümdür.⁹² Aşağıda zikredilen öğeler cümlede müsnedi ifade eder.

- Tam fiil
- Mübtedânın haberi
- Kâne (كان) ve kardeşlerinin haberi
- İnne (إن) ve kardeşlerinin haberi
- İsim fiiller
- Emir fiili yerine kullanılan masdarlar
- Merfû‘ fâ‘ili ile yetinen müştak bir kelime olan mübtedâ
- Zanne (ظَنَّ) “zannetti” ve diğer ef‘âl-i kulûbün ikinci mef‘ûlü
- Erâ (أرى) “görüyorum” ve diğer üç mef‘ûl alan fiillerin üçüncü mef‘ûlü.⁹³

Müsnedün ileyh (mahkûmün ‘aleyh) ise kendisine hüküm isnâd edilen öğedir.⁹⁴

Cümlede müsnedün ileyh aşağıdaki şekillerde gelir:

- Tam fiilin fâ‘ili
- Nâib-i fâ‘il
- Haberi zikredilen mübtedâ
- Kâne (كان) ve kardeşlerinin ismi
- İnne (إن) ve kardeşlerinin ismi

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "esne" md., 3: 220; Neccar v.dğr., *el-Mu'cemi'l-vasît*, "esne" md., 454.

⁸⁹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 178.

⁹⁰ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 16-17; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me‘âni*, 1: 247; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 118; Bolelli, *Belâgat*, 191.

⁹¹ Şevkî Dayf, *el-Belâga ve't-tatavvur ve ve't-tarih* (Kâhire: Daru'l-Me‘ârif, 2002), 105; el-Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 118; Bolelli, *Belâgat*, 191.

⁹² Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 183; Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 17.

⁹³ Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me‘âni*, 1: 234-310; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 118; Bolelli, *Belâgat*, 191.

⁹⁴ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 23; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me‘âni*, 1: 132; Bolelli, *Belâgat*, 191.

- Zanne (ظَنَّ) ve diğer ef'âl-i kulûbün birinci mef'ûlü
- Erâ (أَرَى) ve diğer üç mef'ûl alan fiillerin ikinci mef'ûlü.⁹⁵

Müsned ve müsnedün ileyh ile ilgili haller.

Müsned ve müsnedün ileyh ile ilgili haller; zikir, hazif, kasır, fasl-vasl, takdîm-te'hîr, îcâz-itnâb-müsâvât gibi alt başlıklara ayrılmaktadır. Biz burada konunun fazla uzamaması için her birini kısa bir şekilde îzâh etmekle yetineceğiz.

Zikir.

Kelime mânâsı olarak “anma, belirtme, bahsetme ve hatırlama” gibi anlamlara gelir.⁹⁶ Terim mânâsı ise “*bir ifadede hiçbir hazfe gidilmeden sözün söylenmesi gerektiği şekilde söylenmesidir.*” Belâgat âlimlerine göre kelâmda hazfî gerektirecek edebî bir incelik yoksa asıl olan sözün bütün öğeleriyle tam bir şekilde zikredilmesidir.

Hazif.

Sözlükte “atmak, düşürmek, çıkarmak, bir şeyin bir tarafını kesip atmak” gibi mânâlara gelir.⁹⁷ Bir belâgat terimi olarak ise “*kelâmın mânâ bütünlüğünü bozmayacak şekilde bir veya birkaç kelimeyi hazfetmek sûretiyle yapılan bir söz sanatıdır.*”⁹⁸

Sözde hafiflik sağlama, îcâz ve ihtisâr başta olmak üzere azamet ifadesi, zaman yetersizliği, fâsılaya riâyet gibi sebeplerle yapılan hazfînin gerçekleşebilmesi için akıl, nakil, şer', âdet ve örf, hâl, siyâk-sibâk, lügat ve lâfız delâleti gibi hazfî belirleyen bir delîlin ve ipucunun bulunması şarttır.⁹⁹

Kasır.

Sözlükte “hapsetmek, engellenmek, kısaltmak, tahsîs etmek” gibi anlamlara gelen bir kelimedir.¹⁰⁰ İstilâhî mânâsı ise “*bir şeyi, özel bir tarzla, başka bir şeye tahsîs etmektir.*”¹⁰¹ Kasır yapılan kelâmda tahsîs edilen şeye “maksûr”, kendisine bir şey tahsîs

⁹⁵ Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 1: 132-245; Bolelli, *Belâgat*, 191.

⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "zkr" md., 1: 393; Neccar v.dğr., *el-Mu'cemi'l-vasît*, "zkr" md., 313.

⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "hzf" md., 3: 132; Neccar v.dğr., *el-Mu'cemi'l-vasît*, "hzf" md., 162.

⁹⁸ Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 91; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 1: 518; Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 7.

⁹⁹ İsmail Durmuş, “Hazif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 122.

¹⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ksr" md., 5: 97; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 345; Neccar v.dğr., *el-Mu'cemi'l-vasît*, "ksr" md., 738; Bolelli, *Belâgat*, 311.

¹⁰¹ Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 346; Bolelli, *Belâgat*, 311.

edilene ise “maksûrun ‘aleyh” denir. Kasır, hakîkî ve izâfî (nisbi) olmak üzere iki kısma ayrılır.¹⁰²

Kelâmda kasır yapmanın farklı yöntemleri vardır. Bunlardan en meşhûr olanları dört tanedir:

- زَيْدٌ كَاتِبٌ لَا شَاعِرٌ gibi atıf harfleriyle yapılan kasır:

[زَيْدٌ كَاتِبٌ لَا شَاعِرٌ] “Zeyd, sadece kâtiptir şâir değildir” örneğinde Zeyd’in kâtipliği vurgulanmaktadır.

- İstisnâ nefyi ile yapılan kasır:

[وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ] “Muhammed, sadece Allâh’ın elçisidir” (Âl-i ‘İmrân, 3/144) örneğinde Muhammed maksûr, resûl kelimesi ise “maksûrun ‘aleyh”tir.

- إِنَّمَا ile yapılan kasır:

[إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ] “Sen sadece bir uyarıcısın” (Ra‘d, 113/7) örneğinde أَنْتَ kelimesi maksûr, مُنذِرٌ kelimesi ise maksûrun ‘aleyh’tir.

- Sonradan gelmesi gereken kelimeyi öne almak sûretiyle yapılan kasır:

[إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ] “Yalnız sana ibâdet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz” (Fatiha, 1/5) örneğinde, sonra gelmesi gereken إِيَّاكَ mef‘ûlü, fiil ve fâ‘ili (نَعْبُدُ)’nden önce gelmek sûretiyle kasır gerçekleşmiştir.

Fasl ve vasl.

Fasıl kelimesi sözlükte “kesmek, çıkmak, ayırmak, uzaklaştırmak” gibi mânâlara gelir.¹⁰³ İstılâhî mânâsı ise “bir ibâre içerisinde ardarda gelen cümlelerin birini diğerine atfetmeden, ayrı ayrı zikretmek” demektir.¹⁰⁴

Birbirini takip eden iki cümle arasında tam bir kopukluk (kemâl-i inkîtâ), tam bir ilgi (kemâl-i ittisâl), kısmen kopukluk (şibh-i kemâl-i inkîtâ), kısmen ilgi (şibh-i kemâl-i

¹⁰² Geniş bilgi için bkz. el-Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 61; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me‘âni*, 2: 346; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 173.

¹⁰³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "fsl" md., 11: 521; Neccar v.dğr., *el-Mu‘cemi'l-Vasit*, "fsl" md., 691.

¹⁰⁴ el-Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 77-78; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me‘âni*, 2: 442; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 189; Bolelli, *Belâgat*, 333.

ittisâl) ve iki cümle arasında anlam ilgisi bulunduğu halde ikinci cümle birincinin hükmüne ortak edilmek istenmiyorsa fasıl yapılır.¹⁰⁵

Vasıl kelimesinin sözlük mânâsı “ulaştırmak, bir şeyi bir şeye bağlamak, ulaşmak” gibi anlamlara gelir.¹⁰⁶ Bir me‘ânî ıstılâhı olarak ise, “*sözü oluşturan cümlelerin birini diğerine vav (و) harfi ile atfetmek(bağlamak)tir.*”¹⁰⁷

Üç durumda vav (و) harfi ile iki cümleyi birbirine bağlamak (vasl etmek) zorunlu kabul edilmiştir:

- İ‘râbda mahalli olan iki cümlenin i‘râbında ortaklık kastedildiği zaman.
- İki cümlenin ikisi de haberî veya ikisi de inşâî konumunda uyuşması, aralarında tam bir anlam ilgisinin bulunması, ayrıca iki cümle arasında bağlaç kullanmamayı gerektiren özel bir durumun olmaması halinde vasıl yapmak gereklidir.
- İki cümleden biri haberî, diğeri inşâî ise, atf terkedildiği takdîrde maksadın tersi bir anlama yol açıyorsa vasıl yapmak gereklidir.¹⁰⁸

Takdîm-te’hîr.

Takdîm sözlükte, “öne geçirmek, bir şeyi başka bir şeyin önüne almak” gibi anlamlara gelir.¹⁰⁹ Belâğî bir terim olarak ise “*ifadede sonra söylenilmesi gereken kısmı önce söylemektir.*”¹¹⁰ Buna karşılık te’hîr’in kelime mânâsı “sonraya bırakmak, geciktirmek” mânâsına gelir.¹¹¹ Terim olarak ise “*ifadede önce söylenilmesi gereken kısmı sonra söylemek*” demektir.¹¹²

Îcâz, itnâb ve müsâvât.

Müsâvât kelimesi sözlükte “denklik ve eşitlik” mânâsına gelir.¹¹³ Terim mânâsı ise “*mânânın lâfza, lâfzın da mânâya denk olmasıdır.*”¹¹⁴ Yani ibâre ve mânânın birinin diğerinden fazla olmamasıdır.

¹⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Fasıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 12: 206.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "vsl" md., 11:730; Neccar v.dğr., *el-Mu'cemi'l-vasît*, "vsl" md., 1037.

¹⁰⁷ el-Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 78; Tefâtânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 1: 443; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 189.

¹⁰⁸ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 90; Tefâtânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 1: 478; Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 193; Bolelli, *Belâgat*, 347.

¹⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "kdm" md., 5:118; Neccar v.dğr., *el-Mu'cemi'l-vasît*, "kdm" md., 719.

¹¹⁰ Tefâtânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 1: 190; Bolelli, *Belâgat*, 390.

¹¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ehr" md., 1: 33; Neccar v.dğr., *el-Mu'cemi'l-vasît*, "ehr" md., 8.

¹¹² Tefâtânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 1: 223; Bolelli, *Belâgat*, 390.

¹¹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "sava" md., 14: 410.

¹¹⁴ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 93; Tefâtânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 1: 526; Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 200.

Îcâz sözlükte, “sözü kısa kesmek, özetlemek, işi çabuk yapmak” gibi mânâlara gelir.¹¹⁵ Terim mânâsı ise “*mânâsını bozmadan ve açık bir şekilde az sözle çok şey ifade etme sanatıdır.*”¹¹⁶

Îcâz, iki kısma ayrılır:

- Îcâz-ı Hazf: Kendileri bulunmadan da anlamın tamam olduğu kelime veya cümlelerin hafzedilmesi yoluyla sağlanan îcâzdır.
- Îcâz-ı kısar: Cümleden herhangi bir eksiltmeye gitmeden kısa bir ibâreye çok mânâlar sığdırmaktır.¹¹⁷

İtnâb kelimesinin sözlük mânâsı, “kelâmı uzatmak” mânâsına gelir.¹¹⁸ Terim mânâsı ise “*bir faydaya binâen lâfızların ifade edilmek istenen mânâdan daha fazla olması*” demektir.¹¹⁹ Diğer bir ta‘bîr ile çok sözle az şey anlatmaktır.

Hâberî ve inşâî cümle.

Belâgat ilminde kelâm (söz), hâberî ve inşâî olmak üzere iki kısma ayrılır:¹²⁰

Cümlede anlatılan işin, oluşun ve hareketin olup olmadığı konusunda herhangi bir yargıda bulunmanın mümkün olduğu, diğer bir tabirle söyleyenine “doğru” veya “yalan” denilebilmesi mümkün olan kelâmdır.¹²¹ Örneğin [ذَهَبْتُ إِلَى الْبَيْتِ] “*Eve gittim*” cümlesi doğruluk veya yanlışlık sorularına muhatap olabilecek bir cümledir. İki ihtimalli olan bu tür cümlelere *hâberî* kelâm denir.

Kelâm, ister hâberî olsun ister inşâî olsun müsned (mahkûmün bih) ve müsnedün ileyh (mahkûmün ‘aley) olmak üzere iki temel ögesi vardır. Bu ikisi dışında kalanlar muzafun ileyh ve sıla cümlesi hâriç, kayd (fadla)’dır, kelâmın asıl ögesi değıllerdir. Mef‘ûl, zarf, temyiz, vb.¹²²

Hâberî kelâm iki amaçla söylenir:

¹¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "vcz" md., 5: 427; Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, "vcz" md., 679; Neccar v.dğr., *el-Mu'cemi'l-vasît*, "vcz" md., 1014.

¹¹⁶ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 91; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 518; Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 201.

¹¹⁷ Yekta Saraç, “Îcaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 21: 393.

¹¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "tnb" md., 1: 562.

¹¹⁹ el-Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 91; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 538; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 208.

¹²⁰ el-Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 13; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 77; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 117; Bolelli, *Belâgat*, 192.

¹²¹ Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 1: 82-85; el-Cârim - Emin, *Belâgatül-Vadiha*, 116; Bolelli, *Belâgat*, 192.

¹²² el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 117; Bolelli, *Belâgat*, 191.

a. Muhâtaba kelâmın içerdiği hükmü haber vermektir. Örneğin: [جَاءَ عُمَرُ] “Ömer geldi” dememiz gibi. Bu misâlde muhâtaba Ömer’in geldiği haber verilmektedir. Bu amaçla söylenen cümlenin içerdiği hükme *fâidü hâber* (haber faydası) denir.¹²³

b. Muhâtaba (dinleyici), mütekellimin de (konuşan) hükümden haberdar olduğunu bildirmesidir. Örneğin: [جِئْتَ فِي الْعِيدِ أَيْضًا] “Bayramda sen de geldin” Bu örnekte konuşan kişi, dinleyiciye bu olaydan haberdar olduğunu bildirmek istiyor. Buna da *lâzım-ı fâide-i haber* (haber faydasının lâzımı) adı verilir.¹²⁴

Haberî kelâm, genelde bu iki amaç için gelir, ama bazen bu amaçlar dışında da getirilir. Bu da cümlenin akışından anlaşılır.

- الاسترحام Merhamet dilenme
- إظهار الضعف Güçsüz olduğunu açıklama
- إظهار التحسر Üzüntüsünü belirtmek
- إفتخار İftihar etmek
- الحثُّ على السَّعيِّ والجِدِّ Çalışma ve çaba harcamaya teşvik etmek.¹²⁵

Haberî kelâm: Muhâtabın, sözün doğruluğu veya yanlışlığı hakkında herhangi bir bilgisi yoksa *ibtidâi*, muhâtab sözün doğruluğu hakkında tereddüt eder ve onu kesinlikle doğru bir şekilde öğrenmek isterse *talebi*, eğer muhâtab, haber cümlesinin anlamını asla kabul etmiyorsa *inkârî* olmak üzere üç kısma ayrılır.¹²⁶

İnşâ, sözlükte “icâd etmek, yoktan var etmek” mânâsına gelir.¹²⁷ İstilâhî mânâsı ise, “doğru veya yalan ihtimâli olmayan sözdür.”¹²⁸ İnşâî cümleler talebî (bir isteğe delâlet eden) ve ğayr-i talebî (herhangi bir isteğe delâlet etmeyen) olmak üzere iki kısma ayrılır.¹²⁹

a. Talebî: Taleb anında var olmayan bir şeyin yapılmasını gerektiren inşâî cümledir. Bu istek ise, emir, nehy (yasaklama), soru, temennî ve nidâ ile yapılır.¹³⁰

¹²³ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 15; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 1: 92; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 120; Bolelli, *Belâgat*, 195.

¹²⁴ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 15; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 1: 95-95; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 121; Bolelli, *Belâgat*, 201.

¹²⁵ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 18-20; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 100-107; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 124.

¹²⁶ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 16-18; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 95-100; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 131-132; Bolelli, *Belâgat*, 206.

¹²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "nşe" md., 15: 327; Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, "nşe" md., 96; Neccar v.dğr., *el-Mu'cemî'l-vasît*, "nşe" md., 919.

¹²⁸ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 68; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 388.

¹²⁹ el-Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 69; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 1: 388-389; el-Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 143; Bolelli, *Belâgat*, 229.

b. Ğayr-i talebî: İsminden de anlaşılacağı üzere, bir isteğe delâlet etmeyen inşâ kelâmıdır. Bunun pek çok şekli vardır. Bunlardan bazıları: Ta‘accüb, övme, yerme, yemin, recâ fiilleri ve akitlerde (sözleşme) kullanılan ifadeler.¹³¹

Beyân İlmi

Belâgat ilminin üç ana konusundan biri olan beyân ilmi sözlükte “ortaya çıkmak, açık seçik olmak, açıklamak anlaşılır hale getirmek” gibi anlamlara gelir.¹³² Bir edebiyat terimi olarak ise “*duygu ve düşünceleri farklı söz ve şekillerde ifade etmeyi öğreten, belirli usûl ve kâideleri olan bir ilimdir.*”¹³³

Beyân ilmi, kişiye farklı söz ve usûllerle merâmını iyi ifade edebilme melekelerini kazandırır. İfadedeki güç ve açıklık derecesi teşbîh, mecâz, isti‘âre ve kinâye ile değişir. Dolayısıyla beyân ilminin konusunu da bu edebî sanatlar ve farklı ifade yolları teşkil eder.¹³⁴ Bizler de aşağıda beyân ilminin bu alt başlıklarına kısaca değineceğiz:

Teşbîh.

Bir şeyin başka bir şeye benzetilmesi demek olan teşbîhin ıstılâhî tanımı “*aralarında hakikaten veya hükmen bir benzerlik bulunan iki şeyden birini, diğerine belirli bir maksat için ve özel edâtlar ile benzetmektir.*”¹³⁵

Teşbîh; müşebbeh, müşebbehün bih, veçh-i şebeh ve teşbîh edatı olmak üzere dört unsuru bulunmaktadır. Bu dört unsurun tamamının her teşbîhte bulunmasına gerek yoktur. Müşebbeh, müşebbehün bih, veçh-i şebeh ve teşbîh edâtının zikredilip edilmemesine göre teşbîh farklı isimler alır.¹³⁶ Ayrıca veçh-i şebehin tek bir şey veya birkaç şey olması hasebiyle de farklı şekilde isimlendirilir.¹³⁷

Teşbihin unsurları.

Müşebbeh: Benzetilen.

¹³⁰ el-Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 69-77; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me‘âni*, 2: 390-437; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 143; Bolelli, *Belâgat*, 229.

¹³¹ Geniş bilgi için bkz. el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 141-179; Bolelli, *Belâgat*, 229-310.

¹³² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "byn" md., 1: 222; Râzi, *Muhtaru's-Sihâh*, "byn" md., 79; Neccar v.dğr., *el-Mu'cemi'l-vasît*, "byn" md., 80.

¹³³ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 162; el-Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 102; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me‘âni*, II: 6.

¹³⁴ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 22.

¹³⁵ el-Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 103; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me‘âni*, 2: 20; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 17; Bolelli, *Belâgat*, 34.

¹³⁶ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 105; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me‘âni*, 2: 64; Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 21.

¹³⁷ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 108; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me‘âni*, 2: 66; Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 30.

Müşebbehün bih: Kendisine benzetilen.

Bu ikisine teşbihin iki tarafı denir. Ve her teşbihte bulunmaları gerekir. Aksi takdirde teşbih, teşbih olmaktan çıkar ve istiâre olur.¹³⁸

Vech-i şebeh: Benzetme yönü.

Benzetme yönünün müşebbeh bih'te (kendisine benzetilen), müşebbehte (benzetilen) bulunandan daha net ve daha kuvvetli olması gerekir.¹³⁹

Edâtü't-teşbih: Benzetme mânâsını ifade eden kelimedir. Bunlar da: كَ، كَأَنَّ، شِبْهُ، مِثْلٌ، نَظِيرٌ vb. edatve fiillerdir.¹⁴⁰

Teşbihin kısımları.

a. Müşebbeh, müşebbehün bih, veç-i şebeh ve teşbîh edâtının zikredilip edilmemesi açısından:

Teşbîh-i mürsel: Benzetme edâtının zikredildiği teşbîhtir.

Teşbîh-i mü'ekked: Benzetme edâtının hazfedildiği teşbîhtir.

Teşbîh-i mücmel: Benzeme yönü hazfedilen teşbîhtir.

Teşbîh-i mufassal: benzeme yönü zikredilen teşbîhtir.

Teşbîh-i belî': Hem teşbîh edâtı hem de teşbîh yönünün hazfedildiği teşbîhtir.¹⁴¹

b. Veç-i şebehin tek bir şey veya birkaç şey olması açısından:

Teşbîhü't-temsîl: Vech-i şebeh (benzeme yönü) değişik birkaç unsurdan oluşan teşbîhtir.¹⁴²

Teşbîhü ğayri't-temsîl: Benzeme yönü tek bir şey olan teşbîhtir.¹⁴³

c. Hissî teşbîh: Benzeyen (müşebbeh) ve kendisine benzetilenin (müşebbehün bih) maddî olduğu her teşbîhe hissî teşbih denir.¹⁴⁴

d. Aklî teşbih: Benzeyen (müşebbeh) ve kendisine benzetilenin (müşebbehün bih) akıl ve hislerle anlaşılabilirdiği teşbihlere aklî teşbih denir.¹⁴⁵

¹³⁸ Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 20; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 18; Bolelli, *Belâgat*, 35.

¹³⁹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 355; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 27.

¹⁴⁰ Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 110-111; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 35; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 19.

¹⁴¹ Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 113-114; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 64-68; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 20-21; Bolelli, *Belâgat*, 41.

¹⁴² Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 46; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 29-30; Bolelli, *Belâgat*, 56.

¹⁴³ Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 45; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 29-30.

¹⁴⁴ Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 106; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 20; Bolelli, *Belâgat*, 54.

- e. Zımnî teşbih: Benzetilen (müşebbeh) ve kendisine benzetilenin (müşebbehün bih) bilinen teşbîh kalıplarından herhangi birine konulmadan ve cümlede o ikisine üstü kapalı işâret edilerek yapılan teşbihtir.¹⁴⁶
- f. Maklûb teşbih: Veçh-i şebihin müşebbehte (benzetilen) daha belirgin ve daha kuvvetli olduğunu iddiâ ederek müşebbehi, müşebbehün bih (kendisine benzetilen) konumuna getirerek yapılan teşbihtir.¹⁴⁷

Hakikat.

Beyân ilmi, bir kelimenin gerçek anlamda kullanılması demek olan hakikatle ilgilenmez. Ancak mecâzın anlaşılabilmesi için hakikati anlamak gerekir ve bu sebeple hakikat de beyânın konuları arasında yer alır. Mesela bilinen hayvan kastedilerek “aslan” denirse bu kelime hakikî mânâsında kullanılmış olur ve açık olup olmama diye bir şey düşünülmez.¹⁴⁸

Mecâz.

Kelime anlamı “bir yeri yürüyerek kat etmek” olan mecâzın terim anlamı “*gerçek anlamının dışında kullanıldığını gösteren bir karîneyle beraber lâfzın, gerçek mânâsından alınıp başka bir anlamda kullanılmasıdır.*”¹⁴⁹

Mecâz, gerçek anlam ile mecâzî anlam arasındaki ilişkiye göre mecâz-ı lügavî ve mecâz-ı ‘aklî olmak üzere iki kısma ayrılır: Mecâz-ı lügavî de kendi içerisinde isti‘âre ve mecâz-ı mürsel olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁵⁰

Mecâz-ı lügavî.

İsti‘âre.

İsti‘âre beyân ilminin en ehemmiyetli konularından biridir. Sözlükte; “ bir şeyi bir yerden alıp başka bir yere koymak, ödünç kullanmak” gibi anlamlara gelir.¹⁵¹ Bir beyân terimi olarak ise “*hakiki mânâyı kasetmeye engel olan bir karinenin bulunmasıyla*

¹⁴⁵ Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 107; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me‘âni*, 2: 21-23; Bolelli, *Belâgat*, 55.

¹⁴⁶ Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 38-40; Abdurrahman Habenneke, *el-Belâgatü'l ‘arabiyye* (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 1996), 2: 202-203.

¹⁴⁷ Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 112; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me‘âni*, 2: 44; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 50-52.

¹⁴⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm*, 358; Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 119.

¹⁴⁹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm*, 359; el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 120; el-Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 59.

¹⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm*, 359-415; el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 119-133; el-Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 58-103; Bolelli, *Belâgat*, 82-170.

¹⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, "âre" md., 4;618-619.

*beraber gerçek mânâ ile mecâzî mânâ arasındaki müşâbehet alakasından dolayı bir kelimenin mânâsını alıp başka bir kelimedede kullanmaktır.*¹⁵²

İsti'âre'nin rükünleri:

Müst'âr: Müşebbehün bih'ten (Kendisine benzetilen) nakledilerek müşebbehte kullanılan kelime.

Müste'âr minh: Müşebbehün bih (kendisine benzetilen).

Müste'âr leh: Müşebbeh (benzetilen).

Câmi': Vech-i şebeh (benzeme yönü)¹⁵³

İsti'ârenin kısımları:

İsti'âre-i tasrîhiyye: Kendisinde müşebbehün bih'in (müst'ârü minh) lafzı açıkça zikredilen ve müşebbeh (müste'âr leh) hazfedilen isti'âredir.

İsti'âre-i mekniyye: Müşebbehün bih'in (müste'âr minh) lafzı hazfedilen ve kendisiyle ilgili bir hususla ona işaret edilen isti'âredir.

İsti'âre-i aslîyye: Kendisinde isti'âre yapılan kelime câmid yani türetilmeyen bir kelime ise yapılan isti'âre, isti'âre-i aslîyyedir.

İsti'âre-i tebe'îyye: Kendisinde isti'âre yapılan kelime müştak yani türetilabilen, ismi zaman, ismi mekân, ismi âlet, fiil veya edatlardan biri olan isti'âredir.

İsti'âre-i müreşşaha: İsti'âre içinde müşebbeh minh (müst'âr minh) ile ilgili unsurlardan biri zikrediliyorsa buna *isti'âre-i müreşşaha* denir.

İsti'âre-i mücerrede: İçerisinde müşebbehin ilgili unsuru zikredilen isti'âreye, *isti'âre-i mücerrede* denir.

İsti'âre-i mutlaka: İçinde müşebbeh (müst'âr)ve müşebbehün bih (ile ilgili hiçbir unsur bulundurmayan veya her ikisiyle alakalı unsur bulunduran isti'âre çeşididir.

İsti'âre-i temsiliyye: Aralarındaki müşâbehetten dolayı, esas mânâsı dışında bir mânâda kullanılan terkibe *isti'âre-i temsiliyye* denir.¹⁵⁴

¹⁵² Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 369; Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 120; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 100; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 63.

¹⁵³ Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 94-97; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2: 230; Bolelli, *Belâgat*, 91-92.

¹⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 123-133; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 10-187; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 63-89; Bolelli, *Belâgat*, 92-143.

Mecâz-ı mürsel.

“*Âlakaşu benzerliğin dışında başka bir Şey olan ve asıl mânâsının dışında kullanılan kelimedir.*” Bir diğer ismi *mecâzı müfred’dir.*¹⁵⁵

Mecâz-ı mürselin ‘alakaları:

Sebebiyyet: Sebebi zikredip müsebbebi (neticeyi) kasdetmek.

Müsebbebiyyet: Bir Şeyin sonucunu zikredip sebebini kasdetmektir.

Cüziyyet: Bütünün bir parçasını zikredip tümünü kasdetmek.

Külliyet: Bir Şeyin tümünü söyleyip bir parçasını kasdetmek.

İ’tibâr mâ kân: Geçmişi göz önünde bulundurmak. Bir diğer tabirle, bir Şeyi geçmiş zamanki bir vasfıyla zikretmektir.

İ’tibâr mâ yekûn: Geleceği göz önünde bulundurmak. Bir diğer tabirle, bir Şeyi gelecekte alacağı bir vasıfla zikretmektir.

Mahallîyyet: Mekânı zikredip içindekini kasdetmektir.

Hallîyyet: Mekân içinde bulunan Şeyi zikredip mekânı kasdetmektir.

Âlîyyet: Âletin zikredilip etkisinin kasdedildiği mecazdır.¹⁵⁶

Mecâz-ı ‘aklî.

Bir fiili veya fiil mânâsına gelen ismi (kendi fâiline isnâd edilmesine bir engel olduğunu gösteren bir karinenin olması Şartıyla), bir sebepten ötürü, konuşana (mütekellim) göre gerçek fâilinden başkasına isnâd etmektir.¹⁵⁷

Kinâye.

Lügat mânâsı “bir Şeyi açıkça söylememek, gizlemek”¹⁵⁸ olan kinâyenin terim mânâsı ise “*bir sözü gerçek mânâsında kullanmaya engel bir durumun olmamasıyla beraber sözü başka bir mânâda kullanma sanattır*”¹⁵⁹

¹⁵⁵ Kazvîni, *Telhîsü’l-Miftâh*, 120; Teftâzânî, *Muhtâsarü’l-Me’âni*, 2: 94; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 91.

¹⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. Kazvîni, *Telhîsü’l-Miftâh*, 120-122; Teftâzânî, *Muhtâsarü’l-Me’âni*, 2: 97-101; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 58-62; Habenneke, *el-Belâgatü’l ‘arabiyye*, 2: 271-278; Bolelli, *Belâgat*, 144-158.

¹⁵⁷ Sekkâkî, *Miftâhu’l- ‘ulûm*, 393-398; Kazvîni, *Telhîsü’l-Miftâh*, 120; Teftâzânî, *Muhtâsarü’l-Me’âni*, 2: 90-93; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 97-102; Habenneke, *el-Belâgatü’l ‘arabiyye*, 2: 222-223.

¹⁵⁸ Neccar v.dğr., *el-Mu’cemi’l-vasît*, “kenâ” md., 801.

¹⁵⁹ el-Kazvîni, *Telhîsü’l-Miftâh*, 133; el-Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 105; Bolelli, *Belâgat*, 171.

Kinâyeyi mecâzdan ayıran en temel özellik; kinâyede, hakiki ve mecâzî olmak üzere her iki mânâsının da doğru olmasıdır. Mecâzda ise böyle bir şeyden söz edilemez. Çünkü mecâzda sözün gerçek anlamda kullanılmadığını gösteren bir karîne-i mâni‘a vardır.¹⁶⁰

Kinâyenin kısımları.

Telvîh: Kinâyede asıl mânâ ile kinâye yoluyla kastedilen mânâ arasındaki vasıtalar çok olursa, buna *telvîh* denir.¹⁶¹

Remz: eğer kinâyede kullanılan kelimenin uzak ve yakın mânâları arasındaki vasıtalar az ve kapalı olan kinâyeye *remz* denir.¹⁶²

Îmâ: Eğer uzak ve yakın mânâlar arasındaki vasıtalar az olur ve açık bir şekilde bulunursa veya arada hiç vasıta olmazsa kinâyeye *îmâ* veya *işâret* adını alır.¹⁶³

Ta‘rîz: Söylenen sözü, üstün bir edebî beceriyle asıl mânâsından başka bir yöne çevirmektir.¹⁶⁴

Bedi‘ İlmi

Bedi‘ (الْبَدِيع) kelimesinin sözlük anlamı “örneksiz ve modelsiz olarak bir şey icad eden, örneği ve modeli olmadan yaratılmış olan” demektir.¹⁶⁵ Bir edebiyat terimi olarak bedi‘; *edebî sanatlarla örülü ifadenin lâfız bakımından kusursuz, mânâ bakımından ma‘kûl ve aynı zamanda bir âhenge sahip olmasının usûl ve kâidelerini inceleyen ilim demektir.*¹⁶⁶

Bedi‘ ilmi, lâfızlardaki güzelleştiriciler (المُحَسِّنَاتُ اللَّفْظِيَّة) ve mânâlardaki güzelleştiriciler (المُحَسِّنَاتُ الْمَعْنَوِيَّة) olmak üzere iki kısma ayrılır:

el-Muhassinâtü'l lâfziyye.

Lâfızlarla ilgili süsleme sanatlar, şu alt başlıklara ayrılmaktadır. Biz burada konunun fazla uzamaması için sadece başlıkları vermekle yetineceğiz.

¹⁶⁰ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 134; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me‘âni*, 2: 192.

¹⁶¹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 411; Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 134; Bolelli, *Belâgat*, 178.

¹⁶² Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 411; Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 135; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 125; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2: 141.

¹⁶³ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 411; Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 135; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 125; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2: 141.

¹⁶⁴ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 411; Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 135; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 125; Bolelli, *Belâgat*, 181-182.

¹⁶⁵ Râzi, *Muhtaru's-Sihâh*, 55; Neccar v.dğr., *el-Mu‘cemi'l-vasîf*, 43.

¹⁶⁶ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedi‘”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 320.

- Cinâs ve kısımları: Bir kelimeyi iki mânâda kullanmaktır.
- İktibâs: İfadeyi süslemeyip mânâyı kuvvetlendirmek maksadıyla âyet veya hadîslerden alıntı yapmaktır.
- ‘Akd: Bir düz yazıyı şiire çevirmektir.
- Tazmîn: Şâirin âyetten veya söyleyeni bilinen bir şahsın eserinden alıntı yapmasıdır.
- Seci’: Şiirdeki kâfiye gibi düz yazılarda iki fâsılanın son harflerinin aynı olmasıdır.
- Reddü’l ‘acüz ‘ala’s-sadr: Söz veya beyit sonundaki kelimeyi başında da kullanmaktır.¹⁶⁷

el-Muhassinâtü’l ma‘neviyye.

Mânâyla ilgili süsleme sanatlarının alt başlıkları şunlardır:

- Tevriye: Yakın ve uzak olmak üzere iki mânâsı olan bir lâfızdan, herhangi bir sebepten ötürü uzak mânâsının kastedilmesidir.
- Tıbâk: Hakikat veya mecâz iki zıt mânâyı bir arada zikretmektir.
- Mukâbele: Önce iki veya daha fazla mânâyı bir araya getirmek, daha sonra sırasıyla bunların zıtlarını zikretmektir.
- Müşâkele: Bir fiilin kendisine ilâve edilen kelimelerle değişik biçimlerde tekrar edilmesidir. Diğer bir tabir ile aynı cümle içindeki iki kelime arasındaki biçim benzeşmesidir.¹⁶⁸
- Mürâ‘âtü’n-nazîr: Şiir veya düz yazıda, aralarında mânâ bakımından tezâdın dışında, bir münâsebet bulunan sözcükleri bir araya getirmektir.
- İstihdâm: İki şekilde olur:
  - a.) İki mânâsı olan bir sözün bir mânâsını kendisiyle, diğer mânâsını zamîriyle ifade etmektir.
  - b.) Kelimeye râci’ olan iki zamîrden, biriyle bir mânâsının diğeriyle de başka bir mânâsının kastedilmesidir.
- Cem’: Mânâları bakımından birbiriyle uygun düşen kelimelerin aynı hükümde toplanmasıdır.
- Tefrîk: Aynı konuda birleşen iki şeyi zikretme daha sonra bunları birbirinden ayırmaktır.

¹⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. el-Kazvîni, *Telhîsü’l-Miftâh*, 136-142; Tefâtânî, *Muhtâsarü’l-Me‘âni*, 2: 269-298; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatü’l-vâdiha*, 219-228; Bolelli, *Belâgat*, 406-458.

¹⁶⁸ Kazvîni, *Telhîsü’l-Miftâh*, 139; Tefâtânî, *Muhtâsarü’l-Me‘âni*, 2: 218.

• Taksîm: İki veya daha fazla ögesi olan bir şeyi söyleyip daha sonra bu öğelerin herbirini ta'yîn ve tahsîs yoluyla belirtmek sûreyiyle aralarındaki ilgiyi ortaya koymaktır.

• 'Aks: Bir cümlede sözcüğün veya sözcük gruplarının bir sonraki cümlede yerlerini değiştirerek cümle yapma sanatıdır.¹⁶⁹

• Te'kidü'l-medh bi ma yüşbihü'z-zemm: Birini kötülüyormuş gibi görünerek övmektir.

• Te'kidü'z-zemm bi mâ yüşbihü'l-medh: Birini övüyormuş gibi görünerek kötülemektir.

• Hüsnü't-ta'lîl: Kelâma incelik katmak ve süslemek gayesiyle, bir hususu, hayâlî bir sebebe dayandırarak, gerçek sebebine aykırı bir sebeple vasıflandırmaktır.

• İ'tilâf: Bir kelâmda lâfızların birbirleriyle ve kastedilen mânâlarıyla veya mânâların birbiriyle uygun olmasıdır. Bir diğer ismi *tenâsüb*'dür.

• İltifat: Bir konuyu anlatırken, o anda doğan yeni duygularla hitabın yönünün değişmesidir.

• Üslûbü'l-hakîm: Sorulan soruya karşı beklenmedik bir cevabın alınmasıdır.

• Hüsnü'l-ibtidâ: Konuşmak isteyen kimsenin; kulağa hoş gelen, güzel tertip edilmiş, mânâsı rahatlıkla anlaşılabilir, makâma uygun ve dinleyicinin dikkatini çeken sözlerle kelâma başlamasıdır.

• Hüsnü'l-intihâ: Konuşmak isteyen kimsenin; kulağa hoş gelen, güzel tertip edilmiş, mânâsı rahatlıkla anlaşılabilir, makâma uygun ve dinleyicinin dikkatini çeken sözlerle kelâmı bitirmesidir.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 139; Tefâtânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 222.

¹⁷⁰ Geniş bilgi için bkz. el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 136-151; Tefâtânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 207-267; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, 229-245; Bolelli, *Belâgat*, 459-538.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İmam Zemaşerî'nin el-Keşşâf İsimli Tefsîri Bağlamında Ahzâb Sûresinin Belâgat Açısından İncelenmesi

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ¹⁷¹

Me'ânî İlmî

Haber ve inşâ cümleleri.

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾

"Ey Peygamber! Allâh'a itaatsizlikten sakın, açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme, Allâh her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir." (el-Ahzâb, 33/1)

Bu âyette Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere karşı üstünlüğüne, kadrine ve makamının yüceliğine işâret etmek için ismiyle değil de, [يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ] şeklinde, değer ifade eden bir üslûp ile nidâ edilmiştir.¹⁷²

[اتَّقِ اللَّهَ] “Allâh'a itaatsizlikten sakın” inşâ cümlesinden maksat Hz. Peygamber'in gûnahtan sakındırılması değil bilakis bulunduğu hâl üzere devam etmesi, takvâsını artırması istenilmesidir.¹⁷³

[وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ] “Açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme”. Buradaki itaatten maksat boyun eğme değil, kâfir ve münâfiklara hiçbir konuda yardımcı olmaması, sözlerini dinlememesi, onlarla istişâre etmemesi ve onlardan sakınması istenilmektedir.¹⁷⁴

[اتَّقِ اللَّهَ] ve [وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ] cümlelerinde emir fiili irşât mânâsında kullanılmıştır.¹⁷⁵

¹⁷¹ Bu bölümde ayetler ilk geçtikleri yerlerde meâlleriyle birlikte verilmiş olup daha sonra geçtikleri yerlerde ise dipnotla işaret edilmiştir.

¹⁷² Zemaşerî, *el-Keşşâf* 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil, 3: 518.

¹⁷³ Zemaşerî, *el-Keşşâf* 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil, 3: 519.

¹⁷⁴ Zemaşerî, *el-Keşşâf* 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil, 3: 519.

¹⁷⁵ el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 148-150; Bolelli, *Belâgat*, 248.

﴿وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾

"Rabbinden sana vahyedilene uy. Allâh, bütün yaptıklarınızdan haberdardır." (el-Ahzâb, 33/2)

Musannif, âyetteki [وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ] cümlesinin inşâî tâlebî bir cümle olup [اتَّبِعْ] fiilinin asıl mânâsında kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca musannif إِنَّ kısmında da muhâtab sîğanın gâib sîğaya tercîh edilmesi sûretiyle tağlib¹⁷⁶ sanatı olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁷⁷

﴿وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾

"Allâh'a güven; güvenip dayanmak için Allâh yeter." (el-Ahzâb, 33/3)

Musannif bu âyetteki اللَّهُ عَلَى اللَّهِ وَتَوَكَّلْ kısmı için yaptığı açıklamada cümlelerin inşâî tâlebî bir cümle olup emir fiilinin asıl mânâsında kullanıldığına ve sıfatı müşebbehe olan (وكيل) المفعول kalıbının, ismi meful kalıbı olan المفعول mânâsında kullanıldığına işâret etmiştir.¹⁷⁸

﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ أَرْوَاجَكُمْ أَلْوَانًا نِظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَلِكَمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ﴾

"Allâh bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır, annelerinize benzeterek haram olsun dediğiniz eşlerinizi anneleriniz kılmamış, evlâtlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır. Bunlar sizin kendi iddianızdır; hak ve hakikati Allâh söyler, doğru yolu da O gösterir." (el-Ahzâb, 33/4)

Âyette geçen رَجُلٌ kelimesinin nekirâ gelmesi, istiğrâk ifade eden مِنْ harfi cerinin قَلْبَيْنِ kelimesine dâhil olması, haberî cümlede ifade edilen olumsuzluk mânâsının te'kidi içindir.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Ta'lib: Aralarındaki bir ilgiden dolayı bir lafzı, diğer lafzı ve anlamını kapsayacak biçimde kullanmaktır. Bir başka ifadeyle; galip getirmek, çoğunluğa göre hükmetmek demektir. Geniş bilgi için bkz. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3: 561-563; Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfiî Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi 'l-belâğa* (Beirut: Daru'l-cili, 1980), 2: 181-182.

¹⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni 'l-ekâvîl fî vucûhi 't-te'vil*, 3: 519.

¹⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni 'l-ekâvîl fî vucûhi 't-te'vil*, 3: 519.

¹⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni 'l-ekâvîl fî vucûhi 't-te'vil*, 3: 521.

﴿إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا﴾

"Müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mü'min erkekler, mü'min kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; sadık erkekler, sadıka kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; huşu içinde olan erkekler, huşu içinde olan kadınlar; (Allâh için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; namusunu koruyan erkekler, namusunu koruyan kadınlar; Allâh'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allâh büyük bir ecir hazırlamıştır." (el-Ahzâb, 33/35)

Ayrıca musannif yaptığı şu açıklama ile [إِنَّ الْجَامِعِينَ وَالْجَامِعَاتِ لِهَذِهِ الطَّاعَاتِ] "Bütün bu taatleri cem eden erkek ve kadınlar, işte Allâh onlar için... hazırlamıştır." âyetteki zamîre mutâbık olarak tefsîrde de müzekker zamîri getirmesi, burada tağlîb¹⁸⁰ sanatının icrâ edildiğini göstermektedir.¹⁸¹

﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا﴾

"Bir mü'min erkek veya bir mü'mine kadının, Allâh ve Resulü bir hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları yoktur. Allâh'ın ve Resulünün hükmüne rıza göstermeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır." (el-Ahzâb, 33/36)

Âyetin, *مُؤْمِنَةٍ* ve *مُؤْمِنٍ* kelimelerinin nekra gelmesi genellik ifade etmek içindir. Âyetin ifade ettiği mânâ şu şekildedir; Hiçbir mü'min erkek veya bir mü'min kadının, Allâh ve Resulü bir hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Musannif bu mânâyı [وَقَعَا تَحْتَ النَّفْيِ فَعَمَّ كُلَّ] "nefyin kapsamına girmesiyle bütün mü'min ve mü'mineleri kapsamaktadır" sözleriyle işâret etmektedir.¹⁸²

¹⁸⁰Geniş bilgi için bkz. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3: 561-563; Kazvînî, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, 2: 181-182.

¹⁸¹Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, 3: 539.

¹⁸²Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, 3: 540.

Musannif *وَإِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ* “*Allâh ve Resulü bir hüküm verdiklerinde*” kısmından asıl maksadın “*Allâh Resulü hüküm verdiğiinde*” demek olduğunu ifade etmektedir. Lafzatullahın zikredilmesinden maksat Peygamber’e verilen değeri ifade etme ve şanını yüceltmek içindir.¹⁸³

﴿وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعِ أَدْيُهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾

"Kâfirlere ve münâfiklara kulak asma, onların sana verdikleri eziyete aldırma. Allâh'a güven, güvenmek için Allâh yeter." (el-Ahzâb, 33/48)

Musannif, âyetteki *وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ* “*İnkârcılara ve münâfiklara kulak asma*” nehyinin asıl mânâsından çıktığını ifade etmektedir. Bu âyetteki nehyiden maksat “*itaat etme*” demek değildir. Bilakis Hz. Peygamber’in üzerinde bulunduğu duruma devam etmesini sağlamaktır.¹⁸⁴ Aynı şekilde âyetin *وَدَعِ أَدْيُهُمْ* “onların sana verdikleri eziyete aldırma” kısmında da aynı sanat icrâ edilmiştir. Buradaki emir fiili asıl mânâsından çıkıp, teselli mânâsında kullanılmıştır da denilebilir.¹⁸⁵ Bu tür incelikler belâgat ilminde me‘ânî ilminin konularındandır.¹⁸⁶

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ الَّتِي أَنْتَ أُجْرَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا آفَاءَ اللَّهِ عَلَيْكَ وَبَنَاتٍ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتٍ خَالَاتِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ الَّتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾

"Ey Peygamber! Mehirleri verdiğin hanımlarını, Allâh'ın sana ganimet olarak verip de elinin altında bulunan kadınları, seninle birlikte hicret eden amcakızlarını, halakızlarını, dayıkızlarını, teyzekızlarını, kendini peygambere mehirsiz olarak bağışlar da peygamber de onunla izdivaç yapmak isterse böyle bir mü'min kadını -ki en son zikredilen diğer mü'minlere değil, sana mahsustur - zatına helâl kıldık. Mü'minlere hanımları ve sahip oldukları cariyeleri hakkında hangi kuralları geçerli kıldığımızı biliyoruz. Zatına

¹⁸³ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed Tîbî, *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşfi 'an kinâ'i'r-rayb* (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf) (Dubai: Câizetü Dübai'd-Devliyye lil-Kur'ânîl-Kerim, 2013), 12: 426.

¹⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 547; Tîbî, *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşfi 'an kinâ'i'r-rayb* (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf), 12: 448.

¹⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 547.

¹⁸⁶ Teftâzânî, *Muhtâsaru'l-Me'âni*, 2: 433; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 155; Bolelli, *Belâgat*, 254.

mahsus olanı güçlük çekmeyesin diye meşru kıldık. Allâh çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir." (el-Ahzâb, 33/50)

Peygamber için ilk etapta muhâtap sîgası يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ kullanılırken, daha sonra إِنَّ cümlelerinde gaybet sîgasına dönüşmesi, bu hükmün özel olarak sadece Hz. Peygamber için geçerli olduğunu ifade etmek içindir. Ayrıca peygamber/النَّبِيِّ lâfzının kullanılması, bu özel hükümlerin kendisine peygamberliğinden ötürü verildiğine dikkat çekmek içindir.¹⁸⁷

﴿تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤَيِّبُ الْبَاقِيَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَمَنْ ابْتِغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلَّهُنَّ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا﴾

"Onlardan dilediğinin birlikteliğini erteler, dilediğini yanına alırsın. Uzaklaştırdıklarından birini tekrar istemende senin için bir sıkıntı yoktur. Bu hüküm onların mutlu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin senin verdiğine rıza göstermeleri için en uygun olanıdır. Allâh kalplerinizdekini bilir, Allâh ilim ve hilim sahibidir." (el-Ahzâb, 33/51)

Âyetin وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ ifadesi, "Allâh gönüllerinizdekini bilir" ifadesi, peygamber hanımlarından Allâh'ın bu tasarrufuna ve meseleyi Hz. Peygamber'in iradesine bırakmasına rıza göstermeyenlere bir tehdit; kalplerinin yatışması, aralarında bir arınmanın peyda olması ve Hz. Peygamber'in rıza ve hoşnutluğunu talep etmeleri için bir teşvik içermektedir.¹⁸⁸ Bu sanat, me'ânî ilminin konularından, "haber cümlesinin çeşitleri" başlığı altında ele alınır.¹⁸⁹

﴿لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا﴾

"Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz; mülkiyetin altında bulunanlar dışında kadınlarını, güzellikleri hoşuna gitse bile başka eşlerle değiştirmen de helâl olmaz. Allâh her şeyi görüp gözetmektedir." (el-Ahzâb, 33/52)

¹⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 550.

¹⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 552.

¹⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. el-Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 15; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 1: 92; el-Cârim - Emin, *Belâgatül-Vadiha*, 117; Bolelli, *Belâgat*, 204.

Musannif âyetin, *“başka eşlerle değiştirmen de helâl olmaz”* kısmına getirdiği [“*مِنْ*” *“مِنْ فِي مِنْ أَزْوَاجٍ لِتَأْكِيدِ النَّفْيِ*”] *“min ezvacin ifadesindeki min nefyi te'kid içindir”* açıklaması, burada me‘ânî ilmine dair edebî bir inceliğin olduğunu göstermek içindir.¹⁹⁰ Bu edebî incelik de, haberî cümlelerin pekiştirilmesi için kullanılan zâid edâtlarla te'kit edilmesidir. Bu şekilde cümlelerin içerdiği mânâ daha da kuvvetlenmektedir. Bu âyetteki zâid edât *مِنْ* harfidir.¹⁹¹

{إِنْ تُبْدُوا شَيْئاً أَوْ تَخْفَوْهُ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً}

"Siz bir şeyi açığa vursanız da gizleseniz de şurası muhakkak ki Allâh her şeyi hakkıyla bilmektedir." (el-Ahzâb, 33/54)

Âyetteki, *“Şurası muhakkak ki Allâh her şeyi hakkıyla bilmektedir”* haberî cümlesinin *إِنْ* ile te'kid edilmesi, muhatapların yasaklanan şeyden ne derece sakınmaları gerektiğini göstermek içindir.

Ayrıca daha önceki âyetlerde yapılan açıklamalardan sonra *إِنْ تُبْدُوا شَيْئاً أَوْ تَخْفَوْهُ* *“Siz her neyi açığa vursanız da gizleseniz de Allâh onu bilir”* gibi genel bir açıklama yapılması, açıktan veya gizli iş yapan herkesi kapsamaması içindir. Dolayısıyla herkese bir gözdağıdır.¹⁹²

{وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغَيْرِ مَا كَتَبْنَا فَكَدْ اِحْتَمَلُوا بُهْتَاناً وَإِثماً مُبِيناً}

"Haksız yere mü'min erkek ve mü'min kadınlara eziyet edenler apaçık bir bühtan ve günah yüklenmiş olmaktadır." (el-Ahzâb, 33/58)

[*إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ* Allâh Teâlâ, kendisinin ve Resulünün incitilmesini mutlak *بَغَيْرِ* olarak ifade ederken, mü'min erkek ve kadınların incitilmesini mukayyed *وَرَسُولُهُ*] *بَغَيْرِ* olarak zikretmiştir. Çünkü Allâh ve Resulünün incitilmesi sadece haksız yere gerçekleşirken, mü'min erkek ve kadınların incitilmesi ise bazen haklı (ta'zîr ve hadd cezaları gibi) bazen de haksız yere söz konusu olabilmektedir.¹⁹³ İşte bu sebepten ötürü biri mutlak bir diğeri mukayyed olarak zikredilmiştir.

¹⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 553.

¹⁹¹ Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 136; Bolelli, *Belâgat*, 219.

¹⁹² Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 556; Tibî, *Fütûhu'l-gayb fî'l-keşfi 'an kinâ'i'r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf)*, 12: 473.

¹⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 559.

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً﴾

"Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına deki, dış giysilerini üzerlerine örtsünler. Bu, bilinip rahatsız(tanınıp) edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allâh çok bağışlamakta ve ziyadesiyle esirgemektedir." (el-Ahzâb, 33/59)

Âyetin جَلَابِيبِهِنَّ مِنْ kısmındaki مِنْ harfi ceri teb'îz/kısmîlik mânâsında olup iki farklı şekilde yorumlanabilir. Birincisi, örtündükleri dış elbiselerinden biri de cilbaptır, demektir ki bu örtüleriyle câriye ve hizmetçilerden ayrılınsınlar/fark edilsinler. İkinci mânâ ise dış elbiselerinin bir kısmıyla üzerlerini diğer kısmıyla da yüzlerini örtsünler demektir.¹⁹⁴ Kelâma bu ifade zenginliğini katan مِنْ harfinin teb'îz/kısmîlik özelliğidir.

﴿إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا﴾

"Allâh kâfirleri lânetlemiş, onlara çok yakıcı bir ateş hazırlamıştır." (el-Ahzâb, 33/64)

Musannif, سَعِيرًا kelimesini tefsîr ederken "cehennem" diye değil de "şiddetle yanan alevli bir ateştir" demesi,¹⁹⁵ سَعِيرًا kelimesinin cehennem tabakalarından bir tanesinin özel ismi olmadığını, cehennemin bütün tabakalarını kapsadığını gösterir. Âyetteki سَعِيرًا kelimesinin nekra gelmesi de cehennemin bütün tabakalarını kapsadığının delîlidir. Bu kelimedeki nekralık umûm ifade eder.¹⁹⁶

﴿يُصَلِّحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزاً عَظِيماً﴾

"Allâh sizin işlerinizi yoluna koysun, günahlarınızı bağışlasın. Kim Allâh'a ve Resulüne itaat ederse gerçekten büyük bir kâr elde eder." (el-Ahzâb, 33/71)

Musannif, bu ve bundan önce zikredilen iki âyetteki inşâî cümlelerin çeşitli şekillerde te'kîd edildiğinden bahsetmektedir. Şöyle ki, mü'minlerin, hem emir hem nehy ile muhatap olmaları için, önceki âyet Hz. Peygamber'i incitecek şeylerden nehyetme, bu âyette ise dili muhafaza husûsunda اتَّقُوا اللَّهَ "Allâh'tan korkma" ile emretme üzerine inşâ edilmiştir. Buna ek olarak, nehyin ardından tehdit içeren Hz. Mûsâ kıssasına ve hemen

¹⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 561.

¹⁹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 562.

¹⁹⁶ Molla Mûsa Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik* (İstanbul: Dâru'r-Ravde, 2017), 5: 73.

sonrasında da tatmîn edici bir vaade “فَقَدْ فَازَ فَوْزاً عَظِيماً” yer verilmiş, böylece incitmeden alıkoyan ve onu bırakmaya sevkeden etkenler güçlendirilmiştir.¹⁹⁷

﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾

"Biz emaneti göklere, yeryüzüne ve dağlara teklif ettik, ama onlar bu yukun altına girmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Şüphesiz insan çok zalim, çok bilgisizdir." (el-Ahzâb, 33/72)

Musannif, âyetin “*Ve insan o emâneti yükledi. Kuşkusuz insan çok zâlim, çok bilgisizdir*” kısmında mânâ açısından lâtif bir inceliğin mevcûdiyetinden bahsetmektedir. Bu incelik, insan emanetin gereğini yerine getirmeyi terk edeceği için zâlimlik (ظُلُومًا), emânetin gereğini yerine getirmesi pekâlâ mümkün iken bunu yapmaması sebebiyle de câhillikle (جَهُولًا) tavsîf edilmiştir.¹⁹⁸

﴿لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾

"Böyle yaptı ki Allâh, içi dışı farklı erkekleri ve içi dışı farklı kadınları, müşrik erkekleri ve müşrik kadınları cezalandırsın, mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların da tövbelerini kabul etsin. Allâh ziyadesiyle bağışlayıcı, çok esirgeyicidir." (el-Ahzâb, 33/73)

Musannif, âyetin لِيُعَذِّبَ kısmına getirdiği, [اللَّامُ فِي "لِيُعَذِّبَ" لَامُ التَّعْلِيلِ عَلَى طَرِيقِ الْمَجَازِ] (cezalandırsın)'daki lâm mecâzî bir gerekçelendirmedi" açıklaması buradaki “lâm”ın ta‘lîl lâmı değil, ‘âkıbet/netice lâmı olduğunu gösterir.¹⁹⁹ Bu açıklamaya göre mânâ şöyledir: “Emaneti edâ etmeksizin üzerinde taşımanın âkıbeti/neticesi, azâba uğramaktır.”

Vasl ve fasl.

İlk beş âyet ile ilgili.²⁰⁰

¹⁹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 564; Tibî, *Fütûhu’l-gayb fî’l-keşfi ‘an kinâ’i’r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü’l-Keşşâf)*, 12: 488.

¹⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 565.

¹⁹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 565.

²⁰⁰ Bu çalışmanın 43,44 ve 45. sayfalarında âyet metinleri zikredilmiştir.

Musannif, şu ana kadar işlediğimiz ilk beş âyetteki me‘ânî ilminin konusu olan vasl ve fasl sanatlarına²⁰¹ dikkat çekmekte ve âyetler arasındaki uyuma işaret etmektedir.²⁰² Şöyle ki; **وَاتَّبِعْ، وَتَوَكَّلْ** ve **وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ، وَاتَّقِ اللَّهَ،** tâlebî cümleleri vasl etmiş, onlardan sonra gelen **مَا جَعَلَ اللَّهُ** ve ardından gelen iki haberî cümleyi onlardan fasl, kendi aralarında ise vasl etmiştir. Ondandan sonra **وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ** ve **ذَلِكَ قَوْلُكُمْ** isim cümlelerini öncesinden fasl kendi aralarında vasl etmiş. En sonunda **أَدْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ** tâlebî cümlesini önceki cümlelerden fasl etmiştir.²⁰³

Îcâz.

Birinci âyet ile ilgili.²⁰⁴

Musannifin âyetin **عَلِيماً حَكِيماً** kısmı için yaptığı açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla bu kelimelerde me‘ânî ilminin alt başlığı olan îcâz sanatı vardır. Musannife göre cümlenin aslı şöyledir:

إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيماً (بِالصَّوَابِ مِنَ الْخَطَا) حَكِيماً (لَا يَفْعَلُ شَيْئاً إِلَّا بِدَاعِي الْحِكْمَةِ)

“Hiç şüphesiz Allâh doğruyla yanlışı ayırt etmekte, yaptığı her işi bir hikmete binaen yapmaktadır.”²⁰⁵

**(أَدْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَاخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ
وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً)**

"Evlâtlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu, Allâh katında adaletle daha uygun bir davranıştır. Eğer onların babalarını bilmiyorsanız o zaman kendileri sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz. Allâh çok bağışlayıcı ve ziyadesiyle esirgeyicidir." (el-Ahzâb, 33/5)

²⁰¹ Geniş bilgi için bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 248; el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 77; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 442; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, 189; Bolelli, *Belâgat*, 333.

²⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 522.

²⁰³ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed Tîbî, *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşfi 'an kınâ'i'r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf)*, thk. İyad Muhammed el-Gevac (Dubai: Câizetü Dübâi'd-Devliyye lil-Kur'ânîl-Kerim, 2013), 12: 376.

²⁰⁴ Bu çalışmanın 43. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

²⁰⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 519.

Musannif, âyetin [فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ] “Eğer onların babalarını bilmiyorsanız” kısmı için yaptığı açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla belâğî sanatlardan îcâz sanatı olduğuna işâret vardır.²⁰⁶ Cümlenin aslı şöyledir;

فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا (لَهُمْ آبَاءٌ تَنْسِبُونَهُمْ إِلَيْهِمْ)

“Eğer onları nispet edecek babalarını bilmiyorsanız...”

Bu âyetten *تَنْسِبُونَهُمْ إِلَيْهِمْ* “Kendilerine nispet edecek...” kısmı hazfedilmiştir.

Âyetin şu kısmında da musannifin yaptığı açıklamalardan anlaşıldığı üzere îcâz sanatı mevcuttur; *فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ* “Kendileri sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır.”²⁰⁷ Cümlenin aslı şöyledir;

فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ (فِي الدِّينِ)

“ Kendileri sizin din kardeşleriniz ve dini dostlarınızdır.”

Bu âyetten ikinci *فِي الدِّينِ* kelimesi hazfedilmiştir.

﴿إِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونًا﴾

"Üst tarafınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu esnada Allâh hakkında olmadık düşüncelere kapılmakta idiniz." (el-Ahzâb, 33/10)

Musannifin yaptığı îzâhtan anlaşıldığı üzere âyetin *مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ* “Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden” kısmında me‘ânî ilminin konularından olan îcâz sanatı uygulanmıştır.²⁰⁸ Cümlenin aslı şöyledir:

[مِنْ أَعْلَى الْوَادِي وَمِنْ أَسْفَلَ الْوَادِي]

“Vâdinin üst tarafından, vâdinin alt tarafından...”

Bu âyette *الْوَادِي* kelimesi hazfedilmiştir. Eğer böyle bir takdîr yapılmaz ise kâfirlerin daha üstün olduğu vehmi ortaya çıkabilir.²⁰⁹

²⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*, 3: 522.

²⁰⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*, 3: 522.

²⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*, 3: 526.

²⁰⁹ Celâlî, *el-Vâdihu’l-mesâlik*, 5: 20.

Ayrıca yapılan açıklamalardan âyetin *وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ* kısmında da îcâz sanatı olduğuna işâret vardır.²¹⁰ Cümlenin aslı şöyledir:

وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ (عَنْ سَنَنِهَا)

“Gözler yerlerinden kaymış.”

Bu âyette “yerinden” mânâsına gelen *عَنْ سَنَنِهَا* kelimesinin hafzedilmesi sûretiyle îcâz sanatı uygulanmıştır.

(وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا)

"İşte o zaman münâfiklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, "Allâh ve Resulünün vaadleri bizleri kandırmaktan ibaretmiş!" demişlerdi." (el-Ahzâb, 33/12)

Âyetin *مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا* “Allâh ve resulünün vaadleri bizleri kandırmaktan ibaretmiş” kısmı için yapılan açıklama burada îcâz sanatı olduğuna işâret etmektedir.²¹¹ Cümlenin aslı şöyledir:

مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا (وَعَدَ) غُرُورًا

“Allâh ve resulünün vaadleri, kibirli sözlerden ibaretmiş”

Bu âyette *وَعَدَ* kelimesi hafzedilmiştir.

(وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا)

"Onlardan bir grup, "Ey Medîneliler! Burada durmayın, hemen dönün" diyorlardı. Onlardan bir bölük de, aslında korumasız olmadığı halde, "Evlerimiz açıkta ve korumasız" diyerek peygamberden izin istiyorlardı; bunların arzusu kaçırmaktan başka bir şey değildi." (el-Ahzâb, 33/13)

Âyetin *فَارْجِعُوا* (hemen dönün) kısmı için yapılan açıklamalardan burada îcâz-ı hazif sanatı olduğu anlaşılmaktadır.²¹² Cümlenin aslı şöyledir:

إِلَى الْكُفْرِ veya *فَارْجِعُوا إِلَى الْمَدِينَةِ*

“Medîne’ye veya Küfre dönün derler.”

²¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 526.

²¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 527.

²¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 528.

Bu âyette الى المَدِينَة veya الى الكُفْر kelimeleri hazfedilmek sûretiyle îcâz sanatı uygulanmıştır.

Birinci takdîrde فَارْجِعُوا الى المَدِينَة “Medîne’ye dönün”den maksat köle olmamak ve emniyette kalmak için Hz. Peygamber’in ordugâhını terkedin demektir. Burada “bedenlerinizle ondan ayrılın” demek istenmektedir. İkincisinde ise الى الكُفْر “küfre dönün”den maksat Hz. Muhammed’in dini üzerinde kalmak zorunda değilsiniz, eski dininize geri dönün; çünkü O’nun size verdiği söz doğru çıkmadı. Buradaki dönüşten maksat ise kalplerinizle dönün, yani İslâm’ı terkedin demektir.²¹³

Ayrıca âyetin إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ “Evlerimiz açık(korumasız)dır” kısmında da îcâz-ı hazif sanatının mevcudiyetine dair işâretler vardır.²¹⁴ Cümlenin aslı şöyledir:

إِنَّ بُيُوتَنَا (ذَاتَ) عَوْرَةٍ

“Evlerimizde delikler mevcuttur (korunmasızdır).”

Bu âyette muzâf olan ذَاتَ kelimesi hazfedilmiştir.²¹⁵ Eğer böyle bir takdîrde bulunulmazsa cümlenin mânâ bütünlüğü bozulur.

﴿وَلَوْ دَخَلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سَأَلُوا الْفِتْنَةَ لَآتَوَّهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا﴾

"Medîne'nin her tarafından taarruza uğrasalardı da kendilerinden bozgunculuk yapmaları talep edilseydi (evlerini düşünmez) hiç vakit kaybetmeden hemen ona koşarlardı." (el-Ahzâb, 33/14)

Musannif, âyetin وَلَوْ دَخَلَتْ عَلَيْهِمْ المَدِينَة kısmını tefsîr ederken mَدِينَة lafzını eklemektedir. Bu eklemeyi yapmak sûretiyle îcâz-ı hazif sanatının uygulandığına işâret etmektedir.²¹⁶ Musannife göre âyetin aslı şöyledir:

وَلَوْ دَخَلَتْ عَلَيْهِمْ (المَدِينَة)

“Medîne'nin her tarafından saldırıya uğrasalardı...”

Bu âyette المَدِينَة kelimesi hazfedilmiştir.

²¹³ Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 23.

²¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 528.

²¹⁵ Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 24.

²¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 528.

Ayrıca musannif, âyetin *كُفِّرُوا الْفِتْنَةَ* "Kendilerinden bozgunculuk yapmaları talep edilseydi" kısmındaki *الْفِتْنَةَ* kelimesini tefsîr ederken şöyle bir açıklama yapar; [الرَّدَّةَ وَالرَّجْعَةَ إِلَى الْكُفْرِ] Bu da, bu âyette isti'âre sanatının olduğunu gösterir.²¹⁷ Bu da (*الْفِتْنَةَ*) kelimesinin asıl mânâsı olan imtihan mânâsında kullanılmadığını, dinden dönme mânâsında olan (*الرَّدَّةَ*) anlamında kullanılmasındır.²¹⁸

(قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوْ الْقَتْلِ وَإِذَا لَا تُمْتَعُونَ إِلَّا قَلِيلًا)

"Onlara şunu de: "Ölümden veya öldürülmekten kaçsanız bile bu kaçış size bir fayda sağlamayacaktır. Kaçıp kurtulmanız halinde de bundan pek az faydalanabileceksiniz." (el-Ahzâb, 33/16)

Musannif, âyetin *إِلَّا قَلِيلًا* kısmını tefsîr ederken *قَلِيلًا* (*زَمَانًا*) demek sûretiyle bu âyette îcâz sanatı olduğuna işâret etmektedir.²¹⁹ Bu âyette *زَمَانًا* kelimesi hafzedilmiştir. Musannifin yaptığı bu açıklama azlıktan (*قَلِيلًا*) maksadın nimetin azlığı değil, nimetlenme süresinin kısalığı olduğudur.

(قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا)

"Şunu da söyle: "Allâh sizin için bir kötülük murat etse Allâh'a karşı sizi kim koruyabilecektir? Veya hakkınızda bir rahmet dilese (kim engelleyecektir)?" Bu durumda Allâh'tan başka kendilerine ne bir dost ne de bir yardımcı bulabileceklerdir." (el-Ahzâb, 33/17)

Musannif âyetteki korumada, rahmet ve kötülüğün bir tutulmasını *مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ* iki farklı belâgat sanatı ile açıklar.

Bunlardan bir tanesi îcâz sanatıdır.²²⁰ Cümlenin aslı şöyledir:

(يُصِيبُكُمْ بِسُوءٍ) إِنْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً

"Size bir rahmet murat eder de başınıza bir kötülük gelirse."

²¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 528.

²¹⁸ Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 25.

²¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 529.

²²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 529.

Bu âyette يُصِيبُكُمْ بِسُوءٍ kısmı hazfedilmiştir.²²¹

﴿قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ النَّبَأَ إِلَّا قَلِيلًا﴾

“ Allâh, içinizden kimlerin, kendi taraftarlarına; “Haydi yanımıza gelin!” diyerek insanları alıkoymaya çalıştığını çok iyi biliyor! Az kısmı hariç savaşa gelmezler!” (el-Ahzâb, 33/18)

Âyetin إِلَّا قَلِيلًا kısmı için yapılan açıklamalar burada îcâz-ı hazif sanatı olduğuna işâret etmektedir. Cümlemin aslı şöyledir:

إِلَّا (اِثْنَانًا) قَلِيلًا

“Az bir çıkış hariç”

Bu âyette اِثْنَانًا kelimesi hazfedilmek sûretiyle îcâz sanatı tatbîk edilmiştir.²²²

﴿يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ أَنْبَائِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا﴾

"Ahzab birliklerinin hâlâ çekip gitmediklerini zannederler. Düşman bir daha geldiğinde ise size ait haberleri uzaktan almak üzere çöllerde dağınık yaşayan bedevîlerin arasında bulunmayı isterler. Zaten yanınızda da bulunsalardı savaşa çok az katılırlardı." (el-Ahzâb, 33/20)

Âyetin, وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ “Düşman geldiğinde” kısmı için yapılan açıklama burada îcâz-ı hazif sanatının varlığına işârettir.²²³ Cümlemin aslı şu şekildedir:

وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ (كَرَّةً ثَانِيَةً)

“Düşman ikinci kez geldiğinde...”

Bu âyette كَرَّةً ثَانِيَةً “bir daha, ikinci sefer” kelimesi hazfedilmek sûretiyle îcâz-ı hazif sanatı uygulanmıştır.

﴿وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا﴾

²²¹ Tîbî, *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşfi 'an kinâ'i'r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf)*, 12: 396.

²²² Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 529.

²²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 530.

"Mü'minler Ahzab kuvvetlerini karşılarında görünce, "Bu, Allâh'ın ve Resulünün bize vaad ettiği durumdur, Allâh ve Resulü her daim doğru söyler" dediler; bu onların ancak îmânlarını ve teslimiyet duygularını arttırdı." (el-Ahzâb, 33/22)

Musannif, âyeti tefsîr ederken *إِلَّا اِيْمَانًا وَتَسْلِيْمًا* "Bu onların ancak îmânlarını ve teslimiyet duygularını arttırdı" kısmına şöyle bir açıklama getirir:

إِلَّا اِيْمَانًا (بِاللّٰهِ وَبِمَوَاعِيْدِهِ) وَتَسْلِيْمًا (لِقَضَايَاهُ وَاقْدَارِهِ)

"Bu ancak onların Allâh'a ve vaatlerine olan îmânlarını ve Allâh'ın kaza ve kaderine olan teslimiyetlerini artırır."

Getirdiği bu açıklama ile âyetin bu kısmında me'ânî ilminin konusu olan îcâz sanatı olduğuna işâret etmektedir.²²⁴ Bu âyetten *بِاللّٰهِ وَبِمَوَاعِيْدِهِ* ve *لِقَضَايَاهُ وَاقْدَارِهِ* kısmı hazfedilmiştir.

(لِيَجْزِيَ اللّٰهُ الصّٰدِقِيْنَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنٰفِقِيْنَ اِنْ شَاءَ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوْرًا رّٰحِيْمًا)

"(Böyle oldu ki) Allâh, sözüne sadıkolanları sadakatleri sebebiyle ödüllendirsin, münâfikları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın! Allâh çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir." (el-Ahzâb, 33/24)

Âyetin *وَيُعَذِّبَ الْمُنٰفِقِيْنَ اِنْ شَاءَ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ* "Münâfikları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın!" kısmına getirilen açıklama burada îcâz sanatının uygulandığını gösterir.²²⁵ Cümlenin aslı şöyledir:

وَيُعَذِّبُهُمْ اِنْ شَاءَ (اِذَا لَمْ يَتُوبُوْا) اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ (اِذَا تَابُوْا)

"Ve Allâh isterse (yani tövbe etmezlerse) onlara azap eder veya tövbe ederlerse de (tövbelerini kabul eder)"

Âyetten *اِذَا تَابُوْا* ve *اِذَا لَمْ يَتُوبُوْا* kısımları hazfedilmiştir.

(وَرَدَّ اللّٰهُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِعَيْظِهِمْ لَمْ يَنْالُوْا خَيْرًا وَكَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِيْنَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللّٰهُ قَوِيًّا عَزِيْزًا)

²²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 531.

²²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 533.

"Allâh kâfirleri, hiçbir şey elde edemedi, kinleri ile geri çevirdi, Allâh mü'minlere savaş için yetip arttı. Allâh güçlüdür, üstündür." (el-Ahzâb, 33/25)

Âyetin *وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ* "Allâh mü'minlere savaş için yetip arttı" kısmında da îcâz sanatı mevcuttur.²²⁶ Cümlelerin aslı şöyledir:

وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ (بِالرَّيْحِ وَالْمَلَائِكَةِ)

"Allâh, rüzgâr ve meleklerle mü'minlerin savaşmasına gerek bırakmamıştır."

Bu âyetten *بِالرَّيْحِ وَالْمَلَائِكَةِ* kısmı hazfedilmiştir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعَنَّكُمْ وَأَسْرَحُكُمْ سَرَاحًا جَمِيلًا

"Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: "Dünya hayatını ve zînetlerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım." (el-Ahzâb, 33/28)

Musannifin anlatımlarından anlaşıldığı kadarıyla *فَتَعَالَيْنَ* ve *سَرَاحًا جَمِيلًا* kısımlarında îcâz sanatının uygulandığını söyleyebiliriz.²²⁷ Bu âyetlerde yapılan îcâz türü kısar îcâzı (إيجاز قصر) dır.²²⁸ Şöyle ki *فَتَعَالَيْنَ* sözünden maksat sadece "gelin" demek değildir. Burada maksat kendi iradenizle gelin ve iki şeyden -Allâh ve Resulü veya dünya metâ'1- birini terciî edin demektir. Ayrıca burada peygamber hanımlarının bizzat gelmeleri de murat edilmemiş, kendilerinden terciî yapmaları istenmiştir.²²⁹ Bu saydığımız bütün mânâların *فَتَعَالَيْنَ* sözüyle ifade edilmesi bu âyette kısar îcâzı olduğunun işâretidir.

Âyetteki *سَرَاحًا جَمِيلًا* "güzellikle salıverme" kısmından kastedilen mânâ ise sünnete uygun bir talakla, yani herhangi bir zarara mahal vermeden boşamak demektir.²³⁰

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا

"Ey Peygamber eşleri! Sizden kim alenî bir hayâsızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır, bu Allâh için kolay bir şeydir." (el-Ahzâb, 33/30)

²²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 533.

²²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 535.

²²⁸ Kısâr İcâzı: Hazif yapılmadan, geniş ve engin mânâları kapsayan az kelime kullanmak suretiyle yapılır. Geniş bilgi için bkz. el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 91; Tefâtânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 528; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 200-203; Bolelli, *Belâgat*, 359-362.

²²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 536.

²³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 536.

Musannifin, âyetin *"Bu Allâh için kolay bir şeydir"* kısmına getirdiği açıklama burada îcâz sanatının uygulandığını göstermektedir.²³¹ Şöyle ki, bu cümle ile onların peygamber hanımı olmalarının kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağını, bilakis azaplarının kat kat olmasına sebep olacağı ifade edilmektedir. Bu bakımdan, buldukları bu konum, Allâh katında ceza almalarını önlemek şöyle dursun, azaplarının daha şiddetli olmasına sebep olmaktadır. Buradaki îcâz türü az sözle çok şey ifade etmek mânâsında olan "kısır îcâzı"dır.²³²

Otuz beşinci âyet ile ilgili.²³³

Musannifin, [وَالْمَعْنَى: وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرَاتِ لِأَنَّ الظَّاهِرَ يَدُلُّ عَلَيْهِ] sözlerinden, âyetin وَالْحَافِظَاتِ ve وَالذَّاكِرَاتِ kısımlarında îcâz sanatı olduğu anlaşılmaktadır.²³⁴ Cümlenin aslı yukarıda zikredildiği gibidir. Âyetteki îcâz türü, îcâz-ı hazif'tir. Öncesinde zikredilen ism-i zâhirler buna işâret etmektedir.²³⁵

(وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا)

"Bir zaman, Allâh'ın kendisine ihsanda bulunduğu, senin de lütufkâr davrandığın kişiye, "Eşinle evlilik bağınu koru, Allâh'tan sakın" demiştin. Bunu söylerken Allâh'ın ileride açığa çıkaracağı bir şeyi içinde saklıyordun, kendisinden çekinme hususunda Allâh'ın önceliği bulunduğu halde sen halktan çekiniyordun. Zeyd onunla beraber olduktan sonra mü'minlere, evlâtlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni onunla evlendirdik. Hiç şüphesiz Allâh'ın emri yerine getirilecektir." (el-Ahzâb, 33/37)

Musannif, âyetin *أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ* "Allâh'ın kendisine lütufta bulunduğu" kısmına getirdiği, *أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ (بِالإِسْلَامِ الَّذِي هُوَ أَجَلُ النِّعَمِ)* "Allâh'ın kendisine en büyük nimet

²³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 536.

²³² Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 91; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 528.

²³³ Bu çalışmanın 45. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

²³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 539.

²³⁵ Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 41.

olan İslâm nimetiyle lütufta bulunduğu...” açıklaması burada îcâz sanatının olduğuna işârettir denilebilir.²³⁶ Bu âyetten, بِالْإِسْلَامِ الَّذِي هُوَ أَجَلُ التَّعَمِّ kısımları hazfedilmiştir.

Yapılan açıklamalardan âyetin وَأَتَّقِ اللَّهَ ve فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا ve وَأَتَّقِ اللَّهَ (فَلَا تُطَلِّقْهَا) kısımlarında da îcâz sanatının olduğuna işâret edilmektedir. Bu âyetlerin aslı şöyledir:

وَأَتَّقِ اللَّهَ (فَلَا تُطَلِّقْهَا)

“Allâh’tan kork, onu boşama”

فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا (وَطَلَّقَهَا وَانْقَضَتْ عِدَّتَهَا زَوَّجْنَاكَهَا)

“Zeyd onunla beraber olduktan sonra, onun boşayıp, oda iddetini tamamlayınca, biz seni onunla evlendirdik.”²³⁷

Bu âyetlerden وَأَتَّقِ اللَّهَ (فَلَا تُطَلِّقْهَا) ve وَأَتَّقِ اللَّهَ (فَلَا تُطَلِّقْهَا) kısımları hazfedilmiştir. Bu âyette sayılan bütün îcâzlar îcâz-ı hazif türündendirler.²³⁸

(مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا)

"Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir, fakat o Allâh'ın elçisidir ve nebilerin sonucusudur. Allâh her şeyi en iyi bilendir." (el-Ahzâb, 33/40)

Âyetin مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ “Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir” kısmına getirilen, [عَلَى الْحَقِيقَةِ] “gerçek mânâda” açıklaması burada îcâz-ı hazif sanatının olduğuna işârettir.²³⁹ Cümlenin aslı şöyledir:

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ (عَلَى الْحَقِيقَةِ)

“Muhammed içinizden hiçbir erkeğin öz babası değildir.”

Bu âyetten, [عَلَى الْحَقِيقَةِ] kısmı hazfedilmiştir. Burada yapılan îcâz, îcâz-ı haziftir.²⁴⁰ Ayrıca [عَلَى الْحَقِيقَةِ] kaydının getirilmesi, her ne kadar peygamber sizin öz

²³⁶ Zemahşerî, el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’ t-te’vîl, 3: 540.

²³⁷ Zemahşerî, el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’ t-te’vîl, 3: 541-543.

²³⁸ Teftâzânî, Muhtâsarü’l-Me’âni, 1: 531; Bolelli, Belâgat, 357.

²³⁹ Zemahşerî, el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’ t-te’vîl, 3: 544.

²⁴⁰ Teftâzânî, Muhtâsarü’l-Me’âni, 1: 531; Bolelli, Belâgat, 357.

babanız olmasa da, bir babaya gösterilen hürmet ve nezaketin ona da gösterilmesi gerektiğine dikkat çekmek içindir.²⁴¹

Ellinci âyet ile ilgili.²⁴²

Âyetin, *لَكَيْلًا يَكُونُ عَلَيْكَ حَرْجٌ* “Sana mahsus olanı güçlük çekmeyesin diye meşru kıldık” kısmına getirilen [فِي دِينِكَ وَدُنْيَاكَ] “dünya ve âhirette” açıklaması burada îcâz sanatının mevcudiyetine işârettir.²⁴³ Bu âyetten [فِي دِينِكَ وَدُنْيَاكَ] kısmı hazfedilmiştir.

Ayrıca, âyetin *وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا* “Allâh çok bağışlayıcı, pek esirgeyicidir” kısmına getirilen açıklama, burada da îcâz sanatının olduğuna işâret etmektedir.²⁴⁴ Her iki örnekte de yapılan îcâz türü, îcâz-ı haziftir.²⁴⁵

Elli birinci âyet ile ilgili.²⁴⁶

Âyetteki *وَتُؤَيِّبُ الْيَتِيمَ مِمَّنْ تَشَاءُ* kısmından, *مِنْهُمْ* lafzının hazfedilmesi ve âyetin *وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا* “Allâh ilim ve hilim sahibidir” kısmına getirilen açıklama, buralarda îcâz sanatının olduğuna işâret etmektedir.²⁴⁷

Elli ikinci âyet ile ilgili.²⁴⁸

Âyetin, *مِنْ بَعْدُ* “bundan sonra” kısmına getirilen açıklama burada hazif sanatının uygulandığını göstermektedir.²⁴⁹ Cümlelerin aslı şöyledir:

[مِنْ بَعْدِ التَّسْعِ أَوْ مِنْ بَعْدِ النِّسَاءِ اللَّاتِي نَصَّ إِحْلَالُهُنَّ لَكَ مِنَ الْأَجْنَاسِ الْأَرْبَعَةِ]

“Bu dokuz kadından sonra veya sana helal oldukları ifade edilen dört grup (bedevî, kitabî, yabancı kadınlar ve nikâhli cariyeler) kadından sonra”

Bu âyette, muzafun ileyh olan *التَّسْعِ* veya *مِنْ بَعْدِ النِّسَاءِ اللَّاتِي نَصَّ إِحْلَالُهُنَّ لَكَ مِنَ الْأَجْنَاسِ الْأَرْبَعَةِ* kısmı hazfedilmiştir. Bu iki açıklama arasında şöyle bir ince ayırım vardır;

²⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 544; Celâlî, *el-Vâdihu’l-mesâlik*, 5: 47.

²⁴² Bu çalışmanın 47. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

²⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 551.

²⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 551.

²⁴⁵ Teftâzânî, *Muhtâsarü’l-Me’âni*, 1: 531; Bolelli, *Belâgat*, 357.

²⁴⁶ Bu çalışmanın 48. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

²⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3:551-552.

²⁴⁸ Bu çalışmanın 49. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

²⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 533.

birincisinde dokuzdan fazla eş alamazsın, bu sayıdan fazlası haramdır. İkinci açıklamada ise bu sayılan dört grup kadından olması şartıyla istediğin kadar evlenebilirsin demektir.²⁵⁰

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاظِرِينَ
إِنِّيهِ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي
النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسَلُّوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ
حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنْكِحُوا
زَوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا﴾

"Ey îmân edenler! Peygamberin evine size yemek için müsaade edilmediği vakit asla girmeyin, fakat çağrıldığımızda -erkenden gidip yemeğin hazırlanmasını beklemeksizin- girin, yemeğinizi yiyince hemen dağılın, söze dalıp oturmayın; bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor, size söylemeye hâya ediyor, fakat Allâh hak olanı söylemekten çekinmez. Peygamber eşlerinden bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygun olanıdır. Resûlullah'ı rahatsız etmeye hakkınız yoktur, kendisinden sonra sonsuza dek eşleriyle de evlenemezsiniz, sizin bu fiili işlemeniz Allâh katında büyük bir günahdır." (el-Ahzâb, 33/53)

Musannifin âyetin, *فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ* "Size söylemeye çekiniyor" kısmına getirdiği,

[*لَا بُدَّ مِنْ تَقْدِيرِ الْمُضَافِ، أَيِّ مِنْ إِخْرَاجِكُمْ*] "Sizi çıkarmaktan şeklinde bir muzâf takdir edilmesi gerekir" açıklaması burada îcâz sanatının icrâ edildiğini gösterir.²⁵¹ Bu âyette, *إِخْرَاج* kelimesi hazfedilmiştir.²⁵²

Elli dördüncü âyet ile ilgili.²⁵³

Âyetin, *إِنْ تُبْدُوا شَيْئًا أَوْ تُخْفُوهُ* "Siz bir şeyi açığa vursanız da gizleseniz de" kısmına getirilen açıklama burada îcâz-ı hazif sanatının olduğuna işâret eder. Cümlelerin aslı şöyledir:

[*إِنْ تُبْدُوا شَيْئًا (عَلَى أَلْسِنَتِكُمْ) أَوْ تُخْفُوهُ (فِي صُدُورِكُمْ)*]

²⁵⁰ Tîbî, *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşfi 'an kinâ'i'r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf)*, 12: 464.

²⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 555.

²⁵² Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 63.

²⁵³ Bu çalışmanın 49. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

“Bir şeyi dillerinizle söyleyerek açıktan yapmanız veya içinizde tutarak gizli yapmanız da...”²⁵⁴

Bu âyetten *عَلَى السِّنِّكُمْ* ve *فِي صُدُورِكُمْ* kısımları hafzedilmiştir.

﴿إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾

"Allâh ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey inananlar, siz de ona salât ve selâm edin." (el-Ahzâb, 33/56)

Musannif, âyetin *صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا* kısmına getirdiği

[*أي: قولوا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى الرَّسُولِ*] “Peygamber’e salât ve selâm olsun deyin” açıklaması burada îcâz sanatı olduğuna işârettir.²⁵⁵ Bu âyetten *قُولُوا* cümlesi hafzedilmiştir. Burada yapılan îcâz türü, îcâz-ı haziftir.²⁵⁶

﴿مَلْعُونِينَ أَيْنَ مَا تُقْفُوا أَخَذُوا وَقُتِلُوا قَتِيلًا﴾

“Allâh’ın lanetine uğramış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler.” (el-Ahzâb, 33/61)

Musannifin, âyetin *مَلْعُونِينَ* kısmı için yaptığı [*لَا يُجَاوِرُونَكَ إِلَّا*] açıklamasından burada îcâz sanatının olduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁷ Bu âyetten [*لَا يُجَاوِرُونَكَ*] kısmı hafzedilmiştir. Bu âyetteki îcâz türü, îcâz-ı haziftir.²⁵⁸

﴿سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا﴾

"Bu, Allâh’ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu sünnetidir; Allâh’ın sünnetinde asla bir değişme bulamayacaksınız." (el-Ahzâb, 33/62)

Musannif, âyetin *سُنَّةَ اللَّهِ* kısmı için yaptığı [*فِي مَوْضِعٍ مَصْنَدٍ مُؤَكَّدٍ*] açıklaması burada îcâz sanatı olduğunu gösterir.²⁵⁹ Cümlelerin aslı şöyledir:

[*سَنَّ اللَّهُ سُنَّةً*]

²⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî t-tenzîl ve ‘uyûni l-ekâvîl fî vucûhi t-te’vil*, 3: 556.

²⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî t-tenzîl ve ‘uyûni l-ekâvîl fî vucûhi t-te’vil*, 3: 557.

²⁵⁶ Teftâzânî, *Muhtâsarü l-Me’âni*, 1: 531; Bolelli, *Belâgat*, 357.

²⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî t-tenzîl ve ‘uyûni l-ekâvîl fî vucûhi t-te’vil*, 3: 561.

²⁵⁸ Teftâzânî, *Muhtâsarü l-Me’âni*, 1: 531; Bolelli, *Belâgat*, 357.

²⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî t-tenzîl ve ‘uyûni l-ekâvîl fî vucûhi t-te’vil*, 3: 561.

“Allah, bir çığır açtı”

Bu cümleden سَنَّ fiili hazfedilmiştir. Yani, “Allâh, gönderdiği elçilere karşı ikiyüzlü davrananların buldukları yerde katledilmesini daima başvurduğu bir uygulama kılmuştır” anlamındadır. Musannifin yaptığı açıklama ışığında şöyle de değerlendirilebilir; cümleden سَنَّ fiili hazfedilmiş, mef’ûl ve aynı zamanda masdar olan سِنَّة kelimesi failine izâfe edilmiş ve bu sûretle cümlenin içerdiği mânâ daha da pekiştirilmiştir.²⁶⁰

(يَسْئَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا)

"İnsanlar sana kıyametin ne zaman gerçekleşeceğini soruyorlar. De ki, "Bunun bilgisi yalnızca Allâh katındadır." Nereden bileceksin, belki de kıyamet yakında kopacak." (el-Ahzâb, 33/63)

Musannif, âyetin السَّاعَةِ [عَنْ (وَقْتِ قِيَامِ) السَّاعَةِ] kısmı için yaptığı “Kıyâmetin ne zaman kopacağını soruyorlar” açıklaması burada îcâz sanatı olduğuna işârettir.²⁶¹ Bu âyetten iki adet muzâf وَقْتِ ve قِيَامِ kelimeleri hazfedilmiştir.²⁶²

İtnâb.

Dördüncü âyet ile ilgili.²⁶³

Kalbin yeri, göğüs boşluğu olmasına rağmen âyette جَوْفِ “göğüs boşluğu” kelimesinin zikredilmesi me’ânî ilminin alt başlığı olan itnâb sanatının yapıldığına işârettir.²⁶⁴

(وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا)

"Hani bütün peygamberlerden; senden, Nûh'tan, İbrâhim'den, Mûsâ'dan, Meryem oğlu İsa'dan sadâkat sözü almıştık, onlardan ağır sorumluluk gerektiren bir söz almıştık." (el-Ahzâb, 33/7)

²⁶⁰ Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 71.

²⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 562.

²⁶² Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 72.

²⁶³ Bu çalışmanın 45. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

²⁶⁴ İtnâb: Herhangi bir faydadan ötürü ibarede fazlalık yapmaktır. Diğer bir tabir ile bir faydaya binâen sözü uzatmaktır.

Geniş bilgi için bkz. el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 91; Tefâtânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 1: 538; Bolelli, *Belâgat*, 366-384.

Bu âyette itnâb sanatı mevcuttur. Umûma delâlet eden النَّبِيِّينَ kelimesinden sonra وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ "…senden, Nûh'tan, İbrâhim'den, Mûsâ'dan, Meryem oğlu İsa'dan sadâkat sözü almıştık..." diye husûsa delâlet eden peygamberlerin tek tek sayılması, onlara verilen değere dikkat çekmek için yapılmıştır.²⁶⁵ Belâgat ilminde buna ذِكْرُ الْخَاصِّ بَعْدَ الْعَامِ denir.²⁶⁶ Ayrıca Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere takdim edilmesi O'nun diğer peygamberlere karşı faziletini ortaya koymak içindir.²⁶⁷

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾

"İçinizden Allâh'ın keremine ve âhiret gününe umut bağlayanlar ve Allâh'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır." (el-Ahzâb, 33/21)

Musannif âyetin يَرْجُوا أَيَّامَ kısmını tefsîr ederken يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ خُصُوصًا "Allah'ın günlerine ve özellikle de âhiret gününe umut bağlayanlar..." gibi bir açıklama getirmesi burada itnâb sanatının olduğuna dikkat çekmek içindir.²⁶⁸ Bu âyette yapılan itnâb türü zikru'l-hâs ba'de'l'âm'dır. (Umuma delâlet eden lâfızdan sonra husûsa delâlet eden lafzı söylemek.)²⁶⁹

﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾

"Evlerinizde oturun ve daha önce câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allâh'a ve Resulüne itaat edin. Ey ehli beyt! Allâh'ın istediği, sizden pisliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktır." (el-Ahzâb, 33/33)

Âyetin, وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ "Namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allâh'a ve Resûlü'ne itaat edin" kısmına getirilen açıklamalar burada itnâb sanatı olduğuna işâret etmektedir. Husûsa delâlet eden وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ lâfızlarından sonra, umûma delâlet eden وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ lâfızları gelmiştir. Şöyle ki

²⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 524.

²⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 96; Teftâzânî, *Muhtâsaru'l-Me'âni*, 2: 538; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 205; Bolelli, *Belâgat*, 366.

²⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 525.

²⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 530.

²⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 92; Teftâzânî, *Muhtâsaru'l-Me'âni*, 2: 528; Bolelli, *Belâgat*, 366-370.

Allâh Teâlâ Peygamber hanımlarına önce özel olarak namazı kılıp zekâtı vermelerini emretmekte, daha sonra bütün taatleri kapsayan bir emir vermektedir. Bununla namaz ve zekâtın önemine işâret edilmektedir. Çünkü bedenî (وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ) ve mâlî (وَاتَيْنَ الزَّكَاةَ) olan bu iki taât diğer bütün taatlerin esasıdır.²⁷⁰ Belâgat ilminde buna ذِكْرُ الْعَامِّ بَعْدَ الْخَاصِّ “*Husûsa delâlet eden lâfızdan sonra, umûma delâlet eden lâfzın zikredilmesi*” denir.²⁷¹

(وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلاً)

"Sabah akşam Allâh'ın yücelik ve eşsizliğini dile getirin." (el-Ahzâb, 33/42)

Bu âyette me‘ânî ilminin konularından olan itnâb sanatı mevcuttur. Musannif, bu sanatın mevcudiyetine şu sözleriyle işâret etmektedir:

[وَالْتَسْبِيحُ مِنْ جُمْلَةِ الذِّكْرِ، وَإِنَّمَا اخْتَصَّهُ مِنْ بَيْنِ أَنْوَاعِهِ اخْتِصَاصُ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ مِنْ بَيْنِ الْمَلَائِكَةِ]

“*Tesbîh, zikir türlerinden bir türdür. Allâh Teâlâ'nın tesbîhi ayrıca zikretmesi, melekler içerisinde Cebrâil ve Mikâil'i özel zikretmesi gibidir.*”

Burada yapılan itnâb türü, umûma delâlet eden lâfızdan (ذِكْرًا) sonra, husûsa delâlet eden lâfzın (وَسَبِّحُوهُ) zikredilmesidir. Bu âyetteki itnâbın faydası, husûsî olarak kendisine işâret edilen tesbîhin diğer zikirlerden üstün olduğuna dikkat çekmek içindir. Çünkü tesbîh, Allâh'ı, hakkında câiz olmayan sıfat ve fiillerden tenzîh etmektir. Bu yönüyle tesbîh diğer zikirlerden daha üstündür.²⁷²

Bir diğer açıdan ise bu âyette her türlü tâ‘at ve ibadeti kapsayan zikir (ذِكْرًا) kelimesi genel/umûm olarak zikredilmiş, sonra bu zikir içinden, “namazı bütün vakitlerde kılmak” demek olan (وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلاً) “*Sabah akşam namaz kılın*”a, özel olarak yer verilmiştir. Bu şekilde namazın diğer ibâdetlerden daha üstün olduğuna dikkat çekilmiştir.²⁷³

²⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 537.

²⁷¹ Geniş bilgi için bkz.es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 276; el-Kazvînî, *Telhîsü’l-Miftâh*, 91-92; Teftâzânî, *Muhtâsarü’l-Me‘âni*, 1: 538; Bolelli, *Belâgat*, 370.

²⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 545; Tibî, *Fütûhu’l-gayb fî’l-keşfi ‘an kinâ’i’r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü’l-Keşşâf)*, 12: 441.

²⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 545.

Farklı bir açıdan değerlendirildiğinde âyetin, *بُكْرَةً وَأَصِيلاً* kısmında da itnâb sanatı mevcuttur. Öncesinde umûma delâlet eden lâfız *(وَسَبِّحُوهُ)* /tesbîh edin) herhangi bir vakit belirtilmeden zikredilmiş, daha sonrasında husûsa delâlet eden lâfızlar *(بُكْرَةً وَأَصِيلاً)* /sabah akşam) zikredilmiştir. Çünkü bu vakitlerdeki namazlara devam etmek daha zordur.²⁷⁴ Zîrâ bu vakitlerden bir tanesi uykunun en tatlı olduğu sabah vakti, diğeri de bütün günün yorgunluğunun biriktiği ve nefsin dinlenme ve istirahati arzuladığı vakit olan uyku vaktidir. Bu da onları diğer namazlardan daha üstün kılar.

Ayrıca, âyetin *بُكْرَةً وَأَصِيلاً* kısmına getirilen *[فِي كَافَّةِ الْأَوْقَاتِ]* (her vakitte) açıklaması bu kelimelerdeki nekralığın umûm/genel mânâ ifade ettiğine dikkat çekmek içindir. Yani “her daim Allâh’ı tesbîh edin” demektir.²⁷⁵

Ellinci âyet ile ilgili.²⁷⁶

Âyetin, *إِنْ وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ* “Kendini Peygamber’e mehirsiz olarak bağışlar da Peygamber de onunla evlenmek isterse” kısmındaki ikinci nebî/*النَّبِيُّ* *إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ* lâfzı, zamîr getirilmesi mümkün olduğu halde ism-i zâhir getirilmiştir. Bu da, burada itnâb sanatının uygulandığını gösterir.²⁷⁷ Nebî lâfzının tekrar kullanılması Hz. Peygamber’in şânını göstermek ve söz konusu ikrâmın peygamberliğinden ötürü kendisine verildiğini pekiştirmek içindir.²⁷⁸

Musannif, *مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ* “Mü’minlerden ayrı olarak” cümlesinin ara cümle olduğunu söylemektedir.²⁷⁹ Bu da, âyetin bu kısmında itnâb sanatı olduğunu gösterir. Çünkü itnâb sanatının nevilerinden bir tanesi de *الْإِطْنَابُ بِالْإِعْتِرَاضِ* “Ara söz (i’tirâz) yoluyla” yapılandır.²⁸⁰

²⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vil*, 3: 545.

²⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vil*, 3: 545; Tibî, *Fütûhu’l-gayb fi’l-keşfi ‘an kinâ’i’r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü’l-Keşşâf)*, 12: 441.

²⁷⁶ Bu çalışmanın 47. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

²⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vil*, 3: 550.

²⁷⁸ Tibî, *Fütûhu’l-gayb fi’l-keşfi ‘an kinâ’i’r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü’l-Keşşâf)*, 12: 458.

²⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vil*, 3: 551.

²⁸⁰ Ara söz yoluyla itnâb: Cümlelerin değişik unsurları veya mânâ bakımından birbirine bağlı iki cümle arasında bir amaca binaen irâbta yeri olmayan bir veya birkaç cümle katmaktır. Geniş bilgi için bkz. el-Kazvîni, *Telhîsü’l-Miftâh*, 91; Tefâtânî, *Muhtâsarü’l-Me’âni*, 1: 538; Bolelli, *Belâgat*, 366-384.

Beyân İlmi

Teşbih.

(النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا)

"Peygamber mü'minlere kendi nefislerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir. Aralarında akrabalık bağı bulunanlar Allâh'ın kitabında (mîrâsçılık bakımından) birbirlerine, diğer mü'minlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır. Bu hüküm kitapta kayıt altına alınmıştır." (el-Ahzâb, 33/6)

Musannif, âyetin *وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ* "Eşleri de onların anneleridir" kısmında teşbih sanatı olduğuna değinir.²⁸¹ Cümlenin aslı şöyledir:

[وَأَزْوَاجُهُ مِثْلُ أُمَّهَاتِهِمْ فِي وُجُوبِ الْأَحْتِرَامِ وَالتَّعْظِيمِ وَالتَّكْرِيمِ]

"Eşleri de saygı göstermede, hürmette ve ikrâmda onların anneleri gibidir."

Veçh-i şebeh (benzeme yönü) ve edât-ı teşbîh (benzetme edâtı) zikredilmediği için yapılan teşbîh türü teşbih-i belîğdir.²⁸²

(يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا)

"Ey Peygamber eşleri! Kendinizi kötülüklerden sakınmanız şartıyla, siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Bundan ötürü sözü yumuşatarak söylemeyin, sonra kalbinde hastalık olan umuda kapılır, sizden beklendiği biçimde konuşun." (el-Ahzâb, 33/32)

Âyetin, *لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ* "Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz" kısmına getirilen [لَسْتُنَّ كَجَمَاعَةٍ مِنَ جَمَاعَاتِ النِّسَاءِ] "Siz herhangi bir kadın grubu gibi değilsiniz" açıklaması burada teşbîh sanatının olduğunu göstermektedir.²⁸³ Müşebbeh/benzetilen *لَسْتُنَّ* deki nûn-i nisve "ن" olan zamîrdir, müşebbehün bih/kendisine

²⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 523.

²⁸² Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 103-119; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 16-74.

²⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 537.

benzetilen *أَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ* teşbîh edâtı ise “gibi” mânâsına gelen كَ harfidir. Teşbîh edâtı zikredildiği için yapılan teşbîh, teşbîh-i mürseldir.²⁸⁴

Otuz üçüncü âyet ile ilgili.²⁸⁵

Âyetin, *وَلَا تَبْرَحْنَ فِي الْإِسْلَامِ تَنْتَسِبْنَ* “Daha önce câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın” kısmına getirilen *وَلَا تَبْرَحْنَ فِي الْإِسْلَامِ تَنْتَسِبْنَ* [وَلَا تَبْرَحْنَ فِي الْإِسْلَامِ تَنْتَسِبْنَ] *“İslâm döneminde kendinizi sergilemek sûretiyle küfür dönemi câhiliyesine benzeyen bir câhiliye çıkarmayın”* açıklaması, âyetin bu kısmında teşbîh sanatı olduğunu gösterir.²⁸⁶ Cümlelinin aslı şöyledir: *أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ* Edât-ı teşbîh ve veçh-i şebeh/benzeme yönü hafzedildiği için yapılan teşbîh, teşbîh-i belîğdir.²⁸⁷

(وَدَاعِيَا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا)

“Hem de izniyle Allâh’a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir kandil olarak gönderdik.” (el-Ahzâb, 33/46)

Musannifin yapmış olduğu şu açıklamadan:

[وَجَلَّى بِهِ ظُلُمَاتِ الشِّرْكِ وَاهْتَدَى بِهِ الضَّالُّونَ، كَمَا يُجَلَّى ظُلَامُ اللَّيْلِ بِالسِّرَاجِ

[الْمُنِيرِ]

“Gecenin karanlığı ışık saçan kandille dağıldığı ve yol bulunduğu gibi, şirk karanlığı da O’nun sayesinde dağılmış, sapıtanlar doğru yolu onunla bulmuşlardır.”

Âyetin, *وَسِرَاجًا مُنِيرًا* kısmında teşbîh sanatı olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁸ Burada vuku bulan teşbîh iki farklı veçhe muhtemeldir;

Birincisi teşbîh-i belîğ olmasıdır. Bu durumda Hz. Peygamber, gecenin karanlığının kendisiyle dağıldığı ve insanların ışığıyla yol bulduğu, parlak bir kandile “وَسِرَاجًا مُنِيرًا” benzetilmiştir. Daha sonra teşbîh edâtı ve veçhü’ş-şebeh/benzeme yönü hafzedilmiştir. Cümlelinin aslı şöyledir:

[أَنْتَ يَا مُحَمَّدُ كَالسِّرَاجِ الْمُنِيرِ فِي الْهُدَايَةِ]

²⁸⁴ Geniş bilgi için bkz. Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 103; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 16-19; Habenneke, *el-Belâğatü'l 'arabiyye*, 2: 159; Bolelli, *Belâgat*, 41-81.

²⁸⁵ Bu çalışmanın 72. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

²⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 537.

²⁸⁷ Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 103-119; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 16-74; Habenneke, *el-Belâğatü'l 'arabiyye*, 2: 159.

²⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 547.

“Ey Muhammed (s.a.s) sen insanları doğru yola ulaştırmada parlak bir kandil gibisin.”²⁸⁹

İkincisi teşbîh-i temsîli olmasıdır.²⁹⁰ Bu durumda benzeme yönü birkaç şeyden oluşur. Bunlarda Hz. Peygamberi'n nübüvvet nûruyla kalplerdeki îmânın artması durumu, kandil ışığıyla göz nûrunun artmasına ve bu ışığın fazlalaşmasıyla ortalığın daha da aydınlanması durumuna benzemesidir.²⁹¹

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا﴾

"Ey îmân edenler! Mûsâ'yı eziyet edenler gibi olmayın. Allâh onun, hakkında söylediklerinden berî, tertemiz biri olduğunu ortaya koymuştu. Gerçekten o, Allâh katında değerli idi." (el-Ahzâb, 33/69)

Âyetin, *﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ﴾* kısmında teşbîh sanatı vardır.²⁹² Bu cümlede benzetme edâtı zikredildiği için teşbîh-i mürsel, benzeme yönü hafzedildiği için de teşbîh-i mücmeldir.²⁹³ Yani, "Ey îmân edenler! Mûsâ'yı incitenler gibi sizler de Hz. Muhammed'i incitenler olmayın" demektir.

İsti'âre.

Beşinci âyet ile ilgili.²⁹⁴

Âyette zikredilen *﴿فِي الدِّينِ﴾* kelimesi, *﴿إِخْوَانُكُمْ﴾* kelimesinde isti'âre sanatı olduğunun işâretidir. Âyetteki *﴿إِخْوَانُكُمْ﴾* kelimesi asıl mânâsının dışında kullanılmıştır. Çünkü aynı dine mensup olan kişiler arasındaki bağ, aynı anne babaya mensup olan kardeşler arasındaki bağ gibidir. Bu isti'âredeki alâka ise dînî mensûbiyet ile âilevî mensûbiyet arasındaki münâsebettir.²⁹⁵ Karîne ise âyette zikredilen *﴿فِي الدِّينِ﴾* kelimesidir.²⁹⁶

²⁸⁹ Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 51.

²⁹⁰ Tefâtânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 66; Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 28; Bolelli, *Belâgat*, 55.

²⁹¹ Tîbî, *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşfi 'an kınâ'i'r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf)*, 12: 445.

²⁹² Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 563.

²⁹³ Geniş bilgi için bkz. Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 103; Tefâtânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 16-19; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2: 159; Bolelli, *Belâgat*, 41-81.

²⁹⁴ Bu çalışmanın 54. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

²⁹⁵ Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 13.

²⁹⁶ Karîne: Maksudı gösteren alamettir. Bazen lafzî, bazen de halî'dir.

es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 378; el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 123-125; Tefâtânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 100-114; el-Cârîm - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 63-68.

Yedinci âyet ile ilgili.²⁹⁷

Yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere âyetin **مِيثَاقًا غَلِيظًا** kısmında ise isti'âre sanatına işâret vardır. Buradaki “kalın, kaba, iri, sert ve kalın”²⁹⁸ gibi mânâlara gelen ve somut maddelerin vasfı olan **غَلِيظًا** kelimesi soyut bir kavram olan “söz verme” de kullanılmıştır. Verilen sözün önemine binaen böyle bir sanat icrâ edilmiştir.²⁹⁹ Buradaki isti'âre çeşidi isti'âre-i tasrîhiyye'dir.³⁰⁰

(هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زُلْزَالًا شَدِيدًا)

"İşte o zaman mü'minler büyük bir imtihan geçirdiler ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar." (el-Ahzâb, 33/11)

Musannif **وَزُلْزِلُوا زُلْزَالًا شَدِيدًا** “ve adamakıllı sarsıldılar” cümlesinin tefsîrini yaparken [أَنَّ الْخَوْفَ أَزْعَجَهُمْ أَشَدَّ الْإِزْعَاجِ] açıklamasını yapmak sûretiyle buradaki soyut bir mânâ ifade eden **زُلْزَالًا** (sarsılmak) kelimesinin, soyut bir kavram olan **إِزْعَاج** (rahatsız etmek) kelimesinin yerine kullanıldığına işâret etmektedir.³⁰¹ Bu da bu âyette isti'âre sanatının olduğunu gösterir. Kendisinden isti'âre yapılan kelime (**زُلْزِلُوا**), müştak (türetilmiş) bir kelime olduğu için yapılan isti'âre türü isti'âre-i tebe'iyye'dir.³⁰²

(أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَاقُوكُمْ بِالسِّنَةِ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا)

“Size karşı kıskançlık ediyorlardı. Tehlike yaklaştığında ölümden ötürü kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün, tehlike son bulunca da hayra karşı nekeslik içinde size sivri dillerini uzatırlar. Bunlar gerçek mânâda îmân

²⁹⁷ Bu çalışmanın 71. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

²⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7: 449.

²⁹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 525.

³⁰⁰ İsti'âre-i Tasrîhiyye: Müşebbehün bih'in lafzı açıkça zikredilip müşebbehin hazfedildiği isti'âredir. Geniş bilgi için bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 377; el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 123-125; Teftâzânî, *Muhtâsaru'l-Me'âni*, 2: 100-114; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2: 229-270; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 63-68; Bolelli, *Belâgat*, 92-143.

³⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 527.

³⁰² Kendisinde isti'âre yapılan kelime, müştak (türemiş bir kelime), zaman ve yer isimleri, âlet isimleri, fiil veya edatlardan biri olan isti'âreye *isti'âre-i tebe'iyye* denir. Geniş bilgi için bkz. Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 121; Teftâzânî, *Muhtâsaru'l-Me'âni*, 2: 130; Bolelli, *Belâgat*, 104.

etmemişlerdir, Allâh da onların eylemlerini geçersiz saymıştır. Bunu yapmak Allâh için çok basittir." (el-Ahzâb, 33/19)

Musannif سَلَفُوكُمْ بِالْسِّنَةِ جَدَادٍ "Size sivri dillerini uzatırlar" cümlesini tefsîr ederken [ضَرَبُوكُمْ بِالْسِّنَتِهِمْ] gibi bir açıklama getirmek sûretiyle bu âyette isti'âre sanatı olduğuna işâret etmektedir.³⁰³ Bu âyetteki isti'âre, müşebbehün bih hazfedildiği için isti'âre-i mekniyyedir. Bu âyette müşebbeh/ müste'âr leh (benzetilen) olan السِّنَةُ "dil" kelimesi, müşebbehün bih/müste'âr minh olan السَّيْف "kılıç"a benzetilmiş, daha sonra müşebbehün bih olan کِلِيْچ kelimesi hazfedilmiş, kılıçla ilgili bir şey olan ve ضَرَبَ "vurdu" mânâsına gelen سَلَقَ fiiliyle buna işâret edilmiştir. Buradaki karîne ضَرَبَ mânâsındaki سَلَقَ fiilidir. Cümlenin devamında gelen جَدَادٍ (keskin) kelimesi ise terşih'tir.³⁰⁴ Bu kabîlden bakılınca yapılan isti'âre türü isti'âre-i müreşşaha'dır. Kendisinden isti'âre yapılan kelimenin câmid olması hasebiyle de isti'âre-i asliyye'dir.³⁰⁵

﴿مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَن قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا﴾

"Mü'minlerden bazıları Allâh'a verdikleri sözü yerine getirdiler, kimileri onun yolunda can verdiler, kimileri de can vermeyi bekliyorlar; (verdikleri sözü) asla değiştirmediler." (el-Ahzâb, 33/23)

Musannifin âyetin وَقَعَ عِبَارَةً "Borcunu ödedi" kısmını açıklarken قَضَىٰ نَحْبَهُ [وَقَعَ عِبَارَةً] "Bu ibare, ölümün yerine kullanılmıştır" gibi bir açıklama getirmesi bu âyette isti'âre sanatının uygulandığını göstermektedir.

Âyetteki نَحْبَهُ (borcunu) kelimesi, نَذْرَهُ (adağını) mânâsındadır. Adak mânâsında olan نَحْبَهُ (müşebbehün bih/müste'âr minh) kelimesi, الْمَوْتِ (müşebbeh/ müsre'âr leh) kelimesinden isti'âre edilmiştir. Her canlının ölümü tadacak olması, onu yerine getirilmesi

³⁰³ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 530.

³⁰⁴ Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 28.

³⁰⁵ İsti'are-i mekniyye: Müşebbehün bih'in lafzı hazfedilip, müşebbehin zikredildiği isri'aredir.

Karine: Maksudı gösteren alamettir. Bazen lafzî, bazen de halî'dir.

İsti'are-i müreşşaha: İçinde müşebbehün bih ile ilgili unsurlardan biri zikredilen istiaredir.

Terşih: Müşebbehün bih ile ilgili zikredilen unsura denir.

İsti'are-i asliyye: Kendisinde isti'are yapılan kelime camid (teretilemeyen) olan isti'are'dir.

Geniş bilgi için bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 378; el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 123-125; Teftâzânî, *Muhtâsaru'l-Me'âni*, 2: 100-114; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 63-68; Abdurrahman Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye* (Dîmeşk: Daru'l-Kalem, 1996), 2: 229-270; Boilelli, *Belâgat*, 92-143.

gereken bir adak, ödenmesi gereken bir borç yapmaktadır. Dolayısıyla, ölüm insanın boynunda bir borç gibidir. Kişi öldüğü zaman borcunu ödemiş, yani adağını yerine getirmiş olur.³⁰⁶ Bu âyetteki isti'âre, müşebbehün bih zikredildiği için isti'âre-i tasrîhiyyedir.³⁰⁷

Yirmi beşinci âyet ile ilgili.³⁰⁸

Musannifin, âyetin *لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا* “Hiçbir şey elde edemedi” kısmının tefsîrinde getirdiği *[عَيْرَ ظَافِرِينَ]* “Zafer elde edemedi” açıklaması burada isti'âre sanatının olduğuna işâret etmektedir.³⁰⁹ Şöyle ki zafer, *خَيْرًا* hayra benzetilmiş, daha sonra zafer kelimesi hafzedilmiş ve ondan isti'âre (ödünç) hayır kelimesi kullanılmıştır. Cümlenin aslı şöyledir:

لَمْ يَنَالُوا (ظَفَرًا)

“Hiçbir zafer elde edemedi.”

Bu âyetteki isti'âre, müşebbehün bih zikredildiği için isti'âre-i tasrîhiyyedir.³¹⁰

Otuz ikinci âyet ile ilgili.³¹¹

Musannif, âyette geçen *مَرَضٌ* “hastalık” kelimesini tefsîr ederken getirdiği *[أَيُّ]* *[رَبِيَّةٌ وَفَجُورٌ]* “günah ve haramlar/fücûr” açıklaması *مَرَضٌ* kelimesinin gerçek mânâsından çıkıp *رَبِيَّةٌ وَفَجُورٌ* kelimelerinden isti'âre edildiğine işârettir. Hastalık / *مَرَضٌ* kelimesi günaha ve fücûra / *رَبِيَّةٌ وَفَجُورٌ* benzetilmiş daha sonra bu kelimeler hafzedilmiş ve onların yerine hastalık / *مَرَضٌ* kelimesi kullanılmıştır.³¹²

Otuz üçüncü âyet ile ilgili.³¹³

³⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 532; Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 31.

³⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 377; el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 123-125; Teftâzânî, *Muhtâsaru'l-Me'âni*, 2: 100-114; Habenneke, *el-Belâğatü'l-'arabiyye*, 2: 229-270; el-Cârim - Emin, *el-Belâğatül-vâdiha*, 63-68; Bolelli, *Belâgat*, 92-143.

³⁰⁸ Bu çalışmanın 62. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 533.

³¹⁰ Geniş bilgi için bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 377; el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 123-125; Teftâzânî, *Muhtâsaru'l-Me'âni*, 2: 100-114; Habenneke, *el-Belâğatü'l-'arabiyye*, 2: 229-270; el-Cârim - Emin, *el-Belâğatül-vâdiha*, 63-68; Bolelli, *Belâgat*, 92-143.

³¹¹ Bu çalışmanın 75. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³¹² Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 38.

³¹³ Bu çalışmanın 72. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

üzerine titreyen kimse için isti'âre/ödünç olarak kullanılmıştır.³¹⁸ Bu âyetteki يُصَلِّي /namaz kılma kelimesi asıl mânâsının dışında kullanılmıştır. Âyetten kastedilen mânâ şudur: Sizi hayra davet edip size zikir, namaz ve ibâdetleri emrederek sizlere rahmet ve şefkatiyle muamele eden O'dur. Bu isti'ârede müşebbehün bih zikredildiği için yapılan isti'âre türü, isti'âre-i tasrîhiyedir. Karîne ise âyetin sonunda zikredilen رَجِيمًا kelimesidir.³¹⁹

[مِنْ ظُلُمَاتِ الْمَعْصِيَةِ إِلَى نُورٍ كِيسْمِنَا اِغْتِيْرِلَا اِلَى النُّوْر] kısımina getirilen [مِنْ ظُلُمَاتِ الْمَعْصِيَةِ إِلَى نُورٍ] açıklaması burada da isti'âre sanatının olduğunun işâretidir.³²⁰ Şöyle ki, günahlar/ الطَّاعَةَ karanlıklara/الظُّلُمَاتِ, ibâdetler/الطَّاعَةَ nûra/النُّوْر benzetilmiş, daha sonra günah ve ibâdet kelimeleri hazfedilip onlardan bedel karanlıklar ve aydınlık kelimeleri kullanılmıştır. Yani onları, günahın karanlığından ibâdet ve tâ'atin aydınlığına çıkarman için, demektir. Bu âyette, الظُّلُمَاتِ/karanlıklar ve النُّوْر/aydınlık kelimeleri asıl mânâlarının dışında kullanılmışlardır. Bu isti'ârede müşebbehün bih zikredildiği için yapılan isti'âre türü, isti'âre-i tasrîhiyedir.³²¹

Kırk altıncı âyet ile ilgili.³²²

Musannifin بِإِذْنِهِ kelimesi için yaptığı açıklamalardan bu kelimenin asıl mânâsından çıkıp kolaylaştırmak “التَّيْسِيرُ” mânâsından isti'âre edildiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Allâh burada gerçek izni kastetmemiş, izni kolaylaştırmak için isti'âre/ödünç etmiştir. Çünkü bir mâlikin mülküne ancak onun izni olduğunda girilebilir. Bu âyette zikredilen izin neredeyse imkânsız olan bir şeyi (müşrikleri ve câhiliye insanını, tevhîd inancına davet etmek) kolaylaştırdığı için, kolaylaştırma “التَّيْسِيرُ” yerine isti'âre olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla, izniyle بِإِذْنِهِ denilmesi, bu işin zor olup ancak Allâh'ın

³¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 545.

³¹⁹ Geniş bilgi için bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 378; el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 123-125; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 100-114; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, 63-68; Abdurrahman Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye* (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 1996), 2: 229-270; Bolelli, *Belâgat*, 92-143.

³²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 546.

³²¹ Geniş bilgi için bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 377; el-Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 123-125; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 100-114; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2: 229-270; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, 63-68; Bolelli, *Belâgat*, 92-143.

³²² Bu çalışmanın 76. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

kolaylaştırması التَّيسِيرُ halinde yapılabileceğini ifade içindir.³²³ Bu örnekte müşebbehün bih hazfedildiği için yapılan isti'âre türü, isti'âre-i mekniyyedir.³²⁴

Ellinci âyet ile ilgili.³²⁵

Musannifin, أُجُورَهُنَّ kelimesini, [مُهُورُهُنَّ] diye tefsîr etmesi, ücret kelimesinin asıl mânâsından çıkıp mehir kelimesinden isti'âre edildiğini gösterir.³²⁶ Bu âyette nikâhtaki cinsel ilişkiye karşılık verilen mehir/الْمَهْرُ, belli bir menfaat karşılığında verilen ücrete /الْأَجْرُ benzetilmiş, daha sonra mehir kelimesi hazfedilip onun yerine ücret kelimesi isti'âre edilmiştir. Benzeme yönü ise, her ikisinde (ücret ve mehir) belli bir menfaat karşılığında verilmesidir. Bu örnekte müşebbehün bih zikredildiği için yapılan isti'âre, isti'âre-i tasrihiyyedir.³²⁷

Elli üçüncü âyet ile ilgili.³²⁸

Âyetteki لَا يَسْتَحْيِي sözü [لَا يَمْتَنِعُ وَلَا يَتْرُكُ] “Onu alıkoymaz ve engellemez” sözünden isti'âre (ödünç kullanma) edilmiştir. لَا يَسْتَحْيِي sözünde isti'âre olduğunun delili [تَرَكَ الْحَيِّ] sözüdür. Veya hâya sözünün Allâha nisbet edilmesi mecâzîdir.³²⁹

Yetmiş ikinci âyet ile ilgili.³³⁰

Âyetin, إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْحِبَالِ “Biz emâneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik” kısmında isti'âre-i temsiliye vardır.³³¹ Şöyle ki, insanın sorumlu tutulduğu şey (الْأَمَانَةُ) o derece ehemmiyetli ve tahammülü ağır bir şeydir ki, eğer Allâh onu, yarattığı varlıkların en büyüğü ve en kuvvetlileri olan gökler, yeryüzü ve dağlara sunmuş olsa ve gereğini yerine getirmelerini isteseydi, onlar emanetin ağırlığından

³²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 547.

³²⁴ Temsili teşbih: Benzeme yönü değişik bir kaç öğeden meydana gelen teşbihtir.

Geniş bilgi için bkz. el-Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, 122; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 100; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 63; Bolelli, *Belâgat*, 92.

³²⁵ Bu çalışmanın 47. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, 3: 549.

³²⁷ el-Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, 122; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 100; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 63; Bolelli, *Belâgat*, 92.

³²⁸ Bu çalışmanın 67. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³²⁹ Tîbî, *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşfi 'an knâ'i'r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf)*, 12: 471; Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 63.

³³⁰ Bu çalışmanın 52. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³³¹ İsti'âre-i Temsiliyye: aralarındaki benzerlikten dolayı, esas mânâsı dışında bir mânâyâ kullanılan terkiptir. Buna isti'âre-i mürekkebe de denir.

Geniş bilgi için bkz. el-Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, 128; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 145; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 81; Bolelli, *Belâgat*, 134.

ve öneminden ötürü bundan geri durur ve emanetin sorumluluğu altına girmekten korkarlardı. Bu âyette insanın emâneti kabul edip sorumluluğun altına girmesi, âyette anlatılan duruma benzetilmiştir. Yapılan bu temsîl ile emânetin büyüklüğünün, zorluğunun, taşınmasının ve ona sâdık kalmanın ne derece zor olduğu belirtilmektedir.³³²

Mecâz-ı mürsel.

Otuz üçüncü âyet ile ilgili.³³³

Âyette geçen الْجَاهِلِيَّةُ “câhiliye”den maksat, أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ “câhiliye ehlidir” açıklamasından hareketle “burada mecâz-ı mürsel sanatı vardır” denilebilir.³³⁴ ‘Alâka ise zamanın zikredilip o zamanda yaşayanların kastedilmesidir.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا﴾

"Ey îmân edenler! Allâh'ı çokça zikredin." (el-Ahzâb, 33/41)

[وَيَجُوزُ أَنْ يُرِيدَ بِالذِّكْرِ أَذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا] kısmı için yaptığı (Zikir ve onu çokça yapma) ile Allâh, çokça tâ'at etmeyi ve ibâdete yönelmeyi murâd etmiş olabilir” açıklaması burada mecâz-ı mürsel sanatının olduğuna işârettir.³³⁵ Şöyle ki, her tâ'at ve ibâdet zikrin bir türüdür. Bu âyetteki zikirden maksat mutlak zikir değil, namaz ibâdetidir. Nitekim hemen sonrasındaki âyette de namaz vakitlerinin (بُكْرَةً وَأَصِيلًا) zikredilmesi sûretiyle buna işâret edilmiştir. Hakîkî ve mecâzî mânâ arasındaki “alâka” zikr-i küll irâde-i cüzdür.³³⁶

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا﴾

"Ey Peygamber! Biz seni hem şâhit, hem müjdecî, hem de uyarıcı olarak gönderdik." (el-Ahzâb, 33/45)

Âyette geçen شَاهِدًا kelimesi için yapılan [أَيُّ: مَقْبُولًا قَوْلِكَ عِنْدَ اللَّهِ لَهُمْ وَعَلَيْهِمْ] açıklaması

“Senin sözlerin Allâh katında (âhirette) onların lehine ve aleyhine makbûldür” açıklaması

³³² Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vîl*, 3: 565; Tibî, *Fütûhu’l-gayb fi’l-keşfi ‘an knâ’i’r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü’l-Keşşâf)*, 12: 489-490; Celâlî, *el-Vâdihu’l-mesâlik*, 5: 76-77.

³³³ Bu çalışmanın 72. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vîl*, 3: 537.

³³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vîl*, 3: 545.

³³⁶ Mecâz-ı mürsel: Alakası müşabehetin dışında bir şey olan ve esas mânâsı dışında kullanılan bir kelimedir. Külliyyet: Bir şeyin bütünü zikredip bir parçasını kastetmektir. Geniş bilgi için bkz.el-Kazvîni, *Telhisü’l-Miftâh*, 127; Teftâzânî, *Muhtâsarü’l-Me’âni*, 2: 97; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 91.

burada mecâz-ı mürsel sanatının olduğuna işârettir.³³⁷ Bu âyette ileride/âhirette مَا اَعْتَبَارُ (عَنْبَارُ مَا اَعْتَبَارُ) olacak bir durum göz önünde bulundurulmuştur. Bu âyetteki şahitlikten maksat, peygamberin bu dünyada değil âhirette Allâh'ın huzûrunda yapacağı şahitliktir.³³⁸

Hz. Peygamber'in şahitliği zaman olarak âhirette gerçekleşecek olmasına rağmen dünyadaki vasıfları olan مُبَشِّرًا / müjdeleyici ve نَذِيرًا / uyarıcıdan sonra gelmesi, şahitliğin dünyadayken üstlenilmesi ve terğîb ve terhîb açısından daha mühim olmasındandır.³³⁹

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُونَهَا فَمَنْعُوهُنَّ وَسَرَخُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا﴾

"Ey inananlar! Mü'min kadınlarla nikâh kıyıpta da sonra, ilişkiye girmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur. Onlara bir geçimlik vererek memnun ediniz ve güzellikle boşayınız." (el-Ahzâb, 33/49)

Musannifin, [النِّكَاحُ: الْوَطْءُ، وَتَسْمِيَةُ الْعَقْدِ نِكَاحًا لِمَلَابَسَتِهِ لَهُ] "Nikâh: Cinsel ilişkide bulunmak demektir. Akde nikâh denilmesi ikisi arasındaki beraberlik münâsebetiyledir" açıklamasından, âyetin إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ كِيسİMİNDE mecâz-ı mürsel olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki akit, cinsel ilişkinin gerçekleşebilmesi için gerekli olan bir sebeptir. Bu âyette nikâh/النِّكَاحُ asıl mânâsının dışında kullanılmış ve nikâh ile akit kastedilmiştir.³⁴⁰ Hakiki mânâ ile mecâzî mânâ arasındaki alâka sebebiyetir.³⁴¹

﴿إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا﴾

"Allâh'ı ve Resulüne eza edenleri Allâh, dünyada ve âhirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır." (el-Ahzâb, 33/57)

³³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 546.

³³⁸ اَعْتَبَارُ مَا يَكُونُ: Bir şeyi gelecekte alacağı bir vasıfla zikretmektir.

Geniş bilgi için bkz. Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 121; Tefâtânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 99; Bolelli, *Belâgat*, 149.

³³⁹ Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 50.

³⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 548.

³⁴¹ Sebebiyyet: Sebebi söyleyip müsebbebi (sonucu/neticeyi) kasdetmektir. Beyan ilminde buna "zikr-i sebep ve irâde-i müsebbeb" denir.

Geniş bilgi için bkz. Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 120; Tefâtânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 97; Bolelli, *Belâgat*, 145.

Musannif, âyetin *“Allâh’ı ve resûlünü incitenler...”* in *“الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ”* kısmındaki ezâ fiilinin hakîki mânâyâ da, mecâzî mânâyâ da yorumlanabileceğini ifade etmektedir.³⁴²

Birinci mânâda, *“Allâh ve Resulünü incitenler...”* in *“الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ”* derken, mecâz yoluyla onların hoşlanmayacağı ve razı olmayacağı küfür, ma’siyet, peygamberliği inkâr ve Hz. Peygamber’e çeşitli yollarla verdikleri rahatsızlıklar (Uhut gazvesinde mübarek dişlerinin kırılması vb.) kastedilmiştir.³⁴³ Bu âyetteki mecâz, mecâz-ı mürseldir. Alâka ise sebebiyettir.³⁴⁴

Hakîki mânâyâ yorumlandığında ise, “Allâh ve Resûlü’nü incitenler” derken, aslında “Allâh Resûlü’nü incitenler” mânâsı kastedilmektedir. Âyette, lâfzatullâhın zikredilmesi Peygamber’in şanını yüceltmek içindir. Yani Peygamber’e eziyet eden, sanki Allâh’a eziyet etmiş gibidir.³⁴⁵

﴿لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا﴾

"Münâfiklar, kalplerinde hastalık bulunanlar ve Medîne’de asılsız haber yayanlar yaptıklarına son vermezlerse seni onların üzerine sevk edeceğiz; o zaman seninle birlikte orada fazla oturamayacaklar." (el-Ahzâb, 33/60)

Musannif, âyetin *“Seni onların üzerine sevk edeceğiz”* kısmı için yaptığı açıklamalardan burada mecâz sanatı olduğu söylenebilir.³⁴⁶ Bu âyette, kışkırtma mânâsındaki *إِغْرَاءِ* kelimesi, âyette sayılan grupların eğer yaptıklarından vazgeçmezlerse, peygamberin kendilerine sevk edilmesi ve bunun sonucunda gerçekleşecek olan olayların yerine kullanılmıştır. Mecâzî anlatımın tercîh edilmesinin sebebi durumun ehemmiyetine dikkat çekmek içindir.³⁴⁷

﴿يَوْمَ تَقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ﴾

³⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vîl*, 3: 559.

³⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vîl*, 3: 559.

³⁴⁴ el-Kazvînî, *Telhîsü’l-Miftâh*, 119; Teftâzânî, *Muhtâsarü’l-Me’âni*, 2: 97; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 91; Bolelli, *Belâgat*, 144.

³⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vîl*, 3: 559; Tibî, *Fütûhu’l-gayb fi’l-keşfi ‘an kinâ’i’r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü’l-Keşşâf)*, 12: 477.

³⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vîl*, 3: 561.

³⁴⁷ Tibî, *Fütûhu’l-gayb fi’l-keşfi ‘an kinâ’i’r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü’l-Keşşâf)*, 12: 481; Celâlî, *el-Vâdihu’l-mesâlik*, 5: 70.

"Yüzleri ateşe çevrildiği gün, "Keşke Allâh ve Resulüne itaat etseydik" diyecekler."
(el-Ahzâb, 33/66)

Musannif, **نُقَلَّبُ وَجُوهَهُمْ** kısmına iki farklı açıklama getirmektedir. Bunlardan bir tanesi mecâz-ı mürsel olmasıdır. Şöyle ki, insanın yüzü/الْوَجْهُ bedenindeki en değerli uzvu olması hasebiyle bütün vücudu temsîlen ifade edilmiştir.³⁴⁸ Yani cüz/parça zikredilip, kül/tüm kastedilmiştir. Bu açıklamaya göre hakîkî mânâ ile mecâzî mânâ arasındaki alâka cüziyettir.³⁴⁹

Altmış dokuzuncu âyet ile ilgili.³⁵⁰

Musannif, âyetin **فَبَرَّاهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا** kısmını tefsîr ederken yaptığı açıklamayla burada lâtif bir mecâz-ı mürsel sanatı olduğuna işaret etmektedir. Şöyle ki, buradaki **مَا** ya mevsûle ya da masdariyedir. Her iki ihtimâlde de Hz. Mûsâ, Yahûdîlerin kendisi için söyledikleri sözlerden berî/uzak değildir. Yani Yahûdîler, Hz. Mûsâ hakkında yaptıkları iftirayı dillendirmişlerdi. Âyetteki, söyleme (**مَا** masdariyye kabul edersek) veya söylenen sözden (**مَا** mevsûle kabul edersek) asıl murâd, Hz. Mûsâ'nın bu sözlerden değil, bu sözlerin delâlet ettiği iftiralardan berî olmasıdır.³⁵¹ Buna beyân ilminde zikr-i dâl ve irade-i medlûl denir.³⁵²

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا﴾

“Ey îmân edenler! Allâh’a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin.” (el-Ahzâb, 33/70)

Musannif, âyetin **قَوْلًا سَدِيدًا** kısmını tefsîr ederken getirdiği, **[قَاصِدًا إِلَى الْحَقِّ]** “hakka götüren” açıklaması burada mecâz sanatının olduğunun işaretidir.³⁵³ Şöyle ki, söylenen söz, o sözü söyleyenin haliyle/durumuyla isimlendirilmiştir. Yani, doğru “sözden maksat” sözü söyleyenin doğruluk üzere olduğudur.³⁵⁴

³⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*, 3: 562.

³⁴⁹ Cüziyyet: Bütünün bir parçasını zikredip, tümünü kastetmek.

Geniş bilgi için bkz. Teftâzânî, *Muhtâsarü’l-Me’âni*, 2: 97; Habenneke, *el-Belâgatü’l ‘arabiyye*, 2: 271; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 91; Bolelli, *Belâgat*, 144-159.

³⁵⁰ Bu çalışmanın 77. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*, 3: 563; Tibî, *Fütûhu’l-gayb fî’l-keşfi ‘an kinâ’i’r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü’l-Keşşâf)*, 12: 487; Celâlî, *el-Vâdihu’l-mesâlik*, 5: 74.

³⁵² el-Kazvînî, *Telhîsü’l-Miftâh*, 119; Teftâzânî, *Muhtâsarü’l-Me’âni*, 2: 97; el-Cârim - Emin, *el-Belâgatül-vâdiha*, 91; Bolelli, *Belâgat*, 144.

³⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*, 3: 563.

³⁵⁴ Celâlî, *el-Vâdihu’l-mesâlik*, 5: 7575.

Yetmiş ikinci âyet ile ilgili.³⁵⁵

Âyetin, *إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ* [يُرِيدُ بِالْأَمَانَةِ الطَّاعَةَ] “Emanetten maksat, Allâh’a itaattir” açıklaması burada mecâzî bir anlatımın olduğunu göstermektedir. Bu âyetteki *الْأَمَانَةَ* asıl mânâsının dışında kullanılmıştır. Yani emânetin cansız varlıklara sunulması ve onların geri durup çekilmesi mecâzîdir. Mecâzî mânâ (*الْأَمَانَةَ*) ile hakîkî mânâ (*الطَّاعَةَ*) arasındaki alâka ise benzemezdir. Çünkü her ikisi de ehemmiyet gerektiren konulardandır. Birisi (*الْأَمَانَةَ*) mutlaka edâ edilmesi gerekir, diğeri (*الطَّاعَةَ*) de varlığın olmazsa olmazıdır.³⁵⁶

Kinâye.

On dokuzuncu âyet ile ilgili.³⁵⁷

Âyetin *أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ* “Tehlike geçince de hayra (mala) karşı nekeslik içinde size sivri dillerini uzatırlar” kısmında musannife göre kinâye sanatı mevcuttur. Bu âyetteki, *الْخَيْرِ* kelimesi ile asıl mânâsı olan hayır değil, mal ve ganîmet kastedilmiştir.³⁵⁸

Yirmi üçüncü âyet ile ilgili.³⁵⁹

Âyetin *وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا* “Vaatlerini asla değiştirmediler” kısmında da, münâfik ve zayıf îmânlı kimselere ta’rîz vardır. Münâfiklar sanki kötü sonu istemiş ve ahitlerini bozmak sûretiyle onu tercîh etmişlerdir. Yani îmânında samîmî olan mü’minler, münâfik ve zayıf îmânlı kimselerin yaptığı gibi, ahitlerini bozmadılar.³⁶⁰ Ta’rîz, beyân ilminden kinâyenin bir çeşididir.³⁶¹

﴿الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رَسُولَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا﴾

³⁵⁵ Bu çalışmanın 52. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vil*, 3: 564; Tîbî, *Fütûhu’l-gayb fi’l-keşfi ‘an kinâ’i’r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü’l-Keşşâf)*, 12: 488-489; Celâlî, *el-Vâdihu’l-mesâlik*, 5: 76-77.

³⁵⁷ Bu çalışmanın 79. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vil*, 3: 530.

³⁵⁹ Bu çalışmanın 80. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vil*, 3: 533; Tîbî, *Fütûhu’l-gayb fi’l-keşfi ‘an kinâ’i’r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü’l-Keşşâf)*, 12: 407; Celâlî, *el-Vâdihu’l-mesâlik*, 5: 31.

³⁶¹ Ta’rîz: Söylenen sözü, üstün bir edebî maharetle mânâsından başka bir yöne çevirmektir. Geniş bilgi için bkz. Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 411; Kazvîni, *Telhisü’l-Miftâh*, 135; Teftâzânî, *Muhtâsaru’l-Me’âni*, 2: 194; Bolelli, *Belâgat*, 181-188.

“Onlar, Allâh’ın gönderdiklerini tebliğ ederler ve O’ndan korkarlar, Allâh’tan başka kimseden korkmazlardı. Hesap görücü olarak da Allâh yeter.” (el-Ahzâb, 33/39)

Musannife göre, Allâh Teâlâ’nın, peygamberlerini kendisinden başka hiçbir şeyden korkmazlar (وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ) şeklinde vâsîfmesi iki önceki âyette geçen ve açıkça zikredilen وَتَخَشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشِيَهُ “Kendisinden çekinme hususunda Allâh’ın önceliği bulunduğu halde sen halktan çekiniyordun” hususuna, lâtîf bir ta’rîz vardır.³⁶² Ta’rîz, beyân ilminden kinâyeye sanatının bir çeşididir.³⁶³

Kırk dokuzuncu âyet ile ilgili.³⁶⁴

Âyetin أَنْ تَمَسُّوهُنَّ “Onlara dokunmadan önce” kısmında kinâyeye sanatı mevcuttur. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen نِكَاحُ/النِّكَاحُ kelimelerinin tamamı akit mânâsındadır. Cinsel ilişki kastedileceği zaman dokunma/الْمَلَامَسَةُ temas/الْمَمَاسَةُ yaklaşıma/الْقُرْبَانُ gibi lâfızlar kullanılır. Bu âyetteki أَنْ تَمَسُّوهُنَّ kelimesi, cinsel ilişkiden kinâyedir. Bu, Kur’ânî bir üsluptur.³⁶⁵

Elli birinci âyet ile ilgili.³⁶⁶

Musannifin “bekletirsin/ertellersin” mânâsındaki تُرْجِي ve “yanında alıkoyarsın” mânâsındaki وَتُنْوِي fiilleri için yaptığı açıklamalardan bu kelimelerde kinâyeye sanatı olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁷ Bu âyetteki تُرْجِي kelimesi, “İlişkiyi bırakmak, boşamak, gece payı vermemek, evlenmemek” gibi mânâlardan kinâyedir. وَتُنْوِي kelimesi ise “İlişkiye girmek, yanında tutmak/boşamamak, gece payı vermek, evlenmek” gibi mânâlardan kinâyedir.³⁶⁸

Elli dördüncü âyet ile ilgili.³⁶⁹

³⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 544; Celâlî, *el-Vâdihu’l-mesâlik*, 5: 47.

³⁶³ Geniş bilgi için bkz. Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 411; Kazvîni, *Telhîsü’l-Miftâh*, 135; Teftâzânî, *Muhtâsaru’l-Me’âni*, 2: 194; Bolelli, *Belâgat*, 181.

³⁶⁴ Bu çalışmanın 87. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 548.

³⁶⁶ Bu çalışmanın 48. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vil*, 3: 551.

³⁶⁸ Celâlî, *el-Vâdihu’l-mesâlik*, 5: 57-58.

³⁶⁹ Bu çalışmanın 49. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

Musannifin عَلِيمًا kelimesini [فَيَعَاقِبُكُمْ بِهِ] diye tefsîr etmesi, âyetin bu kısmında kinâye sanatının icrâ edildiğine işârettir.³⁷⁰ Yani Allâh'ın her şeyi bilmesi demek, bu konuda haddi aşanları cezalandırması demektir. Bu âyetteki عَلِيمًا kelimesi, عِقَاب kelimesinden kinâyedir.³⁷¹

Altmışınca âyet ile ilgili.³⁷²

Musannifin âyetin مَرَضٌ فِي قُلُوبِهِمْ kısmına getirdiği [ضَعْفٌ إِيْمَانٍ] açıklaması burada lâtif bir kinâye olduğunu gösterir.³⁷³ Çünkü hastalık, beden için kullanıldığında hakîkattir. Bu âyette ise îmânın zayıflığından kinâyedir. Veya burada hastalık /مَرَضٌ kelimesi otuz ikinci âyette de olduğu gibi رِيْبَةٌ وَفَجُورٌ şüphe ve günah kelimelerinden isti'âre edilmiştir de denilebilir.³⁷⁴

Altmış altıncı âyet ile ilgili.³⁷⁵

Musannif, ثُقَلْبٌ وَجُوهُهُمْ kısmına iki farklı açıklama getirmektedir. Bunlardan birincisi [تَصْرِيْفُهَا فِي الْجِهَاتِ] “farklı yönlere döndürülmesi” açıklamasıdır.³⁷⁶ Bu durumda kinâye sanatı ortaya çıkar. Âyetteki yüzler/وُجُوهُ kelimesi, ذَوَاتُهُمْ/zatları kelimesinden kinâyedir.³⁷⁷

Bedi' İlmi

Mühassinât-ı lâfziyye.

﴿مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا﴾

“Peygambere Allâh'ın takdir ettiği, helal kıldığı şeyde bir zorluk yoktur. Bundan önce geçen bütün peygamberler hakkında Allâh'ın âdeti böyledir. Allâh'ın emri ise takdir edilmiş bir kaderdir.” (el-Ahzâb, 33/38)

³⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 556.

³⁷¹ Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 64.

³⁷² Bu çalışmanın 89. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 561.

³⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 561; Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 70.

³⁷⁵ Bu çalışmanın 89. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 562.

³⁷⁷ Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 73.

Musannif, âyetin **قَدْرًا مَّقْدُورًا** kısmını tefsîr ederken getirdiği açıklama, âyetin bu kısmında bedî‘ ilminin mûhassinât-ı lâfzıyye kısmından cinâs sanatının olduğunu göstermektedir.³⁷⁸ Burada yapılan cinâs türü, cinâs-ı iştikâktır.³⁷⁹

Mühassinât-ı ma‘neviyye.

Onuncu âyet ile ilgili.³⁸⁰

Âyetin **وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ** “Korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti” kısmında mübâlağa sanatı uygulanmıştır. Duyulan korkunun şiddetinden gözler düşmandan başka bir şey görmez olmuş ve yürekler ağza gelmişti.³⁸¹

On yedinci âyet ile ilgili.³⁸²

Âyette bedî‘ ilminin iki kısmından biri olan muhassinât-ı ma‘neviyye konularından istihdâm sanatı uygulanmıştır.³⁸³ Bu âyetteki **يَعْصِمُكُمْ** kelimesinde hem koruma hem de engelleme anlamı vardır. Yüce Allâh’ın bu âyetteki **إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا** sözü için, koruma mânâsı kastedilerek kullanılmış, **أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً** sözü için ise, engelleme mânâsında kullanılmıştır.³⁸⁴

Yirmi birinci âyet ile ilgili.³⁸⁵

Âyetteki **لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ** “Resûlullah sizin için mükemmel bir örnektir” hakîkatı nedir diye bir soru sorulursa, musannif bunun iki farklı şekilde cevaplanabileceğini ifade etmektedir.

³⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vil*, 3: 544.

³⁷⁹ Cinâs: Mânâları farklı, yazılış ve söylenişleri aynı veya benzer olan iki veya daha fazla kelimenin nazım veya nesirde bir arada kullanılmasına denir.

Cinâs-ı iştikâk: Cinâslı kelimeler, aralarındaki iştikâk (türeme) yönünden birleştikleri takdirde buna cinâs-ı iştikâk denir.

Geniş bilgi için bkz. Kazvînî, *Telhîsü’l-Miftâh*, 151-155; Teftâzânî, *Muhtâsarü’l-Me’âni*, 2: 269-280; Bolelli, *Belâgat*, 405-434.

³⁸⁰ Bu çalışmanın 55. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vil*, 3: 526.

³⁸² Bu çalışmanın 59. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³⁸³ Bir bedî‘ terimi olarak İstihdâm iki mânâyâ gelir:

1. İki mânâsı olan bir sözün bir mânâsını kendisiyle, diğer mânâsını, zamiriyle ifade etme sanatıdır.

2. Bir kelimeye râci olan iki zamirden biriyle lafzın bir mânâsını, diğeriyle de diğer mânâsını kastetme sanatıdır.

Geniş bilgi için bkz. Kazvînî, *Telhîsü’l-Miftâh*, 139; Teftâzânî, *Muhtâsarü’l-Me’âni*, 2: 226; Bolelli, *Belâgat*, 494-496.

³⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vil*, 3: 529; Tibî, *Fütûhu’l-gayb fi’l-keşfi ‘an kinâ’i’r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü’l-Keşşâf)*, 12: 396.

³⁸⁵ Bu çalışmanın 71. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

Bu cevaplardan birinde bedî' ilminin muhassinâtu'l-ma'neviyye konularından tecrîd sanatının olduğu ifade edilmektedir.³⁸⁶ Şöyle ki, her türlü güzelliğin kendisinde mevcut olduğu peygamberin zatından tenzi' edilen bir zat tasavvur edip onu hayatımızda örnek almamızdır. Bu şekilde Peygamber efendimizin örnek şahsiyet olma konusundaki kemâline dikkat çekilmektedir. Yani ne kadar güzel bir vasıf varsa hepsi peygamberde mevcuttur ve bu konularda örnek alınacak yegâne kişi Hz. Peygamber'dir.³⁸⁷

Diğer cevapta ise Hz. Peygamber'de uyulması gereken bir haslet vardır ki bu da, onun örnek alınmasıdır.³⁸⁸

(تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا) يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا (وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا) (وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا) (وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ أَذْيَهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا)

"Kendisine kavuştukları gün onları esenlik dileyerek selâmlayacaktır ve onlar için değerli bir ödül hazırlamıştır. Ey Peygamber! Biz seni hem şahit, hem müjdecî, hem de uyarıcı olarak gönderdik. Hem de izniyle Allâh'a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir kandil olarak gönderdik. Kendileri için Allâh'ın büyük bir ihsanının bulunduğunu inananlara müjdele! Kâfirlere ve münâfiklara kulak asma, onların sana verdikleri eziyete aldırma. Allâh'a güven, güvenmek için Allâh yeter." (el-Ahzâb, 33/44-48)

Musannif en son zikredilen beş âyette mukâbele sanatı olduğuna işaret etmektedir.³⁸⁹ Şöyle ki, Allâh Teâla bu âyetlerde Hz. Peygamber'i önce beş vasıfla nitelemiş, daha sonra da bunlardan her birine münâsib bir hitapla mukâbelede bulunmuştur.³⁹⁰

Şahit vasfına, mü'minleri müjdele/وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ diyerek mukâbelede bulunmuştur. Çünkü Hz. Peygamber kendi ümmeti; mü'minler de diğer ümmetler hakkında şahit olacaklardır ki bu da "büyük bir lütuf"tur.

³⁸⁶ Tecrid: Mubalağa amacıyla bir vasfa sahip bir şeyden tam o varlık gibi bir varlığın tasavvur edilmesi veya insanın kendi şahsını kastederek muhatap sözünü kullanmasıdır.

Geniş bilgi için bkz. Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 143-144; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 238-241.

³⁸⁷ Tîbî, *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşfi 'an kînâ'i'r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf)*, 12: 402-403; Celâlî, *el-Vâdihu'l-mesâlik*, 5: 29.

³⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 530.

³⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 547.

³⁹⁰ Mukâbele: Önce iki veya daha fazla mânâyı bir araya getirmek, daha sonra sırasıyla bunların karşılıklarını zikretmektir.

Geniş bilgi için bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 424; Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 136; Teftâzânî, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, 2: 211; Bolelli, *Belâgat*, 481.

وَلَا تُطِيعُ / Müjdeleyici vasfına, inkârcılardan ve münâfıklardan yüz çevir/ وَمُبَشِّرًا
الْمُنَافِقِينَ وَالدَّاعِيْنَ إِلَى الْكُفْرِ وَالدَّاعِيْنَ إِلَى الْإِسْلَامِ diyerek mukâbelede bulunmuştur. Çünkü kâfir ve münâfıklardan yüz
çevirdiğinde tamamıyla mü'minlere yönelecektir ki bu da müjdelenmeye uygun bir
durumdur.

وَنَذِيرًا / Uyarıcı vasfına, onlara eziyet etmeyi bırak/ أَدِيهِمْ diyerek mukâbelede
bulunmuştur. Çünkü bu dünyada Hz. Peygamber, kendisine yaptıklarına mukâbil onlara
eziyet etmeyi bıraktığı zaman, âhirette verilecek bir ceza ile uyarılmış olurlar.

وَدَاعِيًّا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ / “Allâh’a O’nun kolaylaştırmasıyla davet eden” vasfına,
Allâh’a güvenip dayan/ اللَّهُ عَلَى اللَّهِ diyerek mukâbelede bulunmuştur. Çünkü Allâh’a
güvenip, O’na dayanana bütün sıkıntı ve güçlükler kolay gelir.

وَكَفَى / Aydınlatıcı bir kandil vasfına, güvenmek için Allâh yeter/ وَسِرَاجًا مُنِيرًا
بِاللَّهِ diyerek mukâbelede bulunmuştur. Çünkü Allâh’u Teâlâ’nın bütün yarattıkları
için delil olarak gönderip, insanlığı kendisiyle aydınlattığı bir kimsenin, bütün mahlûkâta
karşı Allâh ile yetinmesi gerekir.³⁹¹

Elli üçüncü âyet ile ilgili.³⁹²

Musannif, âyetin فَيَسْتَخِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَخِي مِنْ الْحَقِّ kısmına getirdiği
açıklamanın zımında mühassinât-ı ma‘neviyyeden tibâk sanatının olduğuna işâret
etmektedir.³⁹³ Burada yapılan tibâk türü, tibâk-ı selbîdir.³⁹⁴ Ayrıca إخراج kelimesinin
yerine الْحَقِّ kelimesinin zikredilmesi peygambere verilen değeri bildirmek içindir.³⁹⁵

﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْهِمْ فِي آبَائِهِمْ وَلَا أَبْنَائِهِمْ وَلَا إِخْوَانِهِمْ وَلَا أَبْنَاءَ إِخْوَانِهِمْ وَلَا أَبْنَاءَ
أَخْوَانِهِمْ وَلَا نِسَائِهِمْ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ وَاتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا﴾

³⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vil*, 3: 548; Tibî, *Fütûhu’l-gayb fi’l-keşfi ‘an kinâ’i’r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü’l-Keşşâf)*, 12: 448-449; Celâlî, *el-Vâdihu’l-mesâlik*, 5: 52.

³⁹² Bu çalışmanın 67. sayfasında âyet metni zikredilmiştir.

³⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vil*, 3: 555.

³⁹⁴ Tibâk: Hakikat olsun, mecaz olsun iki zıt mânâyı bir arada zikretmeye denir.

Tibâk-ı Selbî: Aynı cinsten iki kelimenin bir defa olumlu, bir defa da olumsuz olarak veya aynı kelimenin bir defa olumlu, bir defa da olumsuz olarak bir arada zikredilmesidir.

Geniş bilgi için bkz. Kazvînî, *Telhîsü’l-Miftâh*, 136; Teftâzânî, *Muhtâsarü’l-Me’âni*, 2: 207; Habenneke, *el-Belâgatü’l-arabiyye*, 2: 377; Bolelli, *Belâgat*, 469-480.

³⁹⁵ Tibî, *Fütûhu’l-gayb fi’l-keşfi ‘an kinâ’i’r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü’l-Keşşâf)*, 12: 470.

"Peygamber eşlerine babaları, oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları ve elleri altında bulunan hizmetçileri hakkında (perdesiz görüşmede) bir sakıncası (günah) yoktur. Allâh'a karşı gelmekten sakının. Kuşkusuz Allâh her şeye şahittir." (el-Ahzâb, 33/55)

Musannif [ثُمَّ نُقِلَ الْكَلَامُ مِنَ الْغَيْبَةِ إِلَى خِطَابٍ] "Sonra söz gaybetten hitâba geçmiştir" sözüyle bu âyette iltifât³⁹⁶ sanatının olduğuna işâret etmektedir. Şöyle ki Allâh'ü Teâla ilk önce gâib sîgasıyla (لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ) hitâpta bulunmuş, daha sonra muhâtap (وَاتَّقِينَ اللَّهَ) sîgasına geçmiştir. Bu yolla takvânın önemine dikkat çekilmiştir. Yani emrolduğunuz her hüküm hakkında takvâ yolunu benimseyin. Özellikle de örtünme konusunda takvâyâ riâyet edin, demektir.³⁹⁷

³⁹⁶ İltifat: bir konuyu anlatırken, o anda doğan yeni duygularla hitabın yönünün değişmesidir.

Geniş bilgi için bkz. el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi 'l-belâ'a*, 2: 85; Tefâtânî, *Muhtâsarü 'l-me'âni*, 2: 232-239; Habenneke, *el-Belâgatü 'l-arabiyye*, 1: 479-498.

³⁹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vil*, 3: 556.

Sonuç

Hiç şüphesiz Kur'ân'ın doğru anlaşılmasının en temel unsurlarından bir tanesi de dil ve o dilin içerdiği ifade zenginliğidir. Bu sebeptendir ki, daha nüzûlünün devam ettiği dönemlerde bazı ifade kalıpları Kur'ân'ın ilk muhâtapları olan sahâbeler tarafından anlaşılmamış ve bunların îzâhı için Hz. Peygamber'e başvurulmuştur. Bu çalışmamızda Kur'ân-ı Kerîm'in içerdiği derûnî mânâları anlamak için belâgat ilmine vukûfiyetin, en az tefsîr, hadîs, sebab-i nüzûl, nâsîh-mensûh ve diğer Kur'ânî ilimleri bilmek kadar önemli olduğu görülmüştür.

Bu çalışmamızda Kur'ân-ı Kerîm'in muhtevâ açısından zengin sûrelerinden olan, Ahzâb sûresinin belâgat ve fesâhat açısından da ne derece zengin olduğu görülmüştür. Âyetlerin tahlîli yapılırken Zemahşerî'nin el-Keşşâf isimli tefsîrinin esas alınması sûretiyle müellifin tefsîr metoduna dair bilgilere ulaşılmış ve müellifin âyetleri tefsîr ederken belâgî inceliklerin çoğuna sarâhaten değil, zımnen işâret ettiği sonucuna varılmıştır.

Ayrıca incelemiş olduğumuz Ahzâb sûresinde, beyân ilminin konularından olan teşbîh, isti'âre, kinâye ve mecâza dâir pek çok örneğin olduğu, me'ânî ilminin konularından olan îcâz ve itnâb sanatları açısından son derece zengin olduğu görülmüştür. Yine bedî' ilminin kısımlarından olan tıbâk, cinâs, tecrîd, istihdâm ve mukâbele sanatlarına dâir vecîz örneklerin mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Ulaştığımız bu ve benzeri edebî incelikler bizlere, "Arap Dili ve Belâgatı"nın Kur'ân-ı Kerîm'in içerdiği derûnî mânâlara ulaşabilme açısından ne derece mühim olduğunu göstermektedir. Bu sebeple, hayat rehberimiz olan Kur'ân-ı Kerîm'in bütün incelikleriyle beraber, doğru anlaşılabilmesi için ilim erbâbının yüzyıllar boyunca emek sarf ederek olgunlaştırdığı bu ilim dallarına tam bir vukûfiyetin ne derece önemli olduğu akıllardan çıkarılmamalıdır. Unutulmamalıdır ki, bir dile ne derece hâkim olursanız, ifade ettiği mânâyâ da o derecede vâkîf olursunuz.

Kaynakça

Kur'ânı Kerim

- Akdemir, Hikmet. *Belâgat*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016.
- Bedreddin, Muhammed. *Ebde 'u'l-beyân li cemi 'i ayi'l-kur'ân*. İstanbul, 2018.
- Beyzavî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Semerkant, 2014.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat*. 5. Bs. İstanbul: İFAV, 2009.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*. 3 Cilt. Leiden: E. J. Brill, 1949.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Cârim, Ali - Emin, Mustafa. *el-Belâgatül-vâdiha*. Beyrut: Müessesatü'l-kutübü's-Sekafiyye, 2008.
- Celâlî, Molla Mûsa. *el-Vâdihu'l-mesâlik*. 6 Cilt. İstanbul: Dâru'r-Ravde, 2017.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Mûhtaru's-Sihâh*. Beyrut: Darül-Me'rife, 2008.
- Dayf, Şevkî. *el-Belâga ve't-tatavvur ve ve't-tarih*. Kâhire: Daru'l-Me'ârif, 2002.
- Durmuş, İsmail. "Fasıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 206. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Durmuş, İsmail. "Hazîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 122-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Durmuş, İsmail. "Meâni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 204-206. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ebü Suûd Efendi, Muhammed. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Daru İhyau't-Turâsü'l-'Arabîy, t.y.
- Enbârî, Kemâleddin. *Nüzhetu'l-elibbâ' fi ahbâri'l-üdebâ*. Kahire: Dâru'l-Kâlem, 1967.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Tefsîru müşkili i'râbi'l-Kur'ân ve me'ânihî*. 1. Bs. Kahire: Daru'l-mısriyye, 1972.
- Firûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb. *Kâmûsu'l-muhît*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011.
- Habenneke, Abdurrahman. *el-Belâgatü'l-'arabiyye*. 2 Cilt. Dımeşk: Daru'l-Kalem, 1996.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Bedî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Beyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*. 8 Cilt. Beyrut: Daru Tâyyibe Linneşri ve't-Tevzi, 1999.

- Işık, Emin. “Ahzâb Süresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 195-196. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- İbn Hacer el-Askalanî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Lisanü'l-mizan*. 12 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 2002.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kâlem, 1975.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî. *Tacu't-teracim*. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 28 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabiyyî, 1997.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mukaddime fî usûli't-tefsir*. Dımeşk: Müessesetü'r-Risâletü'n-Naşirûn, 1936.
- Karaman, Hayrettin - Çağrıcı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kâfi - Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zünûn*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, 1992.
- Kattân, Mennâ'ul-. *Mebâhîs fî ulûmî'l-Kur'ân*. Dımeşk: Müessesetü'r-Risâletü'n-Naşirûn, 2016.
- Kazvîni, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfiî. *el-İzâh fî 'ulûmî'l-belâğa*. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-cili, 1980.
- Kazvîni, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfiî. *Telhîsü'l-Miftâh*. İstanbul: Salah Bilici Kitap Evi, t.y.
- Kılıç, Hulûsi. “Belagât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 384-387. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî. *el-Fevaidü'l-behiyye fî teracimi'l-hanefiyye*. Kahire: Dâru'l-Kitabiyyi'l-İslamiyye, t.y.
- Mahallî, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî - Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Tefsîrü'l-celâleyn*. Dımeşk: Daru'l-Hâyr, 2003.
- Neccar, Muhammed Ali - Mustafa, İbrahim - Ziyad, Ahmet Hasen - Abdülkadir, Hâmîd. *el-Mu'cemi'l-vasît*. Beyrut: Daru'n-Nefais, 2014.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*. 3 Cilt. Beyrut: Daru İbn Kesir, 2017.
- Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, Mehmet Suat. “Zemahşerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 235-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtihul-gayb (Tefsirü'l-kebir)*. 23 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdülkadir. *Mûhtarü's-Sihâh*. Karachi: El-Büşra, 2013.
- Sabûnî, Muhammed Ali. *Revâi'l-beyan*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l- 'Asriyye, 2010.
- Sabûnî, Muhammed Ali. *Sâfvâtü't-tefasir*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l- 'Asriyye, 2010.

- Saraç, Yekta. "İcaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Sarkîs, Yusuf İlyan. *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*. Mısır: Matbaatü Sarkis, 1928.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî. *Miftâhu'l-'ulûm*. 2. Bs. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. 4 Cilt. Kâhire: mektebetü'l-Hâneci, 1988.
- Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Camîu'l-beyân*. Kahire: Dâru'l-Kâlem, 1969.
- Teftâzânî, Sadüddîn Mesûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn el-Herevî el-Horâsânî. *Muhtâsaru'l-Me'âni*. 2 Cilt. Karachi: El-Büşra, 2016.
- Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed. *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşfi 'an kınâ'i'r-rayb (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf)*. 17 Cilt. Dubai: Câizetü Dübai'd-Devliyye lil-Kur'ânîl-Kerim, 2013.
- Yağmur, Oğuzhan Şemseddin. *Zemahşerî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi (Keşşâf Örneği)*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fâriki ed-Dımaşki. *Mizanü'l-i'tidal fi nakdi'r-ricâl*. 8 Cilt. Beyrut: Daru Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*. 3. Bs, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabiy, 1987.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Mufassal*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilal, 1993.

ÖZ GEÇMİŞ

1990 yılında Mardin Ünsallı Köyü'nde doğdu. İlköğretim tahsîlini Konak Yeşiltepe 26 Ağustos ilköğretim okulunda yaptı. 2011 yılında Mardin Anadolu İmam Hatip Lisesi, 2013 yılında Eskişehir Anadolu Üniversitesi ön lisans, 2015 yılında ise Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi lisans tamamlama programından mezun oldu. 2013 yılında Mardin'de tahsîl gördüğü medreseden ilmi icazetini alıp aynı yıl Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Adıyaman'ın Tut ilçesi Meryemuşağı Köyüne İmam-Hatip olarak atandı. 2019 yılında Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nden mezun olup İzmir il Müftülüğü cezaevi vaizi olarak atandı. Halen İzmir il Müftülüğü cezaevi vaizi olarak görevine devam etmektedir.